

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**1998 SONRASI DÖNEM MHP’NİN PARTİ POLİTİKALARI VE
DİN**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÜMİT DEMİRCİ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. ABDULLAH ALPEREN

ÇANAKKALE – 2023

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

1998 SONRASI DÖNEM MHP’NİN PARTİ POLİTİKALARI VE DİN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÜMİT DEMİRCİ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. ABDULLAH ALPEREN

ÇANAKKALE – 2023

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ümit DEMİRCİ tarafından Doç. Dr. Abdullah ALPEREN yönetiminde hazırlanan ve **31/01/2023** tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan “**1998 Sonrası Dönem MHP’nin Parti Politikaları ve Din** ” başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı**’nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Doç. Dr.
(Danışman)

.....

Doç. Dr.

.....

Dr. Öğr.

.....

Tez No

:

Tez Savunma Tarihi

: .././20..

.....
İSİM SOYİSMİ

Enstitü Müdürü

.././20..

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Ümit DEMİRCİ
(Tarih) .././20..

TEŞEKKÜR

Bu tezin gerçekleŐtirilmesinde, çalıŐmam boyunca benden bir an olsun yardımlarını esirgemeyen saygı değer danışman hocam Doç. Dr. Abdullah ALPEREN ve hayatımın her evresinde bana destek olan değerli aileme sonsuz teŐekkürlerimi sunarım.

Ümit DEMİRCİ
anakkale, 2023

ÖZET

1998 SONRASI MHP'NİN PARTİ POLİTİKALARI VE DİN

Ümit DEMİRCİ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Abdullah ALPEREN

31/01/2023, 92

Bu çalışmada MHP'nin geçmişten günümüze geçirdiği tarihsel süreç ve 1998 sonrası dönem MHP'nin parti politikalarındaki din tutumunu araştırmak amaçlanmıştır. Öncelikle MHP'nin temel kavramlarına yer verilmiş daha sonra MHP'nin adını da oluşturan milliyetçiliğin doğuşu ve gelişimi anlatılmıştır. Milliyetçi bir parti olan MHP'nin milliyetçilik anlayışının nasıl doğduğu, geliştiği ve benimsendiği anlatılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın konusu, MHP'nin 1998 sonrası parti politikalarında dine yaklaşımı ve kuruluşundan bugüne din anlayışının nasıl bir siyasi yol izlediğidir.

MHP, Alparslan Türkeş'in "Türk-İslam Sentezi" düşüncesi etrafında şekillendiği söylenebilir. Türkeş, 1969'da "*Biz Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslümanız. Her iki felsefe bizim şiarımızdır*" sözleriyle partinin ideolojisinin temellenmesinde önemli rol oynamıştır. Daha sonra partinin faaliyetlerini düzenleyen temel zihniyet bu doktrin çerçevesinde şekillenmiştir. 1997 yılında Türkeş'ten sonra 2. genel başkan seçilen Devlet Bahçeli'yle de MHP'nin muhafazakâr parti olma özelliğini koruduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Din, MHP, Millet, Milliyetçilik, Parti Politikaları

ABSTRACT

THE MHP'S POLICIES AND RELIGION AFTER 1998

Ümit DEMİRCİ

Çanakkale Onsekiz Mart University

Graduate Education Institute

Department of Philosophy and Religious Sciences Thesis of Master of Science

Advisor: Assoc. Dr. Abdullah ALPEREN

31/01/2023, 92

In this study, it is aimed to investigate the historical process of the MHP from the past to the present and the religious attitude of the MHP in the party policies of the post-1998 period. First of all, the basic concepts of the MHP were given, then the birth and development of nationalism, which also formed the name of the MHP, was explained. It has been tried to explain how the nationalist understanding of the MHP, which is a nationalist party, was born, developed and adopted. The subject of this study is the MHP's approach to religion in its party policies after 1998 and how its understanding of religion has followed a political path since its establishment.

It can be said that MHP was shaped around Alparslan Türkeş's idea of "Turkish-Islamic synthesis". Türkeş said in 1969, "We are as Turkish as Mount God, and as Muslim as Mount Hira. He played an important role in the foundation of the party's ideology with his words "Both philosophies are our slogan". Later, the basic mentality that regulates the activities of the party was shaped within the framework of this doctrine. With Devlet Bahçeli, who was elected as the second chairman after Türkeş in 1997, it was seen that the MHP maintained its character of being a conservative party.

Keywords: Religion, MHP, Nation, Nationalism, Party Politics

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
SİMGELER ve KISALTMALAR.....	x

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	2
1.4. Araştırmanın Varsayımları.....	2
1.5. Araştırmada Kullanılan Yöntem ve Teknikler.....	3
1.6. Tanımlar.....	4

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Milliyetçilik ve İlgili Temel Kavramlar	7
2.1.1. Kavimcilik ve Etnisite	7
2.1.2. Millet	10
2.1.3. Milliyetçilik	13
2.1.4. Türkçülük.....	18

2.2.	Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik	22
2.2.1.	Milliyetçilik Fikrinin Dünyada Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	22
2.3.	Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Doğuşu ve Unsurları	27
2.4.	MHP'nin Tarihsel Süreci.....	35
2.4.1.	Millet Partisi.....	35
2.4.2.	Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin Kuruluşu.....	36
2.4.3.	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi.....	37
2.4.4.	CKMP'de Alparslan Türkeş Dönemi.....	37
	Dokuz Işık Doktrini.....	40
2.4.5.	CKMP'den MHP'ye Dönüşüm.....	42
2.5.	Milliyetçi Hareket Partisi.....	44
2.5.1.	12 Eylül Sonrası Yeni Oluşum: Muhafazakâr Parti.....	46
2.5.2.	Milliyetçi Çalışma Partisi ve MHP'ye Dönüşüm Süreci.....	47
2.5.3.	MHP'de Devlet Bahçeli Dönemi.....	48
	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	52
	1998 SONRASI MHP'DE DİNİN YERİ	
3.1.	Milliyetçilik ve Din İlişkisi.....	52
3.2.	1998 Sonrası Dönem MHP Parti Politikalarında Din Olgusu.....	57
3.2.1.	MHP'nin Laik Devlet Anlayışı.....	57
3.2.2.	MHP'nin Dini Gruplara Bakışı.....	62
3.2.3.	MHP'nin Eğitim ve Din Eğitimine Bakışı.....	65
3.2.4.	Başörtüsü Konusunda MHP'nin Takındığı Tavır.....	68

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SONUÇ ve ÖNERİLER

78

KAYNAKÇA

83

ÖZGEÇMİŞ

I

SİMGELER VE KISALTMALAR

AP	Adalet Partisi
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
TDK	Türk Dil Kurumu
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DP	Demokrat Parti
MP	Millet Partisi
CMP	Cumhuriyetçi Millet Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
MC	Milliyetçi Cephe
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MSP	Milli Selamet Partisi
YTP	Yeni Türkiye Partisi
TKP	Türkiye Köylü Millet Partisi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
RP	Refah Partisi
HP	Hürriyet Partisi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Çalışmanın bu bölümünde araştırma konusunun belirlenmesi, araştırmanın amacı ve önemi, araştırmanın sınırlılıkları, araştırmanın varsayımları, araştırmada kullanılan yöntem ve tekniklere ve tanımlara yer verilmiştir.

1.1. Araştırmanın Konusu

Çalışmanın konusu Milliyetçi Hareket Partisi'nin günümüze kadar geldiği tarihsel süreç, milliyetçilik ve milliyetçi düşüncedeki din algısı, MHP'nin 1998 sonrası dönem parti politikaları ve din ile olan ilişkisini incelemektir. Milliyetçi bir parti olan MHP'yi daha iyi anlayabilmek için milliyetçilik tanımı yapılırken kavimcilik ve etnisite, millet ve Türkçülük gibi tanımlara da yer verilmiştir.

Bu çalışmaya konu olacak problem MHP'nin 1998 sonrası parti politikalarında dine yaklaşımı ve kuruluşundan bugüne nasıl bir siyasi yol izlediğidir. 1998'den sonra milliyetçilik ve din ilişkisinin nasıl bir düzleme konulduğu, MHP'nin dine bakış açısının nasıl olduğu, MHP'nin parti politikalarında dinin önemi ve dinin öneminde ne tür değişimler yaşadığı araştırmanın temel konularını oluşturmaktadır.

Araştırmanın ana problemi:

MHP'nin 1998 den günümüze kadar olan sürede din ile olan ilişkisi ne düzeydedir ve nasıldır?

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu tezin başlıca amaçları, üzerinde fikir birliğine varılmış net bir açıklaması ve teorisi bulunmayan milliyetçilik kavramını, doğuşunu ve gelişimini epistemolojik ve terimsel açıdan incelemek, Türk milliyetçiliğinin kökenlerini, doğuşunu ve fikri temellerini açıklamak, MHP'nin geçirdiği tarihsel süreç, 1998 sonrası MHP'nin parti politikaları ve din ilişkisini araştırmaktır.

MHP Türk siyasetinde uzun yıllardır var olması münasebetiyle, 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren derin bir ideolojiye sahiptir. Bu yarım asra yaklaşan serüven boyunca MHP, Türkiye siyasetinde yaşanan kırılmalardan etkilenerken hem söylem hem de taban

itibariyle köklü değişimler geçirmiştir (Sığınak, 2017). Bu dönem boyunca MHP, Türk politikasında meydana gelen gelişmelerden etkilenererek değişime uğramıştır. 1979'dan önce anti-komünist bir siyaset anlayışı benimseyen MHP'nin, 12 Eylül 1980 Darbesi'nden sonra varlığını uzlaştırmacı bir şekilde devam ettirme çabası içine girdiğini söyleyebiliriz. 1980'lerle beraber temelini, Türk-İslam sentezi üzerine inşa eden MHP, 1990 itibariyle güncel siyaset tarzına yönelmiştir (Sanlı, 2019).

Devamlı bir değişim geçiren milliyetçilik hiç kuşkusuz Türkiye'nin jeolojik ve politik durumlar içinde bulunduğu, terörizm, dış tehditlerin fazlalığı sebebiyle ehemmiyetini koruyacaktır. Çalışmamız 1998 sonrası ve günümüz milliyetçilik din etkileşiminin aydınlatmasının yanında günümüz MHP politikalarından hareketle Türkiye siyasetine ışık tutması açısından önemlidir. Bu konuda yapılan çalışmaların azlığı ve ele alınan konudaki siyasi partinin aktif siyasette olması konunun güncelliğini ve tezimizin önemini arttırmaktadır.

1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmamız 1998 sonrası dönem MHP'nin parti politikaları ve din başlığı taşımaktadır. Belirlenen dönemde MHP'nin din ile olan ilişkisi ve ilgili politikaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma MHP ve MHP'nin 1998 sonrası dönem parti politikalarıyla sınırlıdır.

Bu araştırmada öncelikle kavimcilik ve etnisite, millet, milliyetçilik ve ulusçuluk, Türkçülük ve Türk milliyetçiliği kavramları ele alınacak, ardından milliyetçiliğin ortaya çıkışı ve Türk milliyetçiliğinin fikri temellerine yer verilecek, son olarak MHP'nin tarihsel süreci ve dine yaklaşımı incelenecektir. Konunun genişliği ve derinliği nedeniyle belli temel kavramlar ve akımlar üzerinde durmak bir sınırlılıktır. Bu çerçevede milliyetçilik akımının siyasi temelleri ve MHP'nin tarihsel sürecine yer verilecektir.

1.3. Araştırmanın Varsayımları

Tabanı ve yöneticileri Milliyetçi ve Müslüman bir parti olan MHP dinle her zaman içi içe olmuştur. Politikalarında bazen milliyetçilik ön plana çıkarken dönem de din ön plandadır. Çalışmanın varsayımı 1998 öncesi politikalarda dinin 1998 sonrası ve günümüzde ise milliyetçiliğin politikalara daha hâkim olduğudur.

Araştırma Soruları

1. MHP’de milliyetçilik ve din ilişkisi hangi düzleme konulmaya çalışılmıştır?
2. MHP’nin parti politikaların da belirleyici olan etkenler nelerdir?
3. 1998 sonrası MHP’nin parti politikaların da nasıl bir yol izlenmiştir?
4. 1998 sonrası MHP’nin parti politikalarında milliyetçilik - din ikilisinden hangisi ön planda olmuştur?
5. Milliyetçilik ve din kavramlarının birbirleriyle bağlantıları ne düzeydedir?
6. MHP’nin geçirdiği tarihsel süreçler nelerdir ve ne gibi değişimler yaşamıştır?
7. MHP’nin parti politikalarında dinin önemi nedir ve dinin öneminde ne tür değişimler olmuştur?
8. MHP’nin dine bakış açısı nasıldır, din siyasetini ne şekilde etkilemiştir?

Yönelttiğimiz bahsi geçen sorular tez çalışmasında ele alınmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede sorulara yanıt bulmayı amaçladığımız temel varsayımları oluşturmaktadır. Soruları cevaplandırmaya çalıştığımız bu çalışmada çeşitli sınırlılıklar elbette ki mevcuttur.

1.5. Araştırmada Kullanılan Yöntem ve Teknikler

Bu araştırmada ilk adım olarak araştırma sorusu ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Millet, milliyetçilik, Türkçülük ve din konularının literatürdeki yeri ortaya konulacaktır. Bu bağlamda milliyetçilik ve din ilişkisini ele alan eserler incelenecektir. Daha sonra, MHP parti politikaları incelenecek ve din ilişkisi, dinin parti politikalarındaki yeri ortaya konulacaktır. Devlet Bahçeli’nin 1999-2022 grup konuşmalarının söylem çözümlemesi yapılacak ve parti politikalarında dinin yeri belirlenecektir. Ayrıca MHP milletvekillerinin TBMM konuşmaları da dinlenerek çözümlemesi yapılacaktır.

Çalışmanın meydana gelme sürecinde, MHP’nin tarihsel süreci ve milliyetçilikle ilgili kavramları ortaya koymak amacıyla düşünsel ve teorik anlamda milliyetçilik ve dinsel değerler üzerine araştırmalar gerçekleştirilmiş akademisyen ve yazarların kitaplarından literatür taraması yapılmış ve ikincil kaynak olarak faydalanılmıştır.

1.6. Tanımlar

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi; Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Siyasi Partiler Kanunu, Seçim Kanunu ve ilgili diğer mevzuata göre faaliyet göstermek üzere kurulmuş bir siyasi partidir (MHP, MHP Parti Tüzüğü, 2009). Milliyetçi Hareket Partisinin Genel Merkezi Ankara'dadır. Kısaltılmış adı "MHP", özel işareti ise "kırmızı zemin üzerine beyaz üç hilâl"dir.

Milliyetçilik: Vatan ve milletin faydasını maddi ve manevi yönlerden her şeyin üstünde tutma anlayışı, ulusçuluk, ulusalcılık, nasyonalizm olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2022). Milliyetçilik milleti kaygılarının köküne konumlandırmaya çalışan ve onun faydasını arttıran bir ideolojidir (Smith, 2013). Milliyetçilik hem mülkiyet ve yeniden inşa, hem de ataların yaşadıkları ve tarihin bir "yurt" olarak belirlediği yere ait olma anlamında "toprak"la ilgilidir (Smith, 1994). Smith (1994) milliyetçiliği, bir milletin *özerklik, birlik, kimlik kazanmasına* ve bu söylenenleri devam ettirebilmesine yönelik ideolojik bir davranış olarak görmektedir. Milliyetçilik temel özümüyle tarih hakkında bir yorum ve bu yorum sayesinde önceden görülen davranışlardan ibarettir (Güngör, 1996). Güngör (1996), milliyetçiliği tümüyle milli tarih ve kültür düşüncesine dayalı bir düşünce hareketi olarak meseleyi ideoloji zeminine taşımıştır. Güngör'e göre milliyetçiliğin temel hedefi Türkiye'de siyasi bütünlük ve milli bir kültür bütünlüğü inşa etmektir (Güngör, 1996). Milliyetçilik, kişinin ulusal hak ve menfaatleri şahsi menfaatlerinin önünde tutması, düşünce dünyasının bir köşesinde vatan kavramının daima var olması şeklinde de açıklanabilir.

Milliyetçiliğin kültürel köklerini, ortak bir dil ve tarihî gelenekler meydana getirir. Bir eğitim süreciyle birlikte günümüz duygusal vatanseverliğin, tüm bunlar hedefi haline dönüştürüldüğünde, sonuç milliyetçilik çıkar (Hayes, 2010: 21). Hans Kohn milliyetçiliği; belirli bir topluluk üyelerinin bir yerde yaşamasını milliyetçiliği oluşturan en temel etken olarak görmekte ve aynı tabii ve jeolojik çevrede yetişmenin bireyler arasındaki dayanışma duygusunu arttıran en önemli faktör olduğuna dikkat çekmiştir (Kohn, 2012). Bu noktadan bakarsak aynı amaç ve fayda uğruna toplandığını hisseden bir toplum milleti meydana getirmektedir (Nakavi, 2005). Aynı vatan toprağını paylaşma birlik ve beraberlik ruhunu güçlü tutma milliyetçiliğin vazgeçilmezleridir.

Milliyetçilik, Gellner'a göre milletlerin ürünü sayılamaz. Ona göre milliyetçiliğin ürünü milletlerdir. Milletlerin geçmiş birikintilerinden ve kültürlerinden milliyetçilik bunu yaparken yararlanır. Milliyetçilik, milleti oluştururken, varlığını kaybetmiş dillerden, mitolojik hikâyelerden ve tarihten sıkça yararlanır (Gellner, 2013; Caner, 2021).

Millet: Genellikle aynı coğrafya üzerinde hayatını devam ettiren, ilişkilerinde dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek beraberliği içinde olan birey topluluğu, ulus (TDK, 2022). Millet ne ırksal, ne jeolojik ne de politik bir topluluk değildir. Millet, din, dil ve ahlak bakımından aynı aşamalardan geçmiş, aynı terbiyeyi almış bireylerden meydana gelen bir topluluktur (Gökalp, 2019).

Weber (2012: 66) milleti; ilişkilerinde bir duygu birlikteliği olan ve kendi devletini kurma yönelimi de taşıyan bir topluluk olarak tanımlamıştır. Fakat, millet bir ulusun üyeleri veya politik bir topluluğun üyeleri ile aynı şey değildir. (Weber, 2012: 62). Smith'e (1994: 32) göre millet, bir topluluğun aynı olan yasal hak ve görevleri, tarihi geçmişi, kitlesel kamu kültürü, aynı ekonomiyi ve tarihi bir toprağı paylaşan bireyler topluluğunun adıdır.

Türkçülük: Osmanlı Devleti'nin son yıllarında ortaya çıkan, Osmanlılık ve İslamcılık akımları karşısında bütün Türklerin tek vatanda ve tek bayrak altında birleştirilmesini amaçlayan akım, Pantürkizm (TDK, 2022). Türkçülük, bütün Türklerin tek devlet halinde birleşerek her bakımdan bütün milletlerden ileri ve üstün olması ülküsüdür (Atsız, 2011). Ziya Gökalp'e göre Türkçülük, "*Türk milletini yükseltmek demektir*" (2019: 27). Atsız'da (2011) Gökalp gibi, Türkçülüğün yükselmek için değil yükseltmek için olduğunu söylemektedir. Topluluklar, fedekar fertlerin çokluğu nisbetinde yükselir.

Din: İnsanların üstesinden gelemeyeceği, ilahi bir varlığın emirleri güzergâhında söylenenlerin yerine getirildiği kural ve inançların bütününe, din adı verilir. Din hayatın temel anlamı ve amacı yönünden hayata getirilen soruların cevaplarıdır ve tanıma göre dinler kadar kişiler vardır. (Dönmezer, 1999; Sezer Öztemiz, 2019). Dinin temel farkı tabiatüstü özelliklere sahip olmasıdır. Tabiatüstü doğanın, akılla idrak edemeyeceğimiz hayatın, diğer bir ifadeyle meçhul ve anlaşılmasız olan anlatılmak istenmektedir. Fransız sosyolog Emile Durkheim "Din, bilimin ve genel olarak açık düşüncenin sınırları dışında

kalan her şey hakkında bir tür spekülasyondan ibaret bir şey demektir” şeklinde ifade etmektedir (Durkheim, 2005).

Durkheim aynı zamanda toplumun bir ürünü şeklinde dini ifade etmesine karşın neredeyse bütün toplumsal kurumların dinden doğmuş olduğunu ve zihinsel genel çerçevesinin dini öneme sahip olduğunu belirtmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır “her şey dinden çıkar ama dinde toplumdan çıkar” (Durkheim, 2005). Din, insan ve toplumun bütün hayat fonksiyonlarını insana verilmiş özgürlük sınırlarına zarar vermeden düzenleyen ve yöneten ilahi düzendir (Karakoç, 2012).

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde, “Milliyetçilik ve İlgili Temel Kavramalar”, “Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik”, “Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Doğuşu Ve Unsurları”, “Türk Milliyetçiliğinin Fikri Temelleri ve Olgunlaşma Süreci”, “Türk Milliyetçiliğinin Fikri Temelleri ve Olgunlaşma Süreci”, “MHP’nin Tarihsel Süreci”, “Milliyetçi Hareket Partisi” ile “MHP’nin Parti Politikaları ve Din İlişkisi” konularına ve bu konularla ilgili yapılan çalışmalara değinilmiştir.

2.1. Milliyetçilik ve İlgili Temel Kavramlar

2.1.1. Kavimcilik ve Etnisite

‘Kavimcilik’, bir soydan veya aynı ırktan gelenlerin bu soyun ya da ırkın getirmiş oldukları özelliklere yahut hususiyetlere bağlı olma durumu olarak özetlemek mümkünken, sosyolojik olarak incelendiğinde bu kadar basite indirgenebilecek bir kavram olmadığı açıktır.

Yalnızca tarihçiler tarafından değil toplum bilimlere ait pek çok dalın inceleme (sosyoloji, antropoloji, psikoloji, siyaset, hukuk, coğrafya vb.) alanına direkt ya da dolaylı olarak dâhil olması bu kavramın daha geniş bir yelpazede incelenmesi gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Kavimcilikle ilgili olarak yapılan en genel tanımlardan birisi, “bir halk kavim ya da bir grup insanın, kendi halk ya da kavimlerinin, kendi değer, din, ırk, kültür ya da dillerinin diğerlerinden daha üstün olduğuna inanması” olarak tanımlanmaktadır (Arslan, 2021: 7).

TDK *Türkçe Sözlük*’te kavim, “aralarında töre, dil ve kültür ortaklığı bulunan, boy ve soy bakımından da birbirine bağlı insan topluluğu, budun (TDK, 2022)” şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımda en dikkat çeken nokta kavim teriminin ‘budun’ sözcüğü ile eş anlamlı olarak kullanılmasıdır. Kavim ile aynı anlama geldiği görülen ‘budun’ kelimesi Türk kültürüne daha yakın bir terim olarak yorumlanmıştır. Yine aynı sözlükte budun kelimesi, “kavim, ulus, millet ” olarak tanımlanmıştır (TDK, 2022) .Yine TDK *Türkçe Sözlük*’te etnik sözcüğü, Fransızca ethnique kelimesinden Türkçeye girmiş toplum bilime ait, kavimle ilgili, budunsal, kavmî (TDK, 2022) anlamında bir kavram olarak tanımlanmıştır.

Budun kelimesinin eş anlamlısı kavim, günümüzde ulus, millet olarak tanımlanmıştır. Bu kullanımlardan da anlaşılacağı üzere etni, kavim ve budun kelimeleri ait oldukları dillerdeki anlam değişikliğine karşın eş anlamlı kelimeler olarak kabul görmektedir. Etnik topluluk, milletle benzer bir terim olmasına ve bu nedenle de çoğunlukla birbirlerine karıştırıldıkları halde, milletle aynı anlamı ifade etmemektedir. Bir milletin sahip olabileceği çoğu nitelikten, etnik topluluk eksiktir. Bir işbirliği veya ekonomik bir birlik göstermelerine gerek yoktur, hatta sıklıkla göstermezler. Tüm herkesi kapsayan sorumluluk ve hakları belirleyen bir yasaya da ihtiyaç duymazlar. Milletlere ait bu özellikler etnik gruplar ve azınlıklar üstünde etkide bulunmuş spesifik toplumsal ve tarihsel koşulların ürünüdürler. Temel nokta grup kimlikleri üzerindedir. Çünkü etnik kelimesi ile grup kimliği benzer olduğu düşüncesi tarihin kayıtlarına geçmiştir. Armstrong'a göre, etnik çizgilerin temel niteliği duyumsallığıdır (Özberk, 2019: 6).

Etnik gruplar, genellikle grup üyeliğini belirleyen kültürel özelliklerle diğer toplumsal gruplardan ayrılırlar: bunlar ortak dil, ortak din, ortak gelenekler ve ortak tarih olabilir. Ancak bütün bu kültürel ortaklıklar, grup üyeleri sürekli birbirleriyle etkileşim halinde olmazsa veya evlenmezse gerçekleşmeyeceği için, hem etnik grubun bireyleri hem de dışarıdan kişiler etnik kimliğin ortak bir biyolojik kökene dayandığını düşünürler (Lavenda & Schultz, 2018). Irksal kimliğin sözde biyolojik kökenlere, etnik kimliğin ise kültürel kökenlere dayanması bir yana, bazı antropologlar da irksal kimliğin etnik kimlikten farklı olmadığını düşünürler ve uygulamada etnik grup ve ırk kavramları, ulus kavramıyla çakışır. Etnik terimiyle anlatılmak istenen dayanışma türleri ve benzerlikler, bireylerin milliyetçi görüşler öne atmaları, üstelik başkalarının da söylenenleri onaylamaları için temel oluşturabilir ama yine de etnisiteyi direkt milliyeti ya da milliyetçiliği ortaya çıkaran ve tanımlayan bir öz olarak kabul edemeyebiliriz.

Etnik ve millet terimleri ve bunların tarihsel görünüşleri arasındaki benzerlik ve farkları millet tanımına bakarak anlamak mümkündür. Milleti, aynı toprağı, tarihsel olayları, mitleri, ortak yasal hak ve sorumlulukları, aynı ekonomiyi paylaşan bir topluluğun ortak adı olduğunu ifade etmiştik. Millet de etnik grupta olduğu gibi, benzer mitleri ve geçmişi olan bir topluluktur. Üstelik millet, teritoryal bir topluluktur. Fakat etnide, bir ülke ile olan ilişki yalnızca tarihsel ve sembolik iken, millette bu ilişki fiziki ve fiilidir; milletlerin ülkeleri vardır (Smith, 1994). Başka şekilde ifade edecek olursak, milletler çoğu zaman etnik unsurlara ihtiyaç duyarlar. Elbette bu unsurlar tekrar dönüştürülebilir, sıklıkla

da öyle olur. Ama teritoryal bir ülkeye dair ortak mit ve geçmiş olmadan milleti anlamak imkânsızdır.

Smith'e göre etnik bir topluluğun altı ana özelliği vardır:

- “1- Kolektif özel bir isim,
- 2- Ortak bir soy miti,
- 3- Birlikte yaşanılan tarihi anılar,
- 4- Aynı kültürü çeşitli hale getiren bir veya daha fazla faktör,
- 5- Spesifik bir yurtla ilişki,
- 6- Nüfusun belirli yerlerinde ortak dayanışma duygusu (Smith, 1994)”

Etnik grupları Türkiye açısından ele alırsak Yörük, Tahtacı, Türkmen, bunlar birer etnik topluluğu oluştururlar. Bu grupların her birinin tarihi, anıları, ortak kültürleri ve bir toprak parçası ile ilişkileri vardır. Etnik grupların birleşimi ile bir millet kavramından da bahsedilebilir. Örneğin; Yörük, Türkmen ve Tahtacılar gibi etnik gruplar aynı zamanda Türk'tür ve bu etnik grupların birleşimi ise Türk milletidir. Türk milleti de Türkiye Cumhuriyeti devletini kurmuştur.

Bir devleti kurmanın etnik saflaştırmadaki görevi çok fazladır ve bununla birlikte savaşın rolü de çok önemlidir. Savaş milli birliği ve dayanışma duygusunu güçlendiren, gelecek nesiller için tarihi kaynak olma görevi etnik kimliğin meydana gelmesinde çok etkili bir öneme sahiptir. Etni, milli kimlikle benzer anlamlara gelmese de ikisi bir bağ içindedir. Etni milli kimliğe dönüşmese de etniler milli kimlikler tarafında oluşturulur (Özberk, 2019).

Tanımlardan ve sosyolojik değerlendirmelerden ortaya çıkan netice, kavimcilik veya etnisitenin milletle eş yanlarının aşırılığı sebebiyle kesin çizgilerle birbirinden ayrılmasının güç olmasıdır. Ancak bu vaziyet yine de iki kavramın aynı şeyi ifade ettiği anlamına gelmez. Daha sonraki kısımlarda da görüleceği üzere kavmin millete göre daha ilkel, belki rakamca daha az, siyasal olarak tam anlamıyla organize olamaması, ortak özelliklerinin halkla eş ama spektrum olarak yeterli olmaması en bariz farklılıklar olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.2. Millet

Etnisite ve kavimcilik ile alakalı çalışmaların ortaya koyduğu en aşikâr özellik; bu kavramlara bağlı olarak toplanan toplulukların aynı ırka üye olmalarıdır. Ancak bu cemiyetler daha sonra kendilerini aynı ırka üye fertlerle sıkı sıkıya birbirine bağlayan başta dil olmak üzere pek çok ortak özellik geliştirmişlerdir. İşte bu ortak özellikler bir kavmin bir millete dönüşmesini sağlayan en temel unsurlardır.

Kavim ve millet kavramları arasındaki en çok göze çarpan unsur, milletin; kavme göre sosyolojik, hukuksal ve siyasallaşma mevzularında daha ileri bir topluluk olmasıdır. Bu, hem sözlük anlamında hem de tarihsel açıdan araştırıldığında daha net ortaya çıkmaktadır.

TDK *Türkçe Sözlük*'te millet; “genellikle aynı topraklar üstünde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği bulunan birey topluluğu, ulus,” olarak ifade edilmiştir (TDK, 2022). Bu tanımda ve başka benzer tanımlarda dikkat çekici en önemli nokta aynı topraklar üzerinde yaşama mecburiyeti yerine “çoğunlukla” kelimesinin kullanılmasıdır. Tanımda dikkat çeken diğer bir nokta ise, TDK millet teriminin din terimiyle olan anlam benzerliğine karşın milletin faktörleri içinde dine yer vermemiş, ulus kelimesini eş anlamlısı olarak kullanmıştır.

Milli kimliklerin yaradılışına, milletlerin oluşma zamanları ve zamanlara tesiri olan faktörlerin etkileri değişiklik göstermektedir. Bu durumun bir neticesi olarak da millet tanımları oluşum süreçlerine ve bu süreçlere etkilerine göre değişmektedir. Her millet tanımı milletin doğuş sürecini ve gelecek öngörüsünü ön plana tutan açıklamalar yaparken, homojenliği bozabileceğini düşündüğü, öneminin az olduğu düşünülen faktörleri geri plana itmektedir.

Yusuf Akçura milleti, *aynı kökten, yani aynı ırktan gelmek suretiyle fiziki yapıları ve dili aynı olan, aynı adetlere ve ahlaka sahip, tarihi birlik ve ortaklık dolayısıyla menfaat ve duygularında ve bundan dolayı itikat ettikleri temel konularda uyum ve kaynaşma sağlamış bireylerinin oluşturdukları bir topluluk* olarak tanımlamıştır (Akçura, 2016). Belirtmek gerekir ki Yusuf Akçura'nın söz konusu bu açıklaması Fransa'da yaşadığı zamanlardaki bakış açısını yansıtmaktadır.

Ziya Gökalp (2019) milletin, politik, coğrafi, ırksal ya da kavimsel olmadığını, millet olmak için aynı dili paylaşmak, aynı dini yaşamak ve o toplumdaki bireylerin aynı terbiyeyi almış olması gerektiğini ifade etmiştir. Türk toplumunu dini dinimle aynı, dili dilime uyan olarak dile getirmiştir. Ziya Gökalp, bir toplumdaki insanın, kan olarak aynı olduğu insanla değil, dil ve din bakımından aynı olduğu insanla yaşamak isteyeceğini anlatmaktadır.

Weber (2012: 66) milleti; aralarında duygu birliği olan ve kendi devletini yaratma eğilimini de taşıyan bir topluluk olarak tanımlamıştır. Ancak millet bir devletin halkı ya da belli bir siyasal topluluğun üyeleri ile özdeş değildir (Weber, 2012: 62). Smith'e (1994: 32) göre millet, ortak bir ekonomiyi, ortak anayasal hak ve görevleri, ortak bir kültürü, ortak mitleri, tarihsel bir belleği ve tarihsel bir toprağı paylaşan bir birey topluluğunun ortak adıdır.

Weber'in devlet-millet ayırımına Smith katılmaktadır. Ona göre millet ve devlet aynı anlamlara gelmemektedir. Devlet terimi kurumsal faaliyetlerle bağlantılıyken millet terimi ise bir topluluk çeşidini anlatmaktadır. Devlet, diğer kurumlardan farklı olarak yasal güç kullanma ve sınır dışı etme özeline sahip olma kudretiyle diğer kurumlardan ayrılmaktadır. Millet, üyeleri tarafından aynı toprak parçasını ve ortak kültürü paylaşan topluluklardır (Smith, 2013). Smith'e göre millet tarihsel olarak yerleşikliği ifade etmektedir. Millet, kendisinden çok eski bir tarihe ve yaygınlığa sahip olan etninin başkalaşmış halidir ve bu nedenle modern öncesi etnisitenin mit ve sembollerinin tamamını kendi üstünde toplar (Smith, 2012).

Millet terimsel olarak, her farklı durumda farklı ölçeklerde biri sivil ve ükesel diğeri etnik ve jeneolojik olan iki farklı boyutu birbiri içine karışmıştır (Smith, 1994: 34). Bu çok boyutluluğu, milli kimliğin modern hayat ve siyasalda rahat ve tek bir güç durumuna getiren ve kendi özelliğini kaybetmeden diğer gücü olan ideoloji ve hareketlere etkili birlikteliklerle girmesidir.

Hobsbawn milliyet kavramını, siyasal, kültürel ya da ekonomik ne olursa olsun tek bir noktada yalnızca bir boyutta düşünmenin imkansız olduğunu dile getirmiştir. Buna karşılık, milliyet araştırmalarının ilk başta başvurduğu tek farazi olarak, kendisini bir millete mensup varsayan yeterli sayıdaki birey topluluklarının bu durumlarıyla "millet"

olarak kabul edilmesiyle yetinilecek olduğunu (Hobsbawm, 1995) ifade etmiştir. Hobsbawm millet kavramının, moderniteye özgü bir kavram olarak kabul gördüğünü, değişen bir toplumsal birim olduğunu ve kavramın devlet-ulus sistemi içinde ele alınabileceğini dile getirmiştir. Millet kavramının ortaya çıkmasını milliyetçiliğe bağlamıştır ve milliyetçiliğin varlığını sürdüren kültürlerden milletleri ortaya çıkardığı veya farklı kültürler yaratarak milletleri oluşturduğunu, zaman zaman da tamamıyla o kültürü ortadan kaldırarak (Hobsbawm, 1995) milleti ortadan kaldırdığını anlatarak fikirlerinin temelini dile getirmiştir (Caner, 2021).

Modern milletlerin tarihsel açıdan farklı boyutlarının da olduğunu dile getiren Smith (1994) daha sonra, milletlerin jeolojik yönleri olduğunu ve o yönlerinde tarihten süregelen gelen yaşam çevreleri olduğunu açık ve net bir şekilde ifade etmiştir. Bu durum, milletlerin uzun yıllar yaşadıkları çevreyle etkileşim içerisinde kalmalarından ve o coğrafyadaki millete ait çok sayıda siyasal, dini, ekonomik ve kültürel eserler olmasıyla açıklanabilir. Milletler hep var olmuştur tek farklılık yalnızca kişilerin bu durumun farkında olmaları ve davranışa aktarma düzeyleridir.

Siyasal olarak millet teriminden anlaşılan şey, millet içerisinde yaşayan kişilerin “millet bağı” ile birbirlerine bağlı olan kişiler topluluğu oluşturmasıdır. Bu düşüncenin öncüsü Jean Jacques Rousseau’dur. 1789 Fransız Devrimi sonucu olarak Rousseau’nun düşünceleri anlam kazanmış, Fransız halkı kralın kölesi olmaktan sıyrılıp “haklara ve özgürlüklere sahip vatandaşlar” olarak kabul görmüştür (Arslan, 2021).

Elbette, siyasal olarak millet kavramı 19. yüzyılın sonunda güzergahını milliyetçiliğe doğru çevirmiş, bunun neticesinde “milletlerin milliyetçiliği değil milliyetçiliğin milletleri oluşturmasına” sebep olmuştur. Bu başkalaşım, beraberinde bölgesel farklılıkların en aza indirilmeye çalışıldığı ve tek tip millet kavramının işlendiği hatta “milli marşlar, tek dil, tek din” gibi kavramların tartışıldığı bir süreç başlatmıştır.

Millet kavramının temelleri 17. yüzyılın sonlarına dayanmaktadır (Hobsbawm, 1995). Ancak şu da bir gerçek ki, ister Türk milleti, ister dünya milletleri olsun çok eski yüzyıllardan beri kendi milletinden olanı ve olmayanı ayırmakta ve bilmektedir. Millet kavramı her ne kadar günümüze yakın çağda oluşmuş olan bir kavram olarak gözükse de millet bilinci ve milliyetçilik bilinci eskiden beri misalleri bulunan kavramlardır.

2.1.3. Milliyetçilik

Son birkaç yüzyılın en çok tartışılan kavramlarından birisi de, hiç kuşkusuz milliyetçiliktir, yalnızca milliyetçilik tanımlarının aşırılığı dahi bu ifadeyi destekler niteliktedir. Toplum bilimlerde yer alan kavramların değişik tanımlamalarından milliyetçilik de fazlasıyla nasibini almıştır. Çok tartışılan, çok konuşulan ve her türlü pozitif ve negatif değerlendirmelere açık bir kavram olması araştırmacılara da bir o kadar geniş çalışma alanı açmıştır.

Özellikle toplum bilimler alanında çalışma yapan araştırmacıların üstünde en çok durdukları ve tartıştıkları terimlerden birisi milliyetçiliktir. Bazılarına göre, tüm negatifliklerin nedeni olan milliyetçilik, başka bilim insanları için vazgeçilmez bir değere sahip görülmekte ve resmen kutsallaştırılmaktadır. Milliyetçiliğin içeriğinin ne olduğunu incelemeye başlayan birey, negatif veya pozitif çok fazla kavramın bir arada tartışıldığı bir vaziyetle karşı karşıya kalmaktadır. Milliyetçiliğe çok fazla anlam atfedilmesi ise bu durumun temel nedenini oluşturmaktadır.

Milliyetçilik, farklı ideolojilere mensup kişiler tarafından, farklı şekillerde tanımlanmıştır. Biz burada, herkes tarafından kabul gören bazı tanımlardan, birkaçını belirtmekle yetineceğiz. En net ifadeyle açıklanacak olursa milliyetçilik, vatanseverlik ve milliyet bilincinin bir birleşimi olarak ifade edilebilir (Hayes, 2010). TDK, *milliyetçiliği*, maddi ve manevi yönlerden ülkesinin faydasını her şeyin üstünde tutma anlayışı, ulusçuluk, ulusalcılık, nasyonalizm olarak tanımlamıştır (TDK, 2022).

Milliyetçilik milleti endişelerin köküne konumlandırmaya uğraşan ve onun faydasını arttıran bir düşünce yapısıdır (Smith, 2013). Milliyetçilik kavramı hem mülkiyet ve yeniden inşa, hem de ataların yaşadıkları ve tarihin bir "yurt" olarak belirlediği yere ait olma anlamında "toprak"la ilgilidir (Smith, 1994). Smith (1994) bir de milliyetçiliği, bir milletin bağımsızlık, beraberlik, kişilik kazanmasına ve bu söylenenleri devam ettirebilmesine yönelik ideolojik bir davranış olarak görmektedir.

Smith (1994), milliyetçiliğin günümüzden bir parça olduğu yönüyle aynı zamanda eski çağlara özgü imgeleme ve düşüncelere bağlı olduğunu, çünkü milliyetçilik denilen şeyin çeşitli düzeylerde faaliyetler gösterdiğini ve aynı zamanda politik bir ideoloji ve

toplumsal devinim çeşidi olduğu kadar bir kültür boyutu olarak da görülebileceğini ifade etmiştir.

Smith'e göre milliyetçilik farklı biçimlerde ifade edilmektedir;

1. *Millet ve devletlerin bir bütün olarak kurulma ve kendi varlığını sürdürebilme süreci,*
2. *Bir millete sahip olma ve içinde yaşıyor olma şuuru, milletin güvenliği ve kalkınmasıyla ilgili özlem ve hisse kapılmak,*
3. *"Millet" ve rolüne bağlı olarak bir dil ve sembolizm,*
4. *Milletler ve millî irade hakkında bir kültürel doktrin ile millî emellerin ve millî iradenin gerçekleşmesine dair reçeteleri de içeren bir ideoloji,*
5. *Millî iradeyi oluşturacak ve milletin amaçlarına ulaşmasını sağlayacak sosyal ve politik bir hareket* (Smith, 1994: 119). Millet'in ilk kullanılan tanımı ötekilerinden çok daha kapsamlıdır ve daha öncesinden üzerinde durulmuştur. İkinci kullanımdaki anlam, millî şuur ya da hissiyat, ötekilerinden farklı olan noktadır.

Bir milletin kültürel temellerini oluşturan şey ortak bir tarih ve ortak bir dile sahip olmaktır. Bir eğitim süreciyle bunlar vatanseverliğin amacı haline getirildiğinde, sonuç olarak milliyetçilik çıkar (Hayes, 2010: 21). Hans Kohn milliyetçiliği; "Belli bir toplumun belli bir lokasyonda yaşaması," milliyeti oluşturan temel faktördür ve aynı coğrafya içerisinde yaşamak ve büyümek bireyler arasındaki milli birlikteliği güçlendirmektedir. Buradan yola çıkacak olursak ortak çıkarlar ve milli duyguyu hisseden grup, milleti meydana getirmektedir (Nakavi, 2005) şeklinde tanımlamıştır.

Calhoun (2012) ise milliyetçiliği problem olarak görmüştür. Milliyetçilik sadece politik bir problem olarak değil, kültürel ve bireysel bir kimlik problemidir. Çok milletli bir devlette siyaset zordur. Böyle bir devlette her milletin kendine özgü istekleri olacaktır. Bu politik bir problemdir. Başarılı bir milletin mensubu olan kişi kendi milletiyle gurur duyarken, tarihi soykırımlarla dolu bir milletin mensubu olan birey herhangi bir eylemi olmasına rağmen mensubu olduğu millettten dolayı utanç duyacaktır. Bu da bir kimlik problemidir.

Milliyetçiliğin özellikleri hususunda Kohn, (1944): "Vatana bağlılığın derin duygusu, ona mutlak vefakârlık ve onun alın yazısını da birlikte olma hissi, milliyetçiliğin

kökenidir.” Vatanseverlik, insanın vatana vefakârlığı yolunda bir engel önüne geçmediği müddetçe asildir. Milliyetçiliğin vatan sevgisi, aynı toprak üzerinde yaşamının verdiği ortak olma hissi ve toprağa olan vefakârlığı milliyetçiliğin temeli olarak görmüştür.

Milliyetçilik temel özülle, tarih hakkında bir yorum ve bu yorum sayesinde önceden görülen davranışlardan ibarettir (Güngör, 1996). Güngör (1996), milliyetçiliği tümüyle milli tarih ve kültür düşüncesine dayalı bir düşünce hareketi olarak ideolojileştirmiştir. Güngör’e göre milliyetçiliğin temel amacı Türkiye’de siyasi bütünlük ve milli bir kültür inşa etmektir. Güngör’ün çalışmaları, milliyetçilik, İslâmiyet ve Osmanlı arasında bir çeşit köprü işlevi gören anlaşma hareketi olarak görülebilir.

Nakavi (2005) milliyetçiliğin esası ve temeli olarak inanç ve ideoloji etrafında birleşme yerine, toprak, kan ve dile asliyet vermeyi milliyetçiliğin temeli olarak görmüştür. Milliyetçilik; dil, toprak ve ırk etrafında birleşme, vatan ve milletin taassub eksenini olmasındır. "Değişik hüviyetlerin oluşumunda, asıl etken nedir?" sorusuna vatanperestler şu cevabı veriyorlar: "*İnsanı diğerlerinden ayıran şey, "inanç"ı değil, doğum yeri, dili ve ırkıdır. "Vatan" ve "Millet" çerçevesi içerisinde olanlar, "kendi"; bu çerçevenin dışında bulunanlar ise "yabancısıdır. "Vatan ve millet çıkarları", her şeyin doğruluk ve yanlışlık, iyilik ve kötülük ve insanın ferdi ve içtimai işlerine değer verme kıstasıdır*" (Nakavi, 2005).

Milliyetçiliğin özellikleri ile ilgili Nakavi (2005) ise;

1. *Yabancıya karşısında vatandaşı savunmak, ister haklı olsun ister haksız.*
2. *Kendi ülkesinin milli şahsiyetlerini ve tarihi kahramanlarını (hemen hemen tapınma derecesinde) saygıyla anmak,*
3. *Putperestlik vb. eski gelenekleri diriltmek. Milliyetçilik bu yönde eski ölmüş geleneklere ve vehimden kaynaklanan mitlere dayanır* (Nakavi, 2005) ifadelerini kullanmıştır.

Antoinc Roger (2008) milliyetçiliği, genel tanımıyla yukarıdan oluşturulan fakat aynı zamanda aşağıdan, yani normal bireylerin hipotezleri, gereksinimleri, özelemleri, umutları ve çıkarlarıyla çözüme kavuşturulmadığı taktirde anlaşılmayan çift taraflı bir fenomen olduğu biçiminde açıklamıştır. Herbert Luthy ise; "Milliyetçilik, akıl ve bilim açısından hiç bir yorumu olmayan ve ancak inananlarının yanında önemi olan bir avuç

"hurafe"ye dayanan bir "ekoldür" (Nakavi, 2005) diyerek milliyetçiliğin rasyonel bir hareket olmadığı, mantığa uygun düşmediğini ifade etmiştir.

Genel olarak baktığımızda milliyetçilik, eski kültür biçimlerini ve ailesel eğitimin üstünü kapatan veya bunları yerinden eden tarihsel bir boyuta sahip eğitim ve kültür biçimi olarak ifade edilebilir. Siyasi düşünce ya da politik bir söylemden daha fazla, söylemini tüm Dünya'ya yaymış kültür (ideoloji, mitoloji, sembolizm ve bilinç) çeşidi ve millet de bu kültür biçimi tarafından varsayılan bir kişilik türüdür. Bu açıdan milli kimlik ve millet, milliyetçiliğin bir sonucu olarak görmek mümkündür. Anlamı ve önemi milliyetçilerin oluşturduğu emektir (Smith, 1994).

Hobsbawm (1995) "milliyetçilik" terimini, Gellner'in tanımlamasına benzer şekilde, yani "*esasen politik birim ile milli birimin uyumluluğunu öngören bir ilke*" olması anlamında kullanmıştır. Ona göre milliyetçilik önce gelmiş ve milletleri yaratmıştır. Millet önce gelip devlet ve milliyetçiliği yaratmamıştır. Bu düşüncesini Hobsbawm şu sözlerle ifade etmiştir:

"Milletlerin, insanları sınıflandırmanın doğal, tanrı vergisi bir yolu olduğu, doğuştan gelen bir politik kader olduğu iddiası bir mittir; bazen önceden var olan kültürleri alıp onları milletlere çeviren milliyetçilik, bazen de milletleri icat eder ve genellikle önceden var olan kültürleri tamamen yok eder: Bu bir gerçekliktir. (Hobsbawm, 1995)."

Hobsbawm (1995), milletleri ve milliyetçiliği "*toplumsal mühendislik*" olarak gördüğü eserinde uluslaşma süreci araştırılırken aydınlatılması gereken en önemli unsurun "*icat edilmiş gelenekler*" olduğunu belirterek uluslaşma sürecinde birleştirici bir unsur olan "ortak kültüre" dikkat çekmiştir.

Hobsbawm göre millet ve milliyetçilik bir üst tabakadakiler tarafından oluşturulup alt tabakaya yayılmıştır. Fakat bu kavramlar tanımlanırken, hedef kitle olan insanların gereksinimleri ve duygularından yararlanılmıştır. Millet ve milliyetçilik konusunda bir araştırma yapılacağı zaman söylemlerin üretildiği üst tabaka araştırılır çünkü alttakiler üst tabakanın söylemleri ile eyleme geçer. Hem üst hem alt kesim birbiriyle iletişim ve etkileşim halindedir; fakat genelde etkilenen alt kesim olur (Hobsbawm, 1995: 26). Türk

milliyetçiliği oluşturulurken, toplumların yaşayış ve kültürleri araştırılarak bir kültür milliyetçiliğinin inşası başlamıştır (Caner, 2021).

Gellner, milliyetçiliklerin kendisine özel esaslarının olduğu söylemini abartı olarak değerlendirirken milliyetçiliğin insanlığın ortak tarihi olduğunu ve her millette milliyetçiliğin bir etkisinin olduğunu söyler (Gellner, 2013). Diğer bir husus ise muhafazakârlığın ve milliyetçiliğin benzer olduğunun düşünülmesidir. Muhafazakârlık geçmişini korumaktır. Milliyetçilik ise geçmişe ve geleceğe yön vermektir (Caner, 2021).

Milliyetçilik her şeyden öte, milletlerin kendisini ifade etme biçimidir. Bilincimizi ve konuşmamızı etkiler. Birçok soru ve sorun ortaya çıkaracak, nasıl iletişim kurmamız, ne şekilde düşünmemiz gerektiği konusunda da büyük tartışmalar yaratacak kadar da karmaşıktır (Calhoun, 2012). Hayes'e göre her ideolojinin tabakaları olduğu gibi milliyetçiliğin de tabakaları vardır. Devlete, millete, ailemize, kutsal bildiklerimize karşı gösterdiğimiz sadakatimiz farklı mertebelerce belirleniyor ve bizi belirli bir yaşam içine hapsediyor olabilir. Diğer taraftan milliyetçilik en üst tabakaya çıkıp alttakilere yön veren, şekillendirici bir sadakatte olabilir. Bu, çoğu zaman milli ve dini duygular birlikte yaşandığında; milliyetçilik dinin fonksiyonunu alan bir konuma gelebilir (Hayes, 2010).

Milliyetçilik modern bir gelişmedir ve modern dünyadaki aşikâr ve sürükleyici bir harekettir. Milliyetçilik ırk, sınıf gibi kişinin bedensel özellikleriyle ilgili ve onunla aynı çizgideymiş gibi düşünülmesini tetiklemeyle kalmaz, aynı zamanda kişilere de somut ve aynı kümede yer almaları münasebetiyle soyut bir eşdeğerlik kümesinin üyesi olmaları hasebiyle bağ kurmuş gibi düşünmeye sevk eder. Yani kategorilere ayrılmış kimliği iletişim kurulan kimliğe tercih eder. Bunun nedeni ise, milliyetçiliğin iletişim kurma imkanı olmayan büyük topluluklara hitap etmesidir.

Yapılan araştırmalardan anlaşıldığı üzere milliyetçilik farklı şekillerde açıklanmaya çalışılmıştır. Kimilerine göre etnik bir kimlik, bazılarına göre sanayileşmenin ürünü, kimine göre toplumsal eşitsizliğe başkaldırı, bazısına göre ideolojik meşrulaştırma aracının sonucu olarak meydana gelmiştir.

Yukarıda sayılan ve diğer unsurlar milliyetçi kitlerin oluşmasına ve milliyetçi söylemlerin yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır; ama hiçbirisi tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Yapılan açıklamalardan herhangi birisine bu tek başına milliyetçiliği açıklar

demek yanlış bir yorum olur. Çünkü milliyetçilik bir anlam ile ölçülecek kadar kapsamı küçük, kolaylıkla ölçülebilecek kadar basit bir kavram değildir. Bu tanımlamalar milliyetçiliğin farklı yönlerine açıklık getirirse de bir tanım tek başına milliyetçiliği açıklamaya yetmez. Tanımlamalar milletin kendisini ve milliyetçi söylemi ifade etmekten uzaktır (Calhoun, 2012).

2.1.4. Türkçülük

TDK Türkçülüğü; Osmanlının dağılma sürecine girdiği , Osmanlılık ve İslamcılık akımları karşısında bütün Türklerin tek vatanda ve tek bayrağın gölgesinde bir araya gelmesini hedef edinen akım, Pantürkizm (TDK, 2022) olarak tanımlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyılın sonunda başlayan 18. ve 19. yüzyıllarda çoğalarak devam eden toprak ve güç kaybına engel olabilmek için sunulan reçetelerden biriside Türkçülüktür. Başlangıçta, tıpkı İslamcılık ve Yenicilik akımlarında olduğu gibi kötü gidişe son vermek için ortaya atılan bu fikir akımı da, sonraki dönemlerde diğer akımlardan farklı bir yönde yol alarak yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyet'inde resmi ideoloji haline dönüşecektir (Arslan, 2021). Türkçülük, Türklerin hepsinin bir devletin çatısı altında bir araya gelerek her açıdan tüm milletlerden gelişmiş ve üstün olması ülküsüdür (Atsız, 2011).

Ziya Gökalp'e göre "Türkçülük, Türk milletini en yukarılara taşımak demektir (2019: 27)". Ziya Gökalp bu tanımlamayı oluşturduktan sonra, Türkçülüğün özünü anlamak için, millet kavramının tanımının bilinmesinin önemli olduğunu söylemiş ve Türk milliyetçilerini ayrı ayrı tanımlamıştır. Ziya Gökalp'in tanımları şunlardır;

1. " İrki esas alan Türkçülere göre ırk, millet demektir.
2. Millet ile kavmi, kavmi türkçüleri birbirine karıştırmaktadır. Kavim, aynı atadan, aynı ırktan türemiş içine yabancı kimse karışmamış aynı kana sahip olan bir cemiyet demektir.
3. Millet, coğrafi türkçülere göre aynı ülke vatandaşlarının birararaya gelmesidir.
4. Osmanlılara göre millet, Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan halkları içine katmaktadır. Oysa ki bir imparatorluğun tüm halkının bir tek millet olarak

görmek büyük bir yanıştı. Çünkü, bu birbiri içine karışmış farklı topluluklardan oluşan yapıya millet denilemez.

5. İslamcılara göre, millet, tüm müslümanların biraraya gelmesidir. Aynı dine sahip olan bireylerin tümüne ümmet adı verilir. O halde, ümmeti müslümanların tamamı oluşturmakadır. Millet kavramı çok farklıdır ümmetin kapsamı geniştir. Millet kavramından çok uzaktır. Millet kültür ve dil birlikteliğidir.
6. Bireycilere göre millet, bir kimsenin içinde huzur bulduğu bir topluluktur. Her birey duygu ve düşünceleri vasıtasıyla belli bir milletin mensubudur. Bu millet, o bireyin, içinde yaşamış olduğu ve ahlaki özelliklerini kazandığı toplumdur. Çünkü, bu birey, birlikte yaşam sürdüğü toplumun bütün duygularını terbiye aracılığıyla almış, tamamen onlardan olmuştur. Bu durumda o kişi ancak o toplumun içinde hayat bulur ve kendisini huzurlu hisseder. Şahısların keyfiyete göre farklı milletlere geçiş yapması mümkün değildir. Milliyet, dış dünyada var olan bir gerçektir (Gökalp, 2019: 27-31).

Ziya Gökalp yaptığı millet tanımında, toplum bireylerinin ortak paylaşımları üzerinde durmuştur. Toplumlar ortak duyugu ve düşünceler etrafında bir araya gelirler. Bu süreç beşikten mezara kadar devam eden uzun bir yoldur. Bebekken duyduklarımız, uyurken dinlediğimiz ninni bile yaşam boyu bizi etkiler demiştir . Burada Gökalp dilin etkisine dikkat çeker. Konuşulan dil kişiyi yaşadığı topluma bağlar.

Başka bir topluma geçmemizin önündeki en büyük engel içinde yaşadığımız toplumdan kazandığımız terbiyeyi söküp atamamızdır. Bu düşünceye göre millet; ırk, kavim, coğrafya, politika ürünü değildir. Millet; ortak dil, din, ahlak, ortak terbiye, güzellik duygusunu almış bireylerden oluşan topluluktur. Türk köylerinde milleti “dili dilime uyan, dini dinime uyan” şeklinde ifade ederler (2019: 31-32). O halde millet maddi değil, manevi duygu bütünlüğüdür. Toplum üyesi manevi olarak haz aldığı benzer paylaşımları olduğu ortamda rahat eder. Birey için bunu gerçekleştirebileceği en güzel ortam kendi milletinden olanların yaşam sürdüğü ortamdır.

Türk düşüncesinin birinci hedefi bu ülkede tek kültürün egemen olmasıdır. İkincil ve uzak hedefi ise ‘Turan’dır (Gökalp, 2019). Turan bazılarının düşündüğü gibi Türk harici moğol, tonguz, firavun, gibi kavimleri içine alan kozmopolit bir kavim değildir.

Turan, Türkler demek olduğu için, sadece Türk toplumunu içine alan topluluğun adıdır. Bu sebeple Turan tüm boyları kapsayan büyük bir Türk topluluğu olarak kullanılamaz (Gökalp, 2019). Turan Türklerden oluşan topluluğu ifade etmek için kullanılır.

Türkçülük Türk milletinin kendisidir. Sondaki ek ise sahiplik, mensubiyet bildiren bir ektir. Türkçülük Türk sempatisi ve Türk'e olan sevgi olduğu için kelime tam yerinde kullanılmıştır. Türkçülük Türk milletine bağlılıktır. (Atsız, 2011).

Türkçülük Atsız'a göre (2011) bir davadır. Davalar toplumların fikirsiz olarak beslendiği manevi gıdalardır. Bu davalar gerçek olan ve hayal edilenin birleşiminden ortaya çıkan, geçmişe bakarak yarını şekillendiren, toplumlara güç veren ve uğrunda can verilen isteklerdir. Türkçülük, Türk soyunun bağımsızlığı, Türk toplumunun gelişmesi muassır medeniyetler seviyesine çıkması ve Türk ırkının diğer tüm milletlerden ileride olmasıdır. Atsız da (2011) Ziya Gökalp gibi Türkçülük ilerlemek için değil ilerletmek içindir, milletlerin cefakar fetlerin fazlalığı ile ilerleyeceğini söyler. Burada bahsedilen husus bencil olmamak millet için çalışmaktır. Atsız'a göre (2011: 51) "Ziya Gökalp, Türkçülüğün mimarıdır. Parça parça olan fikirleri biraraya toplayıp onları sistemleştiren kişidir. Türkçülüğe ilmi vasfını kazandırmıştır. Amiyana tabirle Türkçülüğün babasıdır diyebiliriz.

Ziya Gökalp, Türkçülerin gayesinin muassır bir islam Türklüğü olduğunu ifade etmektedir. Türkçülerin millet ülkeleri Türklükse, ümmet ülküsü de islamcılıktır. Gökalp'in ifadelerinden anlaşıldığı gibi , Türkçülük diğer bir yönüyle islamcı düşüncedir fakat Türkçüler islamın ümmetçisi olmaları ile kendilerini islam milliyetçilerinden ayrı tutarlar (Gökalp, 2010).

Türkçülük bir fikirdir, fakat aynı zamanda bir inançtır. İnanç olma vasfı olduğu için de kayıtsız şartsız kabul edilir. Türkçülüğün tartışmaya açılacak yanı ayrıntılarıdır, usul ve esasları tartışma konusu değildir. Türkçülük Türklerin damarlarında yaşayan hayat ilkelerinin düşünce haline gelmiş şeklidir.

Atsız Türkçülüğün dört kaynaktan geldiğini söylemektedir;

1. *Temeli geçmişe dayanan ve Türk soyunun bilinçaltında yıllardır varolan milliyetçilik,*

2. *Tanzimat döneminden sonraki dönemde Batıdaki milli hareketlere benzeyen toplumcu bir hareketin bizim ülkemizde varolmasını arzu eden milliyetçilik,*
3. *Ülkemizin içerisinde varolan ihanet şebekesine tepki olarak doğan milliyetçilik,*
4. *Türklerin eskiden beri maruz kaldığı sıkıntılar (Atsız, 2011: 32-33). Bu dört sebepten gelen fikirler hep birlikte yoğrulup şimdiki Türkçülük anlayışı çıkmıştır.*

Türkçülük, Ülkemizde henüz yokken Batıda Türkçülükle alakalı iki hareket olmuştur. Bu hareketlerden bi tanesi Türklere olan hayranlıktır. Türkiyede üretilen halı kilim, çini, dokumalar, cilt ve tezhip Türk sanat eserleri Batıdaki sanatçıların ilgisini çekmiştir. Onlar Türk eseri olan bu sanatlara büyük meblağlar vererek alır ve evlerinin bir köşesini bu eserlerden Türk köşesi yaparlardı. Avrupada yaşanan bu gelişmeler Türkiyedeki Türklerin güzel sanat alanındaki ve ahlaki yükselişlerinin bir neticesidir.

Avrupadaki diğer hareket ise *Türkiyat (Türkoloji) 'dir*. Rusya, Almanya, Macaristan, Danimarka, Fransa, İngiltere gibi ülkelerde birçok bilim insanı arkeolojik kazılar yapıp Türkleri araştırmışlardır. Bu araştırmalar sonucunda Türklerin çok köklü bir geçmişinin olduğunu, dünyada çok geniş topraklarda hayat sürdüklerini ve farklı zaman diliminde dünyaya hükmettiklerini ortaya koymuşlardır.

Kendi tarihimize baktığımız zaman Osmanlı imparatorluğunda Türkçülükle ilgili yapılan çalışmaları görmekteyiz. Osmanlı Sultanı Abdülaziz'in son dönemleri ve Sultan Abdülhamid'in ilk devrinde kurulmuş olan Darü'l-Fünun'da Tarih Felsefesi Profesörü Ahmet Vefik Paşa, *Şecere-i Türki'yi* ve *Lehçe-i Osman-i* hazırlamıştır. Bu eserler Türklerin soy kütüğünü ve lehçesini araştırmak üzere kurulmuştur. Darü'l-Fünun'dan bir profesör Türkçülüğün ilk ilkelerini tesis ederken, eğitimden sorumlu bakan olan şapka kahramanı Süleyman Paşa da Türkçülüğü askeri okullarda okutmaya başlamıştır. Süleyman Paşanın Türkçülüğünde, De Guignes'in tarihi tesirli olmuştur denilebilir. Çünkü ülkemizde ilk olarak Çin bilgi kaynaklarından faydalanarak Türk tarihi yazan Süleyman Paşa, bu eserini yazarken, özellikle De Guignesten faydalanmıştır.

Süleyman Paşa, askeri okulların ilk kademelerinde okunması için *Esmâ-yı Türkiyye (Türk İsimleri)* isimli kitabı Osmanlıca'nın etkisinde Türkçe sözcükler unutulmasın diye yazmıştır. Türkçülüğün ilk üstadaları Ahmed Vefik Paşa ile Süleyman Paşa'dır (Gökalp, 2019).

Ziya Gökalp (2019) şöyle diyor; Türkçüğün gelişmesi için atılan bu adımlar yok olacaktı. Türkleri Türkçülük düşüncesi etrafında toplayan ve Türkçülüğü etkisiz kalmaktan kurtarmayı başaran idealist bir önder ortaya çıktı ve bu ideal yok olmaktan kurtuldu. Bütün alem bugün o yüce liderin adını saygıyla yad etmektedir. O büyük önderin adı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'tür.

Eskiden Türkçülük düşüncesi, azınlık denilecek kadar küçük bir topluluğa özgü bir düşünceden ibaretti. Bu azınlık durumundaki topluluğun zihninden geçen düşüncüyü Türk milletine tanıtan ve onu ulaşılması gereken ülkü haline dönüştüren Balkan, Sakarya, Büyük Taarruz savaşlarıyla bu ideale resmîlik veren, onu uygulamaya koyan kişi yine Mustafa Kemal Atatürk olmuştur (Gökalp, 2019)

Gelecekteki yıllarda da halkçılık ve Türkçülük birlikte nice ülkelere doğru birlikte adım atacaktırlar. Türkçü politikalar halkçı, halkçı politikalar da Türkçü kalacaktır. İslam ilmihalimiz, bize “İnançta mezhebimiz maturidilik ve hukukta mezhebimiz hanefilik” olduğunu gösteriyor. Bizler de bu ilkeye benzeterek şu düşüncüyü ortaya koyabiliriz. “Siyasette işimiz halkçılık ve kültürde işimiz Türkçülüktür (Gökalp, 2019).”

Gökalp'e göre (2019) Türkçülüğün vazifesi, halk içinde varolan Türk kültürünü bulup ortaya çıkarmaktır. Türkçüler Batı'nın tekniği ile milli kültürünü bir araya getirip karşılaştırıp iyi yanlarını kaynaştırmalıdır. Osmanlı medeniyeti ile Batı medeniyetini birleştirmeye çalışmak Tanzimatçıların yaptığı bir hatadır. Bir insan iki dine sahip olamayacağı gibi, bir devlet de aynı zamanda iki medeniyetli olamaz.

2.2. Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik

2.2.1. Milliyetçilik Fikrinin Dünyada Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Milliyetçilik fikrinin dünyada varoluşunun net ve kabul edilen bir tarihi yoktur fakat bununla beraber milliyetçilik devamlı canlanan ve tekrarlanarak var edilen bir kavramdır. Milliyetçilik fikrinin tarihsel gelişimi ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Bu bölümde bu görüşlere yer vereceğiz. Kısaca ifade edecek olursak, milliyetçilik algısının toplumun varoluşuyla ortaya çıktığını ve bugüne geldiğini iddia edenlerin yanı sıra milliyetçiliğin son zamanlarda var olmuş bir algı gibi savunanlar da bulunmaktadır.

Ortaya çıktığı şartlar açısından incelendiğinde milliyetçilik sosyolojinin konusudur; fakat bir ideoloji olarak ele alındığında, siyaset teorisi ve felsefesinin inceleme alanına da girer. Milliyetçiliği anlamak, milliyetçiliğin dayandığı sosyal ve politik tasavvurları incelemeyi gerekli kılar.

Milliyetçiliğin dünyada nasıl ortaya çıktığı konusundaki en çarpıcı açıklamalardan biri de, Hobsbawm'ın; “milletler milliyetçiliği değil, milliyetçilik milletleri ortaya çıkarmıştır” (1995: 24) şeklindeki ilginç tespitidir. Milliyetçilikle ilgili en temel çalışmaları yapan Hobsbawm bu tespiti, “analitik olarak ulusçuluğun ulustan önce var olduğu” iddiasına dayanarak açıklamaktadır. Fakat, genel olarak milliyetçilikle ilgili hemen hemen tüm kaynaklar, milliyetçiliğin bir sistem ve fikir olarak 18. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıktığı konusunda hem fikirdir.

Milliyetçilik, medeniyet tarihinin dönüm noktalarından birisidir, üzerine çok fazla çalışma yapılmış olması bunun en önemli kanıtıdır. Milliyetçilik, çağdaşlaşma ile senkronik olarak Batı Avrupa'da doğan siyasi bir öğretilerdir (Karakaş, 2007). Özellikle Fransız İhtilalinde ağırlığını hissettirmiş olan milliyetçilik insanları bir arada tutacak bir bağ oluşumu sağlamak için ortaya çıkmış/çıkarılmıştır (Arslan, 2021).

Avrupa'da aslı tarihin en diplerine kadar giden kuvvetli ve etkili milli künyelerin var olduğu kuşkusuz bir husustur. Böyle bir durum olduğu halde 19. asrın başlarında bu kimlikler daha hâlihazırda yoktu. Bu durumu şöyle izah edebiliriz; milliyetçilik son 2 asrın en büyük ideografik ve sosyal gelişmelerindendir. Ayrıca Avrupa'daki diğer milli künyeler yoğun uluslararası ilişkiler neticesinde bilinen bir ortamda inşa edilirken bu ayrılıklar içinden ortak bir modelin ne şekilde var olduğu ise bilinmemektedir (Özkan, 2013).

Yirminci yüzyıla kadar milliyetçilik sistematik bir biçimde teorisel anlamda ele alınarak açıklanmaya çalışılmamıştır. Bunun nedeni bu döneme kadar yapılan çalışmaların felsefi veya ahlaki esasta yürütülüyor olmasıdır. Başka bir ifadeyle, milliyetçilikle alakalı çalışmaların pozitif ya da negatif yönleri ele alınarak yapılan çalışmalardan ibaret olmasıdır (Smith, 1995).

Milliyetçilik aslında, millet olgusunun benimsendiği bir kanaat ve düşünce tarzıdır. Tüm düşüncelerden farklı olmaksızın milliyetçilik net bir tarihsel birikime sahiptir. Bu birikim çoğunlukla milliyetçilik-çağdaşlaşma birliğinden hareketle modernite öncesi pre-

modern feodal dönem olarak nitelendirilmektedir. Diğer bütün devirler gibi feodal devri de var eden ekonomik toplumsal medeni ve politik etkenler bu varoluşu belirlemiştir (Öncel, 2011).

Milliyetçilik tarihinde saygın yeri olan Fransız Devrimi, Fransız döneminde ekonomik ortamda güç üstünlüğü olan kent soyluların, 1789 yılında politik yönetimi de himayesi altına alarak sermayeci çevreyi oluşturmasıdır. Fransız Devrimi'nin hedefi, Fransız politik kişilerinden Tocquville'nin de ifade ettiği gibi Orta Çağ'ın izi olan sosyal kuruluşları yok etmektir. Orta Çağ izlerini çevreden yok eden devrim, bazı evrelerden sonra Fransa'da özgür bir yönetim biçimi inşa edilmesine öncü olmuştur. Devrim öncesi Fransız halkı, adalet önünde ayrıcalıklı ya da ayrımsız bazı topluluklara bölünmüştür. 'Ordre' yani 'Emir' ismini alan bu toplulukların tam olarak içtimai grup oldukları söylenemez. Bu oluşumda, ayrıcalıklı Ordre sayılan kilise üyeleri, başka bir içtimai grup içinde olmadıkları gibi ayrıcalıksız toplulukları oluşturan ve dilimizde çoğunlukla üçüncü grup diye anılan 'Tiers Etat' da bünyesinde değişik grupları barındırmaktaydı. Üzerinde durduğumuz devirde Fransa'da çoğu kişi bir topluluk veya grubun üyesi olarak var olmakta ve değişik hukuki dereceye hâkim olmaktadır. Fransız Voltaire 1756 senesinde bu yasal grupları (milletin içinde milletler) diye belirtmektedir. Papazlar millet içindeki öncelikli olan ayrıcalıklı grubu oluşturmaktadır. Yönetimin tüm üst düzey çalışanları ve askeri yönetim soyluların iradesindeydi. Fransa'da soylular hükümdarın emri altındaydı. Fakat üst düzey makam mevkilerde (ordu, saray, kilise) görev yapabilirlerdi. Üçüncü gruplar ise, aralarında yaygın sınırlarıyla iki toplumsal grup bulunduyorlardı: Bütün işçiler ve soylular. Aslında emek harcayıp hanedanı dik tutan, Katolik ve soylu grubu doyuran grup üçüncü gruptur. Taşralılar, çevrenin tüm her şeyini sırtlanan ve zedelenen bir gruptur. O dönemin bir ressamı, taşralının sırtına iki insan çizer biri derebeyi biri de vaiz. Yani bu ihtilal, Katolik ve inanca yaslanan derebeylik ortamında usul usul ilerleyerek yönetime sahip olan soylu grubun çabasıyla oluşan bir ihtilaldir (Sarica, 1981).

Milliyetçi gelişmeler, büyük devrimler döneminde en üst düzeye erişmiştir. İngiliz ihtilali, İngiliz milliyetçiliğinin ilk kez tam olarak kendini ispatlamasına yol açmıştır Amerika ihtilali, yakınlarda yalnız Amerikan milli duygularını canlandırma konusunda yol almış; bitiminde Fransız ihtilali sadece Fransa da değil, tüm Avrupa topraklarında ulusçu gücün tüm varlığını ortaya çıkarmıştır (Baron, 2007).

Ulusun ezeli ve çağdaşlığı konusunda değişik ve zıt fikirler olmasına rağmen yaygın yönelim milliyetçilik fikrinin tümüyle çağdaşlığa dönük olduğu üzerinedir. Kohn ulusçuluğu, 16. yüzyıldan 18.yüzyıla uzanan dönemde rövanşta olan modern yönetimden varlığının düşünemeyeceğimizi ifade etmiştir. Kohn'un düşüncesine göre milliyetçiliğin bu çağdaş oluşumu benimseyip, ancak onu var olan bir dini tutku ve hayatın doğal duygusuyla harmanlayarak değiştirmiştir (Kohn, 2012).

Milliyetçilik fikrinin kaynağı 18. asrın bitimine doğru Herder ve Fichte'ye, üstelik bazı yazarlar aracılığıyla, Kant ve Rousseau'ya kadar evvele gelse de milliyetçiliğin bir toplumsal bilim meselesi gibi görülmesi, 1920'lere üstelik 1930'lara kadar uzanmaktadır (Özkırımlı, 2013).

Smith'e göre milliyetçiliğin malum olan sosyal ve siyasal tabiriyle raporlara işlemiş ilk hali, 18. asrın bitimine doğru Alman düşünür Johann Gottfried Herder'e Fransız zıt ihtilalci Abbe Augustin de Barruel'e dayanır. 19. asrın ilk dönemlerinde seyrek seçilen kavramın İngiltere'deki ilk seçimi 1836 senesinde, birtakım uluslar tanrısız bir biçimde seçilirler şeklinde dinsel bir inanç ifadesidir (Smith, 2013).

1930'lu yıllarda Carleton Hayes'in 1940'larda da Hans Kohn'un incelemeleri milliyetçiliği akademik camianın gündemine taşımıştır. Hans'a göre varlık medeniyeti her zaman farklı dil gelenek ve örfle değişmiş olduğu için milliyet insanlık tarihi süresince yer almıştır. Ancak insanlar ulusun aklına ulaşamadıkça ve onu yurtseverlik ülküsü haline getirmedikçe medeni veya politik milliyetçilik üretmezler (Hayes, 2010). Şu anda, dünyada çokça yer kaplayan bu milliyetçilik aslında nedir? Kanaatimce milliyetçiliği fark etmenin en iyi yöntemi, Avrupa'ya veya ilk olarak batı Avrupa'ya yönelmektir; çünkü gerçek doğduğu yer buradır, burası onun temelini fark edilebilir bir şekilde geçmişin diplerine ulaştığı yerdir; ve bu bölge hiç yoktan beş asırdır tarihi kültürümüzün değişiminde iyice önem arz etmiş bir etkidir. En anlaşılır şekilde milliyetçilik yurtseverliğin ve ulusçuluk bilincinin bir birikimi gibi anlatılabilir (Hayes, 2010).

Hayes, medeni ulusçuluğun tarım ve ticaretin sahip olduğu bir çevrenin etrafında var olduğunu dile getirmektedir. Bu manada yol açanlar ise arazi soyluları veya tacir, tüzeci, kamu görevlisi okumuş araştırmacıdan oluşan ayakta tutan dâhiler içinde var

olmuştur. Topluluk tarafından ise, kırsal kesimdeki haberleşmenin daha uygun ve eylem yapma şansları daha çok olan kent yerlerine göre hayli küçük reaksiyon vermişlerdir (Hayes, 2010).

Gellner, milliyetçiliğin var oluşu sırasında yönetim eğitim ve ortak kültür ilkelerine dikkat çeker. Bu üç etkenin halk üzerindeki yayılışına bağlı kalarak milliyetçilik var olur. Başlıca sanayi iktisadının, medeni olarak aynı olmayan bir çevrede inşa edilmesi olayında da milliyetçilik var olur (Gellner, 2012).

Yaygın inanca bakılarak milliyetçilik Batı Avrupa'da var olmuş ve buradan yayılmış bir fikir eğilimidir. Batı Avrupa'da var olan ve bu bölgede kuvvetli milli künyelerin var olmasına ve Ulus Devletlerin inşa edilmesine sebep olan milliyetçilik, 19. yüzyılda bilhassa Napolyon harpleri bitiminde Orta ve Doğu Avrupa'da eğilmiş yüzyılın bitiminde ve 20. yüzyılda dünyanın geri kalan yerlerinde de etkili hale gelmiştir (Kohn, 2012). Yayılışı esnasında milletlerin tarihsel, toplumsal, iktisadi, medeni vs. inşalarına göre halini değiştiren milliyetçilik, farklı izlenimler almış; bir ulusun iç yaşamında bile kendi aralarında yarış halinde olan milliyetçilikler kayda geçmiştir. Kökenini ve hızlı varoluşunu Avrupa'da gerçekleştirmiş, Avrupa'nın etkisiyle Amerikaya ve Batı medeniyetinin tüm yerlerine yayılmıştır.

Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler* isimli yapıtında, milliyetçiliğin kökeninin matbaa kapitalizmi ve Protestan Reformu'nun kesişiminde bulanabileceğini iddia eder. Anderson pek çok araştırmacının aksine, milliyetçiliğin ilk olarak Amerika'daki sömürgelerde ortaya çıktığını ileri sürer. Yapıtında matbaanın bulunuşuyla, Latinceyi bilen yayıncıların pazarın doyuma erişmesinden sonra, yerel dillere ağırlık verdiğini vurgular. Protestan Reformu ile birlikte İncil'in de Latince dışındaki dillere çevrilmesinin yerel dillerin önemini arttırdığını ve sonuç olarak da aynı dili konuşup yazan halkın, aynı '*hayali cemaate*' mensup oldukları düşüncesinin ortaya çıktığını söyler (Anderson, 1995).

Türkiye'de milliyetçilik, II. Meşrutiyet döneminden itibaren gelişmeye başlamıştır. Sırpların ve Yunanlıların milliyetçilik akımlarından etkilenmeleri sonucunda bağımsızlıklarını elde etmeleri bir tepkiye yol açmış, bu tepki de kendisini sırasıyla Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük olarak ifade etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin

kurulması ile birlikte Türkçülük, yeni kurulan devletin resmî ideolojisi haline gelirken, alternatif milliyetçilik türleri de ortaya çıkmıştır (Öncel, 2011).

Bu noktadan sonra, yasalarla altının çizildiği şekliyle vatandaşlığa dayalı olarak tanımlanan bir ulus anlayışı, kendisini yurttaş olarak tanımlayan bütün insanlarına eşit hak ve sorumluluklar vermiş, ancak bu durum, daha sonra kan bağına ve ortak dil, kültür ve tarih ekseninde gelişen bir “Türk” kimliğine doğru yol almıştır. Teritoryal ulusçuluk hukuki düzlemde teorik olarak hep var olsa da, pratik düzlemde var olmayı pek başaramamıştır. Hatta bu noktadan sonra sadece etnik unsurlar değil, laiklik ilkesine uygun hareket etmediği düşünülen unsurlar da dışlanmıştır (Öncel, 2011; Ergün, 2010).

Millet ve milliyetçilik, tam da yukarıda bahsedildiği gibi modern çağa özgü olgulardır ve Hobsbawm’ın belirttiği gibi “çifte devrimin çocukları”dır. 18. ve 19. yüzyıllarda Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi’nin ortaya çıkardığı köklü ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşüm; bir toplumdaki insanların millet çatısı altında toparlanması ihtiyacını doğurmuştur. Milliyetçilik bu yeni çağa ait birlik ve aidiyet duygusunun adıdır. Neye hizmet ettiği, nasıl yeniden üretildiği ve kitleleri nasıl harekete geçirebildiği önemlidir. Milliyetçiliğin doğuşu büyük ölçüde Fransız Devrimi’nin ortaya çıkardığı halk egemenliği, parlamento, vatandaşlık gibi kavramların etkisiyle ve ayrıca kapitalizmle birlikte hızla artan kâra ortak olmak isteyen devletlerin ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleşmiştir (Ergün, 2010).

2.3. Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Doğuşu ve Unsurları

Milliyetçiliğin diğer ülkelerle benzer olarak Asyada Batı’dan sonra ortaya çıktığına dair kanaatler bulunmaktadır. Bu kanaati güçlendiren iddialardan bir tanesi de milliyetçiliğin uygar bir olgu olarak endüstri devrimiyle ortaya çıktığıdır. Bunun yanında milliyetçiliğin başka oluşum vakitleri de vardır. Hiçbir milletin doğuşu bu yüzden bir başkasına benzememektedir. Her milletin kendine özgü oluşum süreçleri ve zamanları vardır (Arık, 2012).

Milli kimlik denilen şey henüz Avrupa’da oluşmadan, varlığını hissettirmeden önce Türklerin anayurdu olarak bilinen Orta Asya’da oluşmaya başlamıştır. Farklı bir görüşe göre ise, Türk kimliğinin yeni bir millet olarak milli mücadeleden sonra Cumhuriyet’le

birlikte ortaya çıktıdır. Bu iki farklı Türk milli kimliğinin oluşmasıyla ilgili görüşlerin yanında başka görüşlerde mevcuttur (Özberk, 2019).

Türk Ulus künyesinin varoluş evresi ile ilgili değişik fikirler ve bunun neticesinde münakaşalar vardır. Ulusçuların ortamında daha fazla hissedilmiş olan bu münakaşalarda yoğun olarak hissedilen fikir, Türk ulusunun kronolojisinin çok eskilere uzandığı milli künyesinin çok öncelerden var olduğu yolunda. Gerçekte Türk ulusunun ne zaman ortaya çıktığıyla alakalı münakaşalar Türk ulusunun tabirlerinde ve Türk ulusçuluğu ifadelerini de kendisini açık eder. Türk ulusçuluğunun ne zaman var olduğu ile alakalı fikirler de hayli değişiklikler bulunmaktadır. Fakat, Türk ulusçuluğunun çağdaş bir fenomen olduğu Batı'daki ulusçu davranışlardan ilham alarak var olduğu üzerine de hayli geniş bir literatür bulunmaktadır. Türk ifadesinin değişik manaları olduğu ve farklı topluluklarla alakası üzerine zıt düşünceler olmasına rağmen, bir kelime türü olarak kuvvetli manasına geldiği; ilk olarak Törük veya Türük şeklinde ifade edilirken daha sonra, Türk şeklinde tek sesli olarak söylenmiştir. Bir ulusun ismi olarak ilk kez Göktürklerce kullanılmış olmasına rağmen, 4. asırdan beri bazı kaynaklarda politik bir isim gibi söylendiği kayda geçmiştir. Coğrafi bir hitap olarak Türkiye ismine, ilk kez Bizans kaynaklarında rastlanmıştır. 6. asırda Türkiye tabiri ile Orta Asya'ya kastedilirken, 9. ve 10. asırlarda Volga'dan Orta Avrupa'ya uzanan bölgeye denilmiştir. Anadolu ise, 12. yüzyıldan itibaren Türkiye (Turcia) olarak tanınmıştır (Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 2016).

Türklerin Aziz bir millet olarak var olduğunu savunan Ortaylı'ya nazaran, bu olayın yeteri kadar farkında olunmamasının nedeni, Türklerin tarih yazmakla uğraşan değil bir tarih var eden bir ulus olmalarıdır (Ortaylı, 2016b). Türklerin çok geç zamanlara kadar yazılı kaynakları yoktur fakat yan bölgedeki topluluklarda; Çin, İran, Bizans kaynaklarında isimleri oldukça yoğun bulunmaktadır. Fakat elde olan bu kaynaklar düzenli halde bulunmadığı ve kaynakları araştırarak gerekli sayıda milli veya millet dışı olan Türkolog olmadığından Türklerin ilk dönemine ilişkin düzenli bulgu ve belge yoktur (Ortaylı, 2016a).

Köseoğlu, Türklerinin Bir ulus namıyla tarih alanında var oluşu ile ilişkili fikirleri açık bir şekilde ifade eder. Ona göre, Türk medeniyetinin kökleri kaç bin seneye uzanıyorsa, Türk ulusunun varoluş evresi de o kadar eskilere dayanır. Bu izahat ilkeselci Türk ulusçularının, Türk künyesinin varoluşuna dair kapsamlı düşüncelerini

göstermektedir (Köseoğlu, 2018). Bu düşüncelere göre, Türklerin bir millet olarak varoluş zamanı bulunan kaynaklara bakılırsa çeşitlilik gösterebilen geniş bir zaman dairesidir. Şimdiki bulgular, Türklerin kronolojisini mutlak bir biçimde milattan önceki zamanlara dayandırmaktadır. Herkesçe kabul edilen düşünce bu alanda incelenecek kaynaklar vasıtasıyla bu varoluşun daha eskilere uzandıracacağı düşüncesi ve inancıdır (Özberk, 2019).

Osmanlı'nın Türk künyesine ve Türklük şuuruna karşın, uygar manada bir milliyetçiliğin ilk zamandan beri olduğunu dile getirmek uygun değildir. Osmanlı'da milliyetçi fikirle, İmparatorluğu'nun beraberliğini, güvenliğini sağlamak ve sayısını ve nüfusu tekdüze yapma amacı güdülmüş ve hayata geçirmeye uğraşmıştır. Bu amaçla yapılan çalışmalar, çağdaşlaşma uğraşlarının var olduğu, 19. asrın ilk dönemlerine kadar uzanabilir. Sanayi İhtilali'nin bir mamulü olan şehirli orta grup (burjuvazi) hemen hemen Sanayi İhtilali'ni hissetmemiş, bu görevi Osmanlı bilgini ve bürokratik kesim üstlenmiştir (Heyd, 2010).

Türk ulusçuluğu düşüncesinin ilk zamanda net şekilde adlandırılmış olmasının sebebi değişik ırklı ve farklı unsurlu Osmanlı tebaasının ilişkisini güvende tutmak ve sağlamlaştırmaktır. Fakat gerçekte, Türk olarak birbiriyle bağdaşık bir toplum oluşturma fikridir. Bu nedendir ki, Tanzimat'tan beri yapılan Osmanlılık ve İslamcılık siyasetlerinin gerçek ülküsü içte ve dışta Türkiye olarak asıl olan Osmanlı beraberliğini sağlamaktır.

Milliyetçi ideolojinin baş ülküsü olan ulusal kimliğin diriltilmesi ve saygın hale getirilmesi Osmanlılık ve İslamcılık hitapları ile birlikte ilerletilmiştir. Türk ulusal kişiliğinin diriltilmesi Türk ifadesine saygınlık yüklenmesi de Avrupalıların Türklerden gerçek manada esinlenmelerini sağlamışlardır. Aslına bakacak olursak bu ifadeler yalnızca Türkleri ve Türkçe konuşan kişileri değil imparatorluğun çizgileri içerisinde hayat süren diğer Müslümanları da kapsıyordu. Avrupa toplumu Osmanlı toplumundan bahsederken Türkler ve Türkiye kelimelerini kullanıyorlardı. Dış dünya ile canlanan ilişkiler neticesinde içeride de bu ifadeler yayıldı (Kushner, 2009). 1893 senesinde eski Türk runik yazısı ile ve Göktürk Türkçesiyle yazılmış abidelerin okunması yalnız bir dilbiliminin bir başarısı olarak kalmadı. Bu Türk terminolojisine zamansal bir yapı kazandırmıştır. Türk kronolojisinin İslam'dan evvelki kökenlerini ve geçerliliğini ortaya koymuştur. İslam'dan evvelki zamana olan ilgi ve merakının artmasını sağlamıştır (Özdoğan, 2015). Türkiye ve

Türk İslam sözcüklerinin anlamdaşlığı Orta Asya’da hayat süren kesim ve Osmanlıda yaşayan milletlerin aynı ulusun bileşenleri olduğu düşüncesinin benimsenmesine neden olmuştur.

Türk ulusçuluğunun bu şekilde Türkçülük adıyla benimsenmeye başlamasında ve Osmanlı Türkiye’si dışında var olan Türkleri de içine alacak biçimde irredantist (kurtarımcı) bir boyut kazanmasında Osmanlı Türkiye’si haricinde büyüyen gelişen bilginlerin büyük payı vardır. Bunların çoğu, Rusya’nın işgal ettiği yerlerde daha erken reaksiyonel bir ulusçuluğu benimseyerek Osmanlı Türkiye’sine yerleşerek ulusçuluk işlerine burada hız kazandırmayı hedeflemişlerdir (Özberk, 2019).

İlk Türk ulusçularından biri sayılan ve ondan sonraki yıllarda kendini yetiştiren pek çok Türk ulusçusunu etkileyen Celaleddin Velidi’ye bakılırsa, Kuzey Türklerinde ulus bilinci, 1885-1895’li yıllarda Usul-i Cedit (Yeni Usul) önderliğinde gerçekleşmiştir. Velidi, Usul-i Ceditle Tatar ulusunun amaçları olan ulusal edebiyat, ulusal müzik, ulusal sanat üstelik de ulusal politika düşüncesinin aşılmadığını fakat hak ve batıl esasına nazaran açılan konuların düzene koyulmaya çalışıldığını iddia eder. Ona bakılırsa, Usul-i Cedit, her alfabeyi ne işe yaradığı belli olmayan ebcetlerden kurtarmış, birbirine karışan kıssa, yakarma, ahlak, kıraat ve tarih kitaplarını birbirinden ayırıp bir dereceye kadar sistematik hale getirmiştir (Velidi, 2011; Özberk, 2019).

Türk kimliği, Batı Türklerinde kısacası, Osmanlı vilayetinde daha erken ve uygar bir biçimde şekillenirken, 19. asrın ortalarından ve Ruslar tarafından esir edilmiş bölgelerde hayat süren Türkler için bunu söylemek doğru olmaz. Bu bölgelerde daha geç şekillenmiştir. Yabancı devletler tarafından işgal edilen ve sömürge haline gelen bu vilayetlerde, halkın sömürgeye karşı gösterdikleri reaksiyonlarla ulusçuluğun daha çabuk var olduğunu söyleyebilmek mümkündür (Özberk, 2019). Bu sebepten, Türk ulusçuluğunun Osmanlı vilayetinde var olmasını ve gelişmesini sağlayan en önemli faktörlerden biri erken vakitte milliyetçilik şuuruna ulaşan ve bu şuuru şuuru Osmanlı Türkiye’sine aktaran diğer vilayetlerdeki Türk aydınlarıdır. Osmanlı kurulduktan sonra bir kimlik olarak Türk ismi kullanılmasa da Osmanlı’nın yıkılışında Türk ismi ve kimliği ulusçulukla aynı çizgide büyütülmüş ve Cumhuriyet’le beraber milli irade ve birlikteliğin gerçek nedeni olmuştur (Öncel, 2011).

Türk kelimesinin politik anlamda Genç Osmanlılarla birlikte kullanılmaya başladığını ifade edebiliriz. Misal Namık Kemal İmparatorluktaki toplumların birlikteliğini gösterirken Osmanlı kelimesini dile getiriyordu. Fakat bu ifadenin yanında ulus, ümmet ve topluluk gibi inançsal ifadeleri ve Türk ifadesini de kullanmaktadır (Özdoğan, 2015). Fazla dile gelen ve vatan, vatansever tarzında ifadeleri yaygınlaştıran oyunu “*Vatan yahut Silistre*” beraberinde Türklerin azmini de büyütmekteydi. Mardin, Namık Kemal’in memleket üzerine fikirlerinin, Ernest Renan’ın “bir ulus nedir” konulu söyleşisini anımsattığını söylerken şu ifadeleri dile getirir: Renan gibi Namık Kemal’de vatanın yalnız bir yerdeki beraberliği değil, bununla birlikte, ataların anılarının kişinin kendi çocukluk hatıralarının ve en eski deneyimlerinin tamamının bir yere sahip olduğu insanı kendisine bağlayan bir yer olduğunu dile getirmekteydi (Mardin, 2006).

Türk ulusçuluğu İslam ümmetçiliğinden sonra çok uluslu Osmanlıcılığa buradan da İslamcılığa ve bitiminde Türk ulusçuluğu ve vatanseverliğine doğru evrilmiştir. Bu değişim ve dönüşüm, Osmanlı İmparatorluğu’nun çeşitli inanç ve uluslardan oluşan çok uluslu bir reaksiyon ve kendini fark etme hareketi gibi var olmuş ve Türkçülük diye isimlendirilmiştir (Sarımay, 1994). Fikir tarihimizde çağdaş tabiriyle ulus fikrinin var olması ve bu fikre göre büyüyen ulusçuluk, Türkçülük düşüncesinin tekâmülüne dayalı olarak var olmuştur. Türkçü hareket, Osmanlı’nın yıkılmasına doğru Kurtuluş savaşımızda ve ulusçu Türk milletinin varoluşunda önder fikirdir ve milliyetçilik Türkiye devletinin asıl prensiplerinden biri olmuştur (Şimşek, 2006).

Dünya harbinin bitiminde dik durabilen en etkili düşünce hareketi olan Türk milliyetçiliği 1970’lerin başlarından, 1980 darbesine kadar uzanan tarihte Milliyetçi Hareket Partisi’nin var oluşu ile birlikte komünizm ile harp halinde olmuş ve bu zamanda Osmanlı’nın son evresinde olduğu gibi İslam’la ayrılmaz bir bütün olarak var olmuştur. Sadece burada İslam’la bütün olarak var edilmesinin sebebi Osmanlı zamanında milletin birliğini muhafaza etmekten ayrı olarak, MHP’nin komünizme zıt olarak milli ve ruhsal fikirleri müdafaa ve komünizmin genişlemesini engelleme çabasıdır. Bu zamanda Türk milliyetçiliğinin kalesi diye kabul edilen MHP, Türk ulusçuluğunu Türk ulusuna, Türk milletine duyulan derin sevgi ve bağlılık şeklinde tarif etmiştir.

Türk milliyetçiliği hakkında Türkeş; “Bu millete bağlı olmak yine bu milleti sevmekten geçer. Millet için çalışmalı, haklarını korumalı, vatani parçalamak isteyenlere

karşı bütün olunmalıdır ve bu millete hizmet etme yolunda canla başla mücadele edilmelidir” sözleriyle bu yolun önemini belirtmiştir (Sığınak, 2017). Milliyetçiliği besleyen en önemli iki unsurun İslam inancı ve Türklük olduğu düşüncesini benimsemiş ve bu iki unsurun ayrılmaz bir bütün halinde ilerleyeceğini söylemiştir. Hiçbir zaman ırk ayırımından yana tutum sergilememiş, böyle bir düşüncüyü empoze etmemiştir, bu tarzda bir görüş İslam İnancı ile çelişmektedir. Bu tür bir ayrımcılığı asla kabul görmeyeceği gibi önemli olanın milli değerlerimize sahip çıkarak, Türk milliyetçiliğini yaşatmak olduğunu vurgular (Seminer, 2022).

Türkçülüğün sistematikleştirilmesinde çok önemli bir yere sahip olan Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde Türkçülüğe gönül veren, kendisini Türk hisseden herkesin Türk sayılacağını söylemiş, ırkçılığı karşı çıkarak kültür temelli bir Türk milliyetçiliği fikrini savunmuştur (Gökalp, 2019).

Mustafa Kemal Atatürk, Türk Milliyetçilik anlayışının etnik bir kökene bağlanmadığını, Türk milleti tabirinin Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türk halkına dendiğini ifade etmiştir (Acun, 2015). Mustafa Kemal Atatürk’ün milliyetçilik düşüncesi modern ve geleceğe dönüktür. Atatürk, “*Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz*” demesi farklı bir zamanda yaptığı konuşmada ise, “Türk milliyetçiliği gelişme ve ilerleme çabalarında farklı temaslara, gelişmiş milletlerle temas ve eşzamanlı yürümekle birlikte, Türk toplumunun kişilik ve özgürlüğünü korumaktır” şeklinde ifade ederek modern Türk milliyetçiliği anlayışını dile getirmiştir (Eroğlu, 1992). Mustafa Kemal Atatürk’ün Türk milliyetçiliği görüşü, toplumsal beraberlik ve bütünlüğe büyük değer atfetmektedir. Milli Mücadelede ki milliyetçilik ruhunu kendisine kılavuz edinen Mustafa Kemal Atatürk, Milli mücadelenin ilk zamanlarından başlayarak, birlik, beraberlik, bütünlük ve milli güç düşüncelerine çok değer vermiş, bu mücadele durumunu maddi ve manevi olarak Türk milletinin kuvvetini birlikte kullanmasıyla başarmıştır (Sığınak, 2017).

Atatürk milliyetçiliğinin bir başka özelliği ise ırkçılığa karşı yer almasıdır. Bu fikirlerini şu sözlerle dile getirmiştir; “*Türk Milleti Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türk vatandaşlarına denilir. Karslı, Adanalı, Samsunlu, İstanbullu, Konyalı, Gürcistanlı, Trakyalı ve Makedonyalı hepsi aynı soyun çocuklarıdır ve damarlarında aynı cevheri taşımaktadır. Biz direkt, olduğu gibi Türk Milliyetçisiyiz ve milliyetperveriz. Türk Milleti*

Cumhuriyet'in dayanak noktasıdır. Bu Millet'in bireyleri ne kadar geniş bir Türk kültürüne sahip olursa, o toplumun dayandığı Cumhuriyet de o kadar güçlü olur" (Acun, 2015). Irk ve din ayrımcılığına karşı olması özelliğiyle laiklik prensibiyle de ilişkilidir.

Kafesoğlu (Kafesoğlu, 2013), Türk milliyetçiliğinin pozitif ve negatif olmak üzere iki farklı prensibi olduğunu dile getirmiş ve pozitif ve negatif prensipleri şu şekilde açıklamaktadır:

Negatif Prensipler:

1. *Türk milliyetçiliği faşist değildir:* Net bir dille ifade edecek olursak Türk Milliyetçisi saf Türk kanına sahip olanlar ya da olmayanlar şeklinde bir ayrımcılık yapmaz.
2. *Türk milliyetçiliği dinci değildir.*

Türk milleti dindar olmakla beraber, yüzyıllar boyunca yaşadıkları hayatı yalnızca dine göre değerlendirecek ve dine göre ayarlayacak bir çaba içerisine girmemiştir. Din ve vicdan özgürlüğü Türk Milletinin temel karakterlerinden biridir. Dini toleransa sahip olan milletlerin en önünde Türkler yer almaktadır. Laiklik, Türk devletlerinde her zaman yer alan bir ilke olmuştur.

3. *Türk milliyetçiliği sosyalist değildir:* Diğer bir ifadeyle özgürlüğü kısıtlayan, hukuku çiğneyen bir fikre Türk Milliyetçisi yardım edemez.

Pozitif Prensipler:

1. *Türkçe:* Üç bin yılı aşan çeşitli ve farklı tarihimizin İslam safhalarında içerik ve şekil kazanması Türk dilini, milliliğimizin önemli bir temsilcisi olarak kabul edilmesi ve koruma altına alınması Türk Milliyetçiliğinin temel amaçlarındanıdır.
2. *Din:* Toplumunu kardeşlik çerçevesi içerisinde bir birlikteliğe kavuşturan din, Türk milletinde İslamiyet olarak tarihte belirlemiştir. Bu yüzden Türk Milliyetçisi her zaman İslamiyet'i koruma altına alma gerekliliğindedir.
3. *Tarih şuuru:* Milletler varlığını sürdürmek için bireyler arasında kaderde birliktelik duygusu ve hissi içinde tarih şuuruyla birbirine bağlanır.
4. *Seciye ve ahlak:* Türk seciye ve ahlakı Türk gazileri tarafından, eski yıllarda yaşayan Türk Alp'lerini temsil etmiştir. İnsani duygularla çevrelenmiş Türk

yiğitliği, hak ve özgürlük tutkusuna sahip olan bu Türk kahramanlığı ahlak ve seciyenin bir sonucudur.

5. *Ferdi hukuk*: Türk milliyetçisi millet bireylerinin temel haklardan yoksun bırakılmamasını ve özgürlüğün verdiği rahatlıktan her Türk Milliyetçisinin yararlanması için çaba sarf eder.
6. *Kişilik*: Türk milliyetçiliğinin önemli faktörlerinden biri de şahsiyettir. Şahsiyet demek doğru olmayı, iyi niyetli ve güzeli içimizden gelen bir duyguyla dile getirmek ve savunmaktır.
7. *İktisat*: Türk milliyetçiliğinin iktisadi kalkınmasının hedefi Türk Milletini refaha ulaşmasını sağlamak, amacı ise büyük Türk Milletinin saadete kavuşturmasıdır.
8. *Demokrasi*: Türk Milletinin politik düzlemde bağlı olduğu rejim demokrasidir. Türk Milliyetçisi her zaman, kanunların, anayasanın, meclisin, seçimlerin ve diğer bölümlerin müdafisidir. İşte tüm bunlar, Türk Milliyetçiliğidir (Kafesoğlu, 2013: 271-282).

Darendelioğlu (Darendelioğlu, 1977) ise, Türk milliyetçiliğini bir cümle ile Türk Milletinin gelişmesini, yasal haklarını, namusunu toprakları içerisinde egemenliğini hedef olarak gören düşünce hareketi olarak ifade etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti demek, Türk Milliyetçiliği demektir. Anayasamızda da ifade edildiği gibi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bütün üyelerini aynı amaç etrafına, aynı toprakta, milli bilinç ve ülkü çerçevesinde bir arada tutmak ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni milli birliktelik ruhu içerisinde her zaman yükseltmeyi hedeflemektir (Darendelioğlu, 1977).

Mustafa Kemal Atatürk, Türk Milliyetçiliğini kendisine yol gösterici olarak görmüş ve milli mücadelenin ilk yıllarından itibaren Türk Milletini dağılmaktan kurtarmış ve hukuksal bir hareket çerçevesi içerisinde dağılmış yerel güçlerin temsilcilerini, kongre ve cemiyetlerle, Türkiye Büyük Millet Meclisi içerisinde bir sentezle birleştirmiştir. Böylelikle, Türk Milletinin bu mücadele hareketi ümmet halinden millet haline geçmesinde önemli rol üstlenmiştir. Bu nedenle, Mustafa Kemal Atatürk tarafından milliyetçiliğe modern anlamda bir anlam kazandırma milli mücadeleyle birlikte hayata geçirilmeye başlanmıştır. Atatürk Türk Milliyetçiliğini bölgeciliğin yerine koymuş, Türk Milletini ortak amaçlar içerisinde bir araya getirmiştir. Türk Milliyetçiliği, böylelikle Milli

Mücadele yıllarında, belirli bir amaç etrafında bir ideolojiye dönüşmüş ve ulusal bir devletin kurulmasıyla neticelenmiştir.

2.4. MHP'nin Tarihsel Süreci

9 Şubat 1969 tarihinde Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Kurultayında alınan kararlar ile parti adı MHP, amblem ise üç hilal olarak değiştirilmiştir (Öznur, 2008). MHP'nin siyasi tarihini daha iyi anlayabilmek için CKMP'yi de oluşturan sürecin bilinmesi daha doğru olacaktır. MHP'nin tarihine kaynaklık ve öncülük eden ilk parti, 20 Temmuz 1948 yılında kurulmuş olan Millet Partisi'dir. Millet Partisi'nin Demokrat Parti tarafından kapatılması sonrasında Cumhuriyetçi Millet Partisi kurulmuştur. Türkiye Köylü Partisinin Cumhuriyetçi Millet Partisine katılmasıyla partinin adı Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne dönüşmüştür (Parlar, 2021). Bu süreç aşağıda kronolojik olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

2.4.1. Millet Partisi

Millet Partisi 20 Temmuz 1948 tarihinde CHP ve Demokrat Parti'nin ardından üçüncü parti olarak mecliste yer almıştır. Parti programının ilk maddesinde MP'nin, adalet cumhuriyet, liberalliğin ülkülerine ve milli esaslara son derece bağlı bir parti olduğu ifade edilmiştir (Tunaya, 1952; Parlar, 2021). MP'nin kurucu kadrosunu oluşturan isimler: Fevzi Çakmak, Hikmet Bayur, Enis Akeygen ve Osman Bölükbaşı'dır (Öznur, 2008; Parlar, 2021). Partinin Fahri Genel Başkanı Fevzi Çakmak, Genel Başkanı Prof. Hikmet Tanyu olmuştur (Parlar, 2021).

Zafer Tuna'ya, Türkiye'de Siyasal Partiler isimli yapıtında Demokrat Parti'nin hitap ettiği kitle içinde çeşitli nedenlerle alana gelen dağılmaların Millet Partisinde bir araya geldiğini ve Millet Partisinin hem doğrudan muhalif parti olan Demokrat Parti'ye hem de o dönem iktidarda olan CHP karşısında olan cephenin temsilcisi olarak Türk siyasi hayatında doğduğunu ifade etmiştir (Turhan, 2016: 713)

Millet Partisi, kurulduktan sonra CHP'lilerin gerici ithamlarının hedefi haline gelmiştir. MP sözcülerinin konuşmalarında Allah kelimesini kullanması, "irticacı" yargılamalarına kadar gitmiş, hatta parti hakkında "küfürbaz dervişler partisi" şeklinde söylemler kullanılmıştır. Demokrat Parti de siyaseten rakibi gördüğü MP'ni aynı şekilde

yargılamaktan geri kalmamıştır. Buna benzer söylemlerle rakip daha kuruluş aşamasındayken zayıflatılmaya çalışılmıştır (Bölükbaşı, 2011). Millet Partisi, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde 240.209 rey almış, rey oranı %3,03 olarak tanımlanmıştır. Bu seçimlerde Millet Partisi'nden yalnız Osman Bölükbaşı Kırşehir'den milletvekili olarak meclise girmiştir (Çaylak, 2010).

2.4.2. Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin Kuruluşu

10 Şubat 1954 tarihinde MP kapatıldı, onun yerine Cumhuriyetçi Millet Partisi kuruldu. CMP'nin on dört kurucusu arasında MP kurucularından Osman Bölükbaşı, Sadık Aldoğan, Enis Akeygen de vardı. Partinin Genel Başkanlığına Ahmet Tahtakılıç getirildi (Öznur, 2008; Parlar, 2021). Parti tüzüğünde CMP'nin gayesinin, Türkiye'de insan haklarını tesis edecek ve bu hakları emin, sağlam bir temele istinat edecek biçimde bir devlet tertibi kurmak olduğu belirtilmiştir (Partisi, 1954; Parlar, 2021).

Kuruluş gerekçesi ve amacı parti programın da şöyle ifade edilmektedir: *“Türkiye’de insan haklarını hâkim kılacak ve bunları güvenilir teminata bağlayacak bir devlet nizamı kurmaktır.”* Bu amaç doğrultusunda;

“1- Adalet, Hürriyet, Emniyet, esaslarına

2- Laik cumhuriyet ve Millî Hâkimiyet esaslarına,

3- Batı demokrasi hukukuna,

4-Milliyetçilik ilkesine samimiyetle bağlı kalarak ulaşabileceğine kanidir” (Program, 1954; Arslan G. , 2021).

2 Mayıs 1954 seçimlerinde CMP Türkiye genelinde 5 milletvekili çıkarabilmiştir. CMP'nin, MP'nin devamı olduğu göz önünde bulundurulursa, daha önceki 1950 seçimlerine nispetle oy oranlarını neredeyse iki katına çıkardığı, hatta Kırşehir ilinde yüzde yetmiş oranında oylarını artırdığı söylenebilir. Kurulduğu günden beri başına çok ehemmiyetli hadiseler gelen ve bir irtica hareketi olmak, inkılap husumeti yapmak gibi iddialar ile kapatılmış bir partinin devamı olan CMP için bu oranlar kuşkusuz büyük galibiyettir (Çaylak, 2010). Daha sonra 1958 Ekimine gelindiğinde CMP Genel Başkanı

Bölükbaşı ve TKP Genel Başkanı Demiray İstanbul'da bir araya gelerek iki Parti, partilerini birleştirme kararı almışlardır (Özdemir, 2007: 68)

CMP, 1958 yılında Türkiye Köylü Millet Partisi ile birleştikten sonra Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adını almıştır. Birleşmenin akabinde bir beyanname yayınlanmıştır. Bu beyanname, CMP lideri Osman Bölükbaşı ile TKP lideri Tahsin Demiray CHP ve DP'nin sahip olduğu anlayış ve uygulamaları sevmeyen vatandaşların bir "üçüncü kuvvet" olarak CKMP'de birleşmesi gerektiğini ifade etmişlerdir (Çaylak, 2010; Özdemir, 2007).

2.4.3. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

CKMP, 27 Mayıs 1960 İhtilali sonrasında DP'nin kapatılmasıyla CHP ile beraber çalışmalarına devam etmiştir. DP kitlesinin oylarını elde etmek için çalışan CKMP, DP geleneğinden geldiği iddiasıyla kurulan Adalet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi'nin gerisinde kalmış, 1961 seçimlerinde oyların %13,9'unu hanesine yazdırmış ve 54 mv. çıkarmıştır (Çaylak, 2010: 432-435).

1961 seçimlerinde partinin beklendiği kadar oy alamaması, oyların AP'ye kaptırılmış olması ve Bölükbaşının ekip ruhu yerine kendini ön plana çıkardığı iddiaları parti içi bir muhalefet oluşturmuş, partinin önde gelenleri olarak Osman Bölükbaşı'na karşı açık muhalefete geçmiş, bu gelişmeler üzerine Osman Bölükbaşı 31 Mayıs 1962'de partiden istifa etmiştir (Çaylak, 2010; Parlar, 2021).

Osman Bölükbaşı'nın CKMP Genel Başkanlığından istifası ile parti güç kaybetmiş lider arayışına girmiştir. CKMP'li Partililer sürgün hayatındayken Türkiye'ye dönüş yapan, siyasete girmek için kamuoyu yoklaması yapan ve halkın dikkatleri üzerinde topladığı Türkeş'e yoğunlaşmıştır (Özdemir, 2007). Türkeş ve arkadaşlarının partiye katılması 1965 yılında Ahmet Oğuz'un davetiyle olmuştur (Sanlı, 2019).

2.4.4. CKMP'de Alparslan Türkeş Dönemi

25 Kasım 1917'de Kıbrıs'ta dünyaya gelen Alparslan Türkeş, ilköğrenimini ve orta öğrenimini Kıbrıs'ta tamamlamıştır. Türkeş hayatına yön verecek olan Türk milliyetçiliğini Kıbrıs'ta eğitim gördüğü yıllarda kazanmıştır. İlk adı Ali Aslan'dır. Alparslan ismini 3. Sınıfta sınıf öğretmeni Zeki Bey vermiştir (Turgut, 1994). Kıbrıs'tan sonra ailesi ile birlikte Türkiye'ye göç ederek 1933 yılında Kuleli Askerî Lisesi'ne girmiştir. 1936'da

buradan mezun olan Türkes 1939 yılında da Harp Okulu'ndan mezun olarak ordu içindeki görevine başlamıştır (Satılmış ve Turhan, 2002a, s. 88). Tarihe 3 Mayıs 1944 Irkçılık-Turancılık davası olarak geçecek hadiseler sonrasında dönemin Türkçü yazarlarından H. Nihal Atsız, Zeki Velidi Togan gibi isimlerin yanı sıra Alparslan Türkes de tutuklananlar arasında yer almıştır (Satılmış ve Turhan, 2002c, s. 766).

Türkes tahliyesinden sonra Genel Kurmay Başkanlığı tarafından ilan edilen sınavı kazanarak 1948 yılında Amerikan Kara Harp Akademisine ve Amerika Piyade Okulu'na gönderilmiş, 1951 yılında kurmay derecesine yükselmiş ve 1955 yılında Kurmay Binbaşı sıfatıyla Washington'da Türk Genelkurmayı'nın Temsil Heyeti Üyelğine tayin edilmiştir (Sanlı, 2019; Parlar, 2021). Türkes, 1960 yılına kadar Avrupa'da çeşitli NATO toplantılarında ve askeri konularda Türk Genelkurmayı temsil etmiştir (Satılmış & Turhan, 2002).

27 Mayıs 1960 darbesinde Darbe Bildirisini Türkiye'ye Alparslan Türkes duyurmuştur. İhtilali planlayan ve gerçekleştiren 37 subay ile Emekli Orgeneral Cemal Gürsel'in oluşturduğu komite, ülke yönetimini üstlenmiştir. İhtilal sonrasında Cemal Gürsel devlet başkanlığı görevine getirilmiş, komitedeki isimler önemli kademelere yerleştirilmişlerdir. Alparslan Türkes, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinin önde gelen simalarından olmuştur. İleride darbenin kudretli albayı olarak anılmıştır. İhtilalin akabinde Milli Birlik Komitesi tarafından Başbakanlık Müsteşarlığı görevine getirilmiştir (Yalçın, 2001).

Kamuoyunda "13 Kasım Hadisesi" olarak isimlendirilen ordu içi tasfiye sürecinde Türkes ve 13 arkadaşı çeşitli görevlerle yurtdışına "sürgüne" gönderilmişlerdir. Alparslan Türkes 19 Kasım 1960'da "Hükümet Müşaviri" olarak Yeni Delhi'ye gönderilmiştir (Satılmış & Turhan, 2002; Parlar, 2021). Türkes 60 ihtilalinden sonra Mili Birlik Komitesi ile yaşadığı fikir ayrılıkları neticesinde gönderildiği Hindistan'da; *"Beni Hindistan'ın başkenti yeni Delhi'ye sürdüler, görev olarak maslahatgüzarlık görevi verdiler, bir boş masa bir kuru sandalye hiçbir yetki hiçbir sorumluluk vermediler sadece oturuyor mesai saatini dolduruyordum"* diyerek kendisini yurttan uzaklaştırdıkları için sitem etmiştir. 14'ler olarak bilinen sürgündeki dostları ile mektuplaşmalarında, yurda döndüklerinde askerlik görevi yerine siyasi faaliyetlere atılmaları gerektiği hususunda hem fikir olmuşlardır (Cengiz, 2015; Altuntaş, 2015).

23 Mart 1963 tarihinde Alparslan Türkeş Hindistan sürgününden yaklaşık üç sene sonra yeniden Türkiye'ye dönmüştür. İstanbul'a geldiğinde başta Türkçü gençler olmak üzere içerisinde dönemin CKMP milletvekili İsmail Hakkı Yılanlıoğlu ve Hami Tezkan'ın da bulunduğu bir kalabalık tarafından karşılanmıştır. Türkeş, yaptığı basın açıklamasında izleyeceği yolu ve planlarını kendisini karşılayanlara anlatmıştır. Türkeş, amaçlarının Türk Rönesans'ını gerçekleştirmek olduğunu da ifade etmiştir (Sanlı F. , 2017; Altuntaş, 2015).

Alparslan Türkeş, 31 Mart 1965 günü 27 Mayıs 1960 İhtilalinde birlikte yer alıp, daha sonra ordu içinden tasfiye edilen "14'ler" adıyla bilinen gruptan Rıfat Baykal, Muzaffer Özdağ, Ahmet Er ve Dünder Taşer ile birlikte CKMP'ye katılmıştır (Sanlı, 2019). CKMP'nin 7. Olağan Kurultayında Genel Başkanlık için Ahmet Tahtakılıç ve Alparslan Türkeş yarışmış, üç gün süren ve son derece hararetli bir ortamda gerçekleşen kongreden Alparslan Türkeş genel başkan olarak çıkmıştır (Öznur, 2008; Satılmış & Turhan, 2002; Parlar, 2021).

Türkeş'in CKMP'ye katılmasıyla birlikte parti politikalarında önemli değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Laiklik kaytsız şartsız benimsenirken diğer yıllarda bu söylem farklılık göstermeye başlamıştır. Parti, farklılaşan düşüncelerini "Türk-İslam sentezi" düşüncesi çerçevesinde savunmaya başlamıştır. Türkeş, bu görüşünü 1969'da "*Biz Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslümanız. Her iki felsefe bizim şiarımızdır*" sözleriyle ortaya koymuştur (Karakurt, 2016).

Alparslan Türkeş 1965 seçimleri için Türkiye gezisine çıkmış, 34 sayfalık "Temel İlkelerimiz, Ana Davalarımız, İcraat Planlarımız" adlı parti programı ile 29 sayfalık bir seçim bildirisini kampanya boyunca millete ulaştırmaya uğraşmıştır (Öznur, 2008). Alparslan Türkeş liderliğindeki CKMP 1965 seçimlerinde 208.696 seçmenin oyunu alarak ülke genelinde %2.2 oy oranıyla 11 milletvekili çıkarmıştır (Arslan A. , 2007).

8-9 Şubat 1969 kurultayı, siyasete atıldıktan sonra yavaş yavaş İslamleşen/muhafazakârlaşan Türkeş, öncülüğünde CKMP'nin, şahsiyetini ortaya koyduğu tarihi bir kurultay olmuştur. Parti, Türkeş ve dostlarının iştirak etmesi, Türkeş'in partinin genel başkan seçilmesi, partinin programını güncellenmesi, gençlerin dikkatini çekmesi ve partiye olan ilginin artması ile birlikte, kolay telaffuz edilebilecek, zihinde kalıcı bir isim ve amblem arayışı olmuştur (Cengiz, 2015). CKMP 1969 yılına kadar ülke

genelinde teşkilatlanma çalışmalarına devam etmiş ve 8-9 Şubat 1969 tarihleri arasında Adana’da düzenlenen Büyük Kurultay’da partinin yeni bir kimlikle yola devam etmesi kararı alınmıştır.

Dokuz Işık Doktrin

CKMP’den MHP’ye geçiş sürecinde Parti’nin ideolojisi yavaş yavaş belirmeye başlamıştır. CKMP’nin 1965 Kurultayı’ndan itibaren kurgulamaya çalıştığı düşünce zemini, daha sonraları “9 Işık Doktrini” ismini alarak fikirler dünyasında belirginleşmeye başlamıştır. Aydın’a göre; Alparslan Türkeş’in siyasi bir lider olarak CKMP içinde verdiği dört yıllık mücadele sonuca ulaşmıştır. CKMP’den MHP’ye dönüşümde “9 Işık Doktrini” benimsenmiş, Türkeş’in liderliği tartışılmaya kapanmış ve “Başbuğ” sıfatı pekiştirilmiştir (Aydın & Taşkın, 2016). Alparslan Türkeş siyasal önderliğini, ideolojik kişiliğiyle birleştirerek kuvvetlendirdiği “9 Işık” doktrini esaslarına göre parti politikalarını şekillendirmiştir. Dokuz ışık doktrinin ilkeleri şu şekildedir: “Milliyetçilik, ülkücülük, ilimcilik, hürriyetçilik, köycülük, gelişmecilik, ahlakçılık, toplumculuk ve halkçılık, endüstricilik ve teknikçilik”ten oluşmaktadır (Bora & Can, 2015).

Dokuz Işık’ın esasları şu şekildedir:

Türkiye Cumhuriyeti’nin bağımsızlığı için milli bir görüş etrafında birleşilmelidir. Birleşilecek olan görüş dokuz ışık doktrinidir. Dokuz ışık doktrini Türk milletinin kültürüne, tarihine ve ona inanların doktrinidir. Bu doktrinin nasyonal sosyalizmle herhangi bir ilgisi yoktur.

Türkiye’nin hızlı kalkınması Türk milletinin atom ve uzay çağına sokulması ile mümkündür. Bu da kaliteli ve iyi eğitilmiş teknisyenler yetiştirmekle mümkündür. Türkeş’e göre Batı’lı memleketlerin yönetim şekilleri taklit edilerek ülkenin kalkınması mümkün değildir. Yönetim şeklinin millileştirilmesi şarttır. Ona göre komünizm, kapitalizm, liberalizmin ülkeye bir faydası yoktur. Türkiye’yi kalkındıracak ekonomik sistem Türk milletinin özüne uygun, Müslümanlığa aykırı olmayan, son derece modern ilim ve tekniğiyle yol gösterici olmalıdır. Bunu başarmanın yolu, Türk iş gücünün millileştirilmesi, milli üretim esaslarına akılcı bir şekilde bağlanması, devletin vatandaşa üretim yollarını açması, teşviklerle kolaylık sağlaması ile mümkündür. (TÜRKEŞ, 2010; Mırık, 2018). Türkeş yerli olmayan ekonomik sistemler hakkında tenkit edici ve bu

sistemleri çürütücü yazılar yazmıştır. Ona göre yabancı ideolojilerle savaşmanın yolu Türk Milliyetçiliğinden geçmektedir. Türkiye’de faaliyet gösteren yabancı ideolojilerin panzehri de Türk milliyetçiliğini benimsemekle mümkündür (Türkeş, 1975)

Dokuz ışığın esaslarında da geçtiği üzere Türkeş hayalini kurduğu sistemin, milli olmasının yanında, dini tarafının olmasını da istemektedir. Bu esaslarda milliyetçilik- din uyumuna şahit olmaktadır. Dokuz Işık’ın maddeleri ve tanımlamaları özetle şu şekildedir:

1. **Milliyetçilik:** Dokuz ışık doktrinin ilk ilkesidir. Türk milletine duyulan derin sevginin yansımasıdır. Kalbinde Türk’ten başka kimsenin gururunu taşımayan, kendisini Türk hisseden herkes Türk milleti kavramının kapsamına alınmıştır. İlkenin hedefi Türk milletini bulunduğu durumdan çıkarmak ve uygarlığın ilk sıralarına taşımaktır. (Türkeş, 1965). Milliyetçiliği benimsemeyen toplumların ilerleme kat edemeyecekleri, farklı milletler olmasa aynı millettten kişilerin birlikte yaşayamayacakları, toplumların ahlak, kültür, ekonomi olarak gelişmesinin temelinde milliyetçiliğin olması gerektiği, milliyetçilik anlayışı gelişen toplumların refaha ülkelerinin refah seviyesini daima artırma gayretinde olacakları benimsenmiştir (Altuntaş, 2015). Türk milliyetçiliği, Türk milletine bağlılık ve Türk milletine sadakatle hizmet etmektir.
2. **Ülkücülük:** Türk milletini muasır medeniyetler seviyesine çıkarma, en gelişmiş toplum haline getirme düşüncesidir.
3. **Ahlakçılık:** Türklüğün ruhuna uygun, örf adetlerine bağlı, kaliteli bireyler yetiştirmeyi esas alır.
4. **İlimcilik:** İcra edilecek faaliyetleri akıl ve bilimi prensip edinerek yapmaktır
5. **Toplumculuk:** İcra edilen faaliyetlerin Toplum yararına yapılmasıdır.
6. **Köycülük:** Köyleri daha yaşanılabilir hale getirip kalkındırmayı öngörür. Köylüye ihtiyacı olan yardım yapılmalı köylünün malı devlet eliyle alınıp pazarlanmalıdır. Orman köylülerinin bir an önce refaha kavuşması amacı taşır.
7. **Hürriyetçilik ve Şahsiyetçilik:** BM Anayasası’nda yazılı özgürlüklerin sağlanması amacını güder. İnsanların karakter olarak iyi yetiştirilmesini, toplumun kalkınması için iyi bir yol olarak kabul eder.
8. **Gelişmecilik ve Halkçılık:** Toplumlar her zaman daha iyiyi, en güzeli istemekle gelişir. Gelişmecilik, var olanla yetinmeme, hep daha iyiyi isteme gayretidir. Ancak bu gayeyi güderken asıl hedeflerden sapmamak, milli benlik ve Türklük şuurunu kaybetmemek gerekir. Yükselme halkla birlikte ve halk için olmalıdır.

9. Endüstricilik ve Teknikçilik: Bugün bir toplumun güçlü olması için modern bir sanayi ağının oluşması gerekmekte, Türkiye ziraat ve sanayi arasında, hangisinin gelişmesi gerektiği konusunda kararsız kalmıştır. Modern bir devlet meydana getirebilmek için sanayi alt yapısı oluşturarak çağa ayak uydurulması ve endüstrinin hızla geliştirilmesi amaç edinilmiştir (Altuntaş, 2015). Türk milletinin kalkınması için acele sanayileşmesi lazımdır (TÜRKEŞ, 2010; Mırık, 2018).

Bu doktrin görüldüğü üzere insan, devlet ve ekonomi merkezli temeller üzerine kurulmuştur. Türkeş bu ilkeleri milliyetçi bir bakış açısıyla ortaya koymuş ve bu şekilde bir doktrinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Milliyetçilik bu doktrindeki en önemli maddedir. Tüm ilkeler milliyetçilik esasına göre düzenlenmiştir. Partinin ideolojik tabanının sağlamaştırılmasında ve milletin devlete olan bakışının değişmesinde önemli rol oynamıştır.

2.4.5. CKMP'den MHP'ye Dönüşüm

8-9 Şubat 1969'da Adana'da Büyük Kurultay kararı alan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nde teşkilat içinde ve özellikle gençlik kesimlerinde partinin yeni bir heyecan ve dinamizm kazanması adına isim ve amblem değişikliği ile ilgili hararetli tartışmalar mevcuttu (Sanlı, 2019). Bu tartışmalarda partiye ad olarak Milli Hareket Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Ulusal Birlik Partisi gibi isimler öne sürülmüş, parti amblemi olarak da üç hilal ve bozkurt sembolleri öne çıkmıştır (Öznur, 2008).

Kurultayı Adana il teşkilatı tertip etmiş ve Alparslan Türkeş ve beraberindekiler partinin isminin “Milli Hareket Partisi” ambleminin ise “üç hilal” olacağını dillendirmişlerdir Türkeş kurultay öncesi hem ortamı sakinleştirmek hem de partililerin heyecan ve motivasyonunu arttırmak maksadıyla bir konuşma yapmıştır. Konuşmanın mesajı ve içeriği şu şekildedir:

“İçimizde Tanrı Dağı'ndan taşıdığımız Ergenekon setini eriten ateş, gönlümüzde, zihnimizde Hira Dağı'ndan doğan güneşin ışığı var. Biz Müslüman Türk'ün öz nizamını, milli nizamı temsil eden hareketiz. İslam imanı ve fazileti, Türklük gurur ve şuuru, Türk harsı ile XXI. Yüzyıl medeniyeti feza, atom, elektronik çağın yeni Müslüman Türk medeniyeti; devamız budur. Bu gaye ile iktidara talibiz... Gençlerimizin sebebiyet verdiği hiçbir kavga olmamıştır. Solcular ve milliyetçilik düşmanları şuurlu milliyetçi gençliğin Dokuz Işık fikirleri etrafında bir çığ gibi büyümesinden ve karşı çıkılamaz bir hızla güçlenmesinden ürkmüşlerdir. Önce fikir mücadelesini denemişler fakat başarı gösteremeyince her zaman adetleri olduğu üzere kavga çıkarmanın yollarını aramışlardır. Gençlerimizin kendileri için değil, yoluna baş koydukları büyük Türk Milleti'nin varlığını korumak için mukabele

etmişlerdir. Komünistlerin bazılarının dövüldüğü, köksüz fikirlerinin daha üstün milli fikirler tarafından baskıya alındığı doğrudur. Fakat kimler dövülmüştür? Türk Milleti'ni köleleştirmek isteyenlerin aletleri olanlar, Türk'ün Allah'ına sövenler, tarihiyle alay edilenler dövülmüştür. Gençlerimizin meşru savunma haklarını kullanmaktan ibaret kalan davranışlarına asla gölge düşürülemez (Turhan, 2016; Öznur, 2008; Sanlı, 2017)".

Türkeş bu konuşma ile temsil ettiği Tanrı Dağı'nın yanına Hira Dağı'nı da ekleyerek Türk-İslam sentezini gerçekleştirmiştir. (Sanlı, 2017: 372). Türkeş sadece milliyetçiliğin değil, İslam'ında temsilcisi olduklarını açık açık beyan etmiştir. İslam'ın kendileri için önemli olduğunu, inancına küfredenlere karşı tepkisiz kalmayacaklarını, gerekli her türlü mücadelenin verileceğini ifade etmiştir.

Kurultay konuşmasını, divan başkanlığı seçimleri takip etmiş ve bu seçimi partinin ambleminin "Bozkurt" olmasını isteyen Orhan Kaleli kazanmış ve (Karabacak, 2011) Orhan Kaleli'nin seçilince delegeler ile gençler arasında kavga çıkmıştır. Kurultayın ertesi günü Alparslan Türkeş ve beraberindekilerin verdiği teklifle parti ismi "Milliyetçi Hareket Partisi" olarak değiştirilirken (Öznur, 2008) amblem değişikliği tartışmaya devam edilmiştir. Divan Başkanı olan Orhan Kaleli amblem değişikliğini oylamaya sunmuş ve Bozkurt işaretinin kabul gördüğünü söylemiştir (Karabacak, 2011). Ancak, bu karara kurultaydaki diğer isimler tarafından zorlayıcı bir tavır denilerek karşı çıkılmış ve bu davranışı sebebiyle görevden alınmıştır. Yerine ise, "Hilalci" olarak bilinen Tefik Kılıçkaya seçilmiştir (Karabacak, 2011; Sanlı, 2017). Kurultayda amblem ve isim tartışmalarının devam etmesi üzerine Genel İdare Kurulu, partinin amblemini "Üç Hilal", gençlik kolları amblemini ise, "Bozkurt" olarak değiştirmiştir (Sanlı, 2017).

Ahmet Karabacak; *"Bu kongrenin sadece amblem meselesi olmadığını biliyordum. Bu kongre partinin gerçek kimliğini bulma kongresi olacaktı. Yani, hareket Türk'ün gerçek karakteri olan Türk-İslam ülküsüne giden yolun birinci basamağı olacaktı"* (Karabacak, 2011) sözlerini sarf etmiştir. Bu sözler, partinin geleceği hakkında yol göstericidir. Partinin sadece milliyetçilik eksenli bir politika izlemediğini, politikalarında İslam'ın da etkili olduğunu anlamaktayız.

Parti ismi ve ambleminin tanımlanması noktasında ortaya çıkan tartışma ve gerginlik ortamının Hüseyin Nihal Atsız gibi milliyetçi aydınların çevresinde bir araya gelen Türkçü gençlerle geleneksel milliyetçi muhafazakâr taban arasındaki ilk ideolojik

ayrılığın yaşandığı söylenebilir. Muzaffer Özdağ, Rıfat Baykal gibi Atatürkçü, laik subayların partiden istifa gerekçesi olarak “partinin sağa kaydığı, Atatürk muhalifi olduğu” gibi ifadeler de, bu konuda parti içinde bir ayrılma yaşandığını göstermektedir (Öznur, 2008; Sanlı, 2019; Parlar, 2021).

Bu kongrede, CKMP'nin ismi MHP olarak ve parti amblemi de kırmızı zemin üzerine Üç Hilal şeklinde değiştirilmiştir. Aynı kongrede, Türkeş'in “*biz Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslümanız*” sözlerine, 1965'ten beri partinin ideolojisinin temellenmesinde rol alan Nihal Atsız ve çevresindekiler karşı çıkınca partiden tasfiye edilmişlerdir (Bakırezer, 2008). Adana Kongresi parti için büyük öneme sahiptir. Partinin ismi, amblemi gelecekte izleyeceği ideoloji ve politikaların ne olacağı bu kongrede netleşmiştir.

2.5. Milliyetçi Hareket Partisi

MHP'nin 1969 yılında hazırladığı seçim bildirisinde partinin ilk temel ilkesi olarak şu ifadeler kullanılmıştır:

Bizim için Türkiye'nin ve Türk Milleti'nin birliği, bütünlüğü, saadet ve selameti, her türlü düşüncenin üstündedir. Bölücü, ayırıcı ve topluma nifak sokucu her türlü davranışın karşısındayız. Türkiye tarihi ve Türk vatani, atalarımızın ve hepimizin ortak eseridir. Onu hep birlikte, barış ve kardeşlik düşünceleriyle savunacağız (MHP 1969 Seçim Bildirisi, 1969).

Türk milletine ve Türk milletinin huzuruna vurgu yapılmıştır. Bölücü, yıkıcı, milleti birbirinden ayırıcı akımlara karşı olduğu net bir şekilde ifade edilmiştir. Türkiye'nin Türk toplumunun eseri olduğu mesajı verilmiştir. Partinin hedeflerini ve siyasi anlayışını ise, Alparslan Türkeş tarafından yazılan 9 Işık doktrinine atıfla şöyle tarif etmiştir:

Hedefimiz Türkiye'de insan hak ve hürriyetlerini, kişinin ve toplumun refah ve huzurunu, sosyal güvenliği gerçekleştirecek ve teminata bağlayacak bir devlet düzeni ve yönetimini bütün müesseseleri ile birlikte hızla kurmaktır. Partimiz Milli devlet ülküsüne bağlı olup; Hürriyet, milliyet, ahlak, ilim, toplumculuk, gelişme, halkçılık, köycülük ve endüstrileşme ilkelerine samimiyetle inanmaktadır (MHP 1969 Seçim Bildirisi, 1969).

Parti 1969 seçimlerine doğru giderken mitingler, salon toplantıları düzenlemiş ve bu toplantılarda vatandaşların sorunları dinlenmiştir. Bu miting ve toplantıların hedefi geniş

kitlelere ulaşmak olarak görülmüştür. Halk arasında da MHP'nin ırkçı bir parti olduğu ve İslam'ı arka plana ittiği söylemleri yaygınlaşınca, Türkeş İslam dinine verdikleri önemi ve değeri göstermek için şu sözlerle sarf etmiştir:

“Manevi kalkınma olmadan maddi kalkınma olabilir mi? Bizim ve gençlerimizin namaz kılmasını istismar sanırlar. Yani bizi de kendileri gibi zannederler. Biz, Tanrı Dağı kadar Türk, Hıra Dağı kadar Müslümanız. Biz madde olarak yüce bir şey olan Türklüğe, mana olarak da en son ve hak dini olan Müslümanlığa mensubuz...” (Özdemir, 2007)

Parti için milliyetçilik kadar din de önemlidir. Türklüğe verilen önem Tanrı Dağı ile dine verilen önem ise Hıra Dağı sembolü ile ifade edilmiştir. Bu iki sembol, MHP tarafından yıllarca milliyetçi muhafazakâr kesime hitaben kullanılmıştır. Milliyetçilik ve din, MHP politikalarında çatışmadan uyumlu bir şekilde sürekli yer almıştır.

MHP, 1969 seçimlerinde %3 oy oranı ile yalnızca 1 milletvekili çıkarabilmiştir. Bu seçimde, Genel Başkan Alparslan Türkeş Adana milletvekili olarak parlamentoya girmiştir (Öznur, 2008). 14 Ekim 1973 seçimlerinde MHP oy oranını %3.4'e milletvekili sayısını da 1'den 3'e yükseltmiştir (Satılmış & Turhan, 2002). 5 Haziran 1977 seçimlerinde ise, MHP % 6.4 oy oranıyla totalde 951.544 oy alarak milletvekili sayısını 16'ya yükseltmiştir (Öznur, 2008).

1977 seçimlerinde birinci parti olan CHP'nin mecliste güvenoyu alamaması üzerine Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk hükümet kurma görevini AP'ye vermiş, 2. Milliyetçi Cephe olarak adlandırılan koalisyon AP, MSP ve MHP arasında 21 Temmuz 1977'de kurulmuştur. 2. MC Hükümeti'nde MHP beş bakanlıkla temsil edilmiştir. 2. MC Hükümeti'nin ömrü uzun süreli olamamış, AP'den istifa eden 11 milletvekilinin hükümete gensoru vermesi üzerine 2. MC Hükümeti 31 Aralık 1977'de düşürülmüştür (Öznur, 2008; Parlar, 2021). 1980 yılının Türkiye için tam bir “*cehenneme dönmüş*” olduğunu ifade eden Kemal Karpat, Kısa Türkiye Tarihi adlı kitabında 12 Eylül ihtilaline giden dönemi anlatmaktadır:

“Siyasi cinayetler o kadar tırmanışa geçmişti ki günde 20-25 kişi siyasal nedenlerle öldürülmekteydi. Ayrıca çeşitli etnik ve dini gruplar da birbirleriyle çatışmaya başlamışlardı... Bardağı taşıran son damla MSP tarafından organize edilen ve İslami bir düzen talep eden kitle gösterileri olmuştu. 12 Eylül 1980'de ordu bir kez

daha müdahale ederek hükümeti devirme yoluna gitmişti” (Karpat, 2012; Parlar, 2021).

2.5.1. 12 Eylül Sonrası Yeni Oluşum: Muhafazakâr Parti

12 Eylül 1980 ihtilali sonrasında milliyetçi-ülkücü hareketin ilk partileşme teşebbüsü, 7 Temmuz 1983 tarihinde kurulan Muhafazakâr Parti olmuştur. Muhafazakâr Partinin simgesi Türkiye'nin üzerinde yükselen bir çınar olarak tanımlanmış, partinin genel başkanı Mehmet Pamak olmuştur. Mehmet Pamak ve bazı idare heyeti üyelerinin dönemin Milli Güvenlik Kurulu tarafından geri çevrilmesinin ardından partinin genel başkanlığına Ahmet Özsoy getirilmiş, yeni yönetim kurulundan 19 şahıs daha MGK tarafından geri çevrilmiştir. MGK'nın yeni yönetimi onaylamamasından dolayı Muhafazakâr Parti 1983 Genel Seçimlerine katılamamıştır. Özsoy'dan sonra Genel Başkanlığı İsmail Hakkı Yılanlıoğlu devralmıştır. Bu vetirede, Muhafazakâr Parti bir yılda toplam üç genel başkan değiştirmiştir (Satılmış & Turhan, 2002).

Muhafazakâr Parti'nin programı, kapsadığı “hür millet”, “milli devlet” ve “güçlü iktidar” ilkeleriyle kapatılan MHP'nin programıyla eşlik göstermektedir. Muhafazakâr Parti'nin 1985 yılında bir araya gelen 1. Büyük Kongresi'nde partinin genel başkanlığına Ali Koç seçilmiş; partinin adı Milliyetçi Çalışma Partisi, amblemi de bir hilalin etrafında “9 Işık”ı temsilen dokuz yıldız olarak tanımlanmıştır. Muhafazakâr Parti, 12 Eylül 1980 İhtilali sonrasında Milliyetçilerin derlenmesi sürecini yürütmeye çalışmış, fakat o dönemin politik koşulları ve toplumsal psikolojisi haysiyetiyle bu çalışmalarında istediği galibiyeti sağlayamamıştır (Satılmış & Turhan, 2002)

12 Eylül 1980'de, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin idareyi ele geçirmesinin ardından MGK kararıyla siyasal partilerin faaliyetleri durdurulmuş, siyasi parti liderleri hapse atılmıştır. 12 Eylül'de hakkında arama kararı çıkartılan Alparslan Türkeş de 14 Eylül'de teslim olmuştur. 19 Ağustos 1981'de başlayan MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası'nda, Alparslan Türkeş ve 63 sanık için idam, diğer 56 sanık için de hapis cezaları istenmiştir. Alparslan Türkeş, 4,5 yıl hapis yattıktan sonra 1985 yılında tahliye edilmiştir (Satılmış & Turhan, 2002; Parlar, 2021).

2.5.2. Milliyetçi Çalışma Partisi ve MHP'ye Dönüşüm Süreci

Muhafazakâr Parti'nin 1985 yılındaki kurultayında partinin adı Milliyetçi Çalışma Partisi olarak değiştirilmiştir. 1987 yılında MÇP iki olağanüstü kurultay geçirmiştir. Bunlardan birincisi, Genel Başkan Ali Koç'un istifası üzerine 19 Nisan 1987'de gerçekleşen kurultaydı. Bu kurultayda Genel Başkanlığa Abdülkerim Doğru seçilmiştir (Satılmış & Turhan, 2002). 1987 yılında referandumla siyasi yasağı kaldırılan Türkeş, MÇP'nin Olağanüstü Kurultayı'nda delegelerin tamamının oyunu alarak Genel Başkanlığa seçilmiştir (Mırık, 2018).

MÇP, sağ muhalefet olarak her zaman iktidar parolası ile meclise girmeye çalışmış, diğer muhaliflerin arasında olan daha önceki dava dostlarını saflarına çekmeye çalışmış, milletin refahı ve yükselmesi için MHP ile aynı yolu izlemeye devam etmiştir. Alparslan Türkeş'in de partiye katılması ve genel başkan olması ile beraber, parti programı ve ideolojisi MHP'nin kaldığı noktadan yalnızca parti adı değiştirilerek yürütülmüştür. Alparslan Türkeş'in ortaya koyduğu 9 ışık ideolojisi, Türk-İslam sentezi ve ülkücü gençlik yapılanması ile yurdun her noktasına ulaşmaya çalışılmıştır (Türkeş, Türkiye'nin Meseleleri, 1976; Altuntaş, 2015). Türkeş kurultayda yaptığı konuşmada MÇP'yi "*Türk milliyetçiliği misyonunun icra edilebileceği tek yer*" olarak tarif etmiştir. MÇP, 29 Kasım 1987'de yapılan genel seçimlerde % 2.91 oy almıştır (Satılmış & Turhan, 2002).

20 Ekim 1991 genel seçimlerinde, ülke ve il barajını aşmak için RP, IDP ve MHP ittifak yapmış, seçimlere RP listesinden giren ittifak partileri %16.9 oy oranıyla meclise girmiştir. Alparslan Türkeş ve 18 milletvekili seçimlerden kısa bir zaman sonra ittifaktan ayrılarak Demokratik Hareket Partisini kurmuştur. Demokratik Hareket Partisi 29 Aralık 1991'deki MÇP Üçüncü Olağan Kurultayında MÇP'ye katılma kararı almıştır. Böylelikle kapatılan MHP'nin eski yönetici kadrosu 12 Eylül'den sonra yeniden meclise dönmüşlerdir (Parlar, 2021). 1992 Temmuz ayında Muhsin Yazıcıoğlu ve beş milletvekili MÇP'den istifa ederek ayrılmış, daha sonra Büyük Birlik Partisi'ni kurmuşlardır (Satılmış & Turhan, 2002).

1992 yılına kadar partilerin eski isimlerini kullanmaları yasaktı fakat bu tarihte yasak kaldırıldı. Ocak 1993'te olağanüstü bir kongre yapılmış ve bu kongrede MÇP ismi değişmiş, parti eski ismini (MHP) geri kazanmıştır. Amblemi de üç hilal olarak

değiştirilmiştir. (Tekin, 2011). Türkeş, vefat etmeden önce 1995 seçimlerine katılmıştır. Seçim barajı %10 olduğu için MHP %8 de kalarak meclise girme hakkını kazanmamıştır. Oy oranını bir önceki 1987 seçimlerine göre yaklaşık 6 puan arttırmıştır. (Mırık, 2018).

Türkeş, Nisan 1997 tarihinde kalp rahatsızlığı nedeniyle vefat etmiştir. Vefat ettiği tarihte milletvekili değildir. Oy oranı az olmasına rağmen Türkeş'in cenazesine katılanların sayısı oldukça fazladır. Cenazeye katılmak için her ilden çok sayıda vatandaş Ankara'ya akın etmiştir. Tahmini araç sayısı dört bindir. (Mırık, 2018). Türkeş'in, Türk bayrağına sarılı tabutu, yaklaşık on binler tarafından taşınmış, defni öncesi ilk tören Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde düzenlenmiştir. Daha sonrasında naaş, MHP Genel Merkezi'ne, ardından da Kocatepe Camii'ne intikal ettirilmiştir. (Altuntaş, 2015). Buradaki yapılan törene devlet kademesi eksiksiz katılmıştır. (Bahar, 2016).

Cenazesi defnedildiği esnada KKTC'den, Kırım'dan ve Namık Kemal Zeybek tarafından Ahmet Yesevi'nin Türbesinden getirilen toprak mezarına atılmıştır (Cengiz, 2015; Altuntaş, 2015). Başbuğ adına dünyanın farklı yerlerinde de vefatı dolayısıyla törenler düzenlenmiştir. 10 Nisan 1997 tarihinde Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde gıyabi olarak Türkeş'in dünyaya geldiği evin yakınlarındaki Selimiye camiinde cenaze namazı kılınmıştır. Bunun yanı sıra Londra Türk İslam Ocağı'nda da gıyabi cenaze namazı düzenlenmiştir. Kosova Türk Demokratik Birliği tarafından da Türkeş adına tören düzenlenmiştir. Kosova Türk Demokratik Birliği genel başkanı Erhan Köroğlu da Türkeş'in hedeflediği Türklerin birliği ülküsünün sonsuza kadar devam edeceğini kadar sürdürüleceğini söylemiştir (Yalçın, 2001; Altuntaş, 2015).

2.5.3. MHP'de Devlet Bahçeli Dönemi

Devlet Bahçeli 1948 yılında Osmaniye'de dünyaya gelmiştir. İlkokulu Osmaniye'de, ortaokulu İstanbul'da okuyan Bahçeli, Ankara İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisinde üniversite eğitimin tamamlamıştır (MHP, 2022). Bahçeli üniversite yıllarında öğrenciyken Ülkü ocaklarının kurucusu ve yöneticisi olarak görev yapmıştır. 1972 yılından sonra öğrenim gördüğü üniversitede bölüm asistanlığı görevini yürütmüştür. Daha sonraki yıllarda Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora eğitimini tamamlamış ve aynı üniversitede Öğretim Üyesi olarak görev almıştır (MHP, 2022).

Alparslan Türkeş'in daveti üzerine partide görev almaya başlayan Bahçeli, Öğretim Görevlisi olduğu üniversiteden ayrılmıştır. 19 Nisan 1987 tarihli kurultayda partinin yönetiminde yer almıştır. Partide sekreterlik, başkan yardımcılığı gibi görevleri icra etmiştir (Satılmış & Turhan, 2002). Partinin teşkilatlanmasını ve birçok önemli görevi yerine getirmesine rağmen Bahçeli ön plana çıkmayı sevmeyen ve mütevazı kişiliği ile bir dava adamı duruşu sergilemiştir. Kendisine has bu kişiliği, hem partililerin hem de vatandaşın sempatisini kazanmıştır. Ayrıca, MHP çizgisine ve 12 Eylül öncesinin mirasına sahip çıkmıştır (Öztürk, 2018).

Türkeş 1997 de vefat etmiş, onun vefatıyla genel başkanlık koltuğu boş kalmıştır. Türkeş sadece bir genel başkan değil, aynı zamanda karizmatik bir liderdir. Yeri doldurulamaz, tek sözüyle kitleleri harekete geçiren bir Başbuğ'dur. Bunun eksikliği MHP'de hissedilmiştir. Türkeş'in vefatından sonra geçici olarak koltuğa oğlu Tuğrul Türkeş oturmuştur. Bu olayların akabinde, genel başkanlık seçimi için 18 Mayıs'ta 5. Olağan Kongre toplanmış, Kongre 6 kişi aday olmuştur. Adaylar arasında Bahçeli ve Türkeş'in oğlu Tuğrul Türkeş de vardır (Öztürk, 2018).

Olağan Kongre sonucunda Tuğrul Türkeş, Bahçeli'den 53 oy fazla oy almıştır. (Yeni Akit, E.T. 29.08.2015). İkinci tur oylamasında ise, diğer adaylar Bahçeli'nin lehine seçimden çekilme kararı almıştır. Bu karara Türkeş'in tepki göstermesi üzerine Türkeş'in destekçisi bir partili "*Ya çekiş olacaksınız ya örs, aradaki demir olmayacaksınız*" sözünü söyleyerek kürsüyü işgal etmiştir ve bu kongreyi tanımadığını, başkaldırıda bulunduğunu, kendisi gibi düşünenleri birlikte hareket etmeye çağırmıştır. Kongre olaylar sebebiyle daha sonraki günlere ertelenmiştir. İkinci turda ise Bahçeli, Türkeş'ten daha fazla oy alarak genel başkan seçilmiştir (Öztürk, 2018).

MHP, Türk siyasal yaşamı içindeki en fazla oya Devlet Bahçeli ile girdiği 18 Nisan 1999 seçimlerinde %18 oy alarak ulaşmıştır. Bu oy oranıyla, Türkiye'de en yüksek oy alan ikinci siyasi parti konumuna yükselmiştir. Bu başarıyı, Alparslan Türkeş hayatta değilken elde etmiştir fakat bu başarıda vefat etmeden önce Türkeş'in bıraktığı etki büyüktür. Yapılan seçimler sonucunda, 1970'li yıllardaki Milliyetçi Cephe hükümetlerinden bu yana MHP ilk kez ikinci parti olarak hükümette yer almıştır. Bir diğer önemli konu ise, MHP partinin en çok olay yaşadığı dönemde bu başarıyı yakalamıştır (Teazis , 2001). 1999 yılında yapılan seçimde MHP barajı aşmış, hükümette yer almış ve 5 Kasım 2000'de 6.

Büyük Kongresini toplamıştır. Kongre olaysız geçmiştir, Bahçeli'nin karşısına aday çıkmamıştır (Demirdağ, 2016). Bahçeli yeniden Genel Başkan olmuştur.

Devlet Bahçeli, 21. Dönem Milletvekilliği Genel Seçimleri'nde Osmaniye Milletvekili seçilmiş ve bu dönemde Demokratik Sol Parti, Anavatan Partisi ve MHP ile beraber kurulan 57. Hükümet'te Bakan ve Başbakan Yardımcılığı görevlerini icra etmiştir. 22. Dönemde MHP'nin seçim barajının altında kalması sebebiyle parlamentoya giremeyen Devlet Bahçeli, 23-27. Dönemler arasında Osmaniye Milletvekili seçilerek, parlamentoda muhalefet partisi lideri olarak yer almıştır (Parlar, 2021).

3 Kasım 2002 tarihinde yapılan seçimlerde Bahçeli ummadığı bir yenilgi almış, yenilgiden kendisini sorumlu tutarak Ekim 2003'te yapılacak olan genel başkanlık seçimlerinde aday olmamaya karar vermiştir. Bahçeli 3 Kasım'da yaptığı basın toplantısında sorumluluğu kabul ederek; 2003 yılında büyük kurultayı toplayacağını, MHP'yi güçlü bir yönetime teslim edeceğini ve yeni genel başkanın liderliğinde hedefe kavuşmak için çaba göstereceğini belirtmiştir. Fakat olaylar beklendiği gibi olmamış, il başkanları kongreden bir gün önce toplantı yapmışlar kendi aralarında Bahçeliyi aday olarak gösterme konusunda ittifak etmişlerdir. 950 delegenin aday olarak gösterdiği Bahçeli, dördüncü kez parti Genel Başkanı seçilmiştir (Öztürk, 2018).

9. Olağan kurultay kararı 19 Kasım 2006'da alınmış, Ümit Özdağ aday olmuş fakat kazanamamıştır. Ümit Özdağ kurultay başlamadan önce yaptığı açıklamada, Bahçeli ve yönetiminin MHP çizgisinden çıktığını söylemiştir. Özdağ ülkenin sorunlarının çözülmesi için baştan aşağı bir değişime ihtiyaç olduğunu; Bahçeli çizgisinin ise, günü geçirmekten ibaret olduğunu ifade etmiştir. Özdağ'a göre, Türkiye'nin büyük sorunlarına Bahçeli'nin ürettiği politikalar çözüm değildir (Çetinkaya, 2006). Bu beyanları üzerine Özdağ partiden ihraç edilmiş ve kurultay sessiz, tartışmasız bir ortamda gerçekleşmiştir. Kurultay sonunda ise, Bahçeli yeniden partinin Genel Başkanı olmuştur (Öztürk, 2018).

8 Kasım 2009'da yapılan Kurultayda da Bahçeli aday olmuştur. MHP'nin parti tüzüğündeki 43. maddeye göre bir kişi art arda beşten fazla aday olamaz ve aday olabilmesi için aradan üç yıl süre geçmelidir. Bu maddeye göre Bahçeli son kez aday olabilirdi ancak tüzük partililer tarafından değiştirildi ve Bahçeli'nin yeniden aday olabilmesinin önü açıldı (MHP, Milliyetçi Hareket Partisi Tüzüğü, 2000).

MHP'nin daha sonraki olağan kurultayı ise 2015'te yapılmıştır. Kurultayda Bahçeli'nin tek rakibi Mesut Türkerdi. Aday olabilmesi için 40 delege imzası gerekiyordu (Öztürk, 2018). Ancak yeterli sayıya ulaşamadı ve Bahçeli bir kez daha aday oldu ve Genel Başkan seçildi. Totalde Devlet Bahçeli, 2000, 2003, 2006, 2009, 2012, 2015 ve 2018 yıllarında MHP Olağan Büyük Kongrelerinde yeniden Genel Başkan seçilmiştir. Devlet Bahçeli hâlen MHP Genel Başkanı olarak görevine devam etmektedir (MHP, 2022).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1998 SONRASI MHP'DE DİNİN YERİ

3.1. Milliyetçilik ve Din İlişkisi

Din fenomeni, din sosyolojisinin ilk ortaya çıktığı dönemlerden beri tartışılmalı bir kavramdır. Sosyal bilimlerdeki pek çok kavram gibi üstünde fikir birliği oluşmamış ve pek çok tartışmaya konu olmuştur. Din kişinin onu ne şekilde anlatmak istediğine ve onu ele alış biçimine göre farklı tanımlarla karşımıza çıkar. Dini ele alan kişinin dindarlık seviyesi, bir dine olan mensubiyeti bu tanımlamaların çeşitlemesinde etkili olan faktörlerdendir.

Tüm bunlara karşın, ortak kabul görececek bir din tanımı yapmak mümkün değildir. Zaten din alanında çalışma yapan modern sosyologlar, tanım mevzusunda temkinli davranmışlar, bu işin felsefe alanının konusu olduğunu düşünerek tanım mevzusunu felsefecilere bırakmışlardır (Hervieu-Leger, 2017). İnançsızlığın bile İnanma biçimi olduğu bir konjektürde, din tanımı yapmak pek mümkün görünmemektedir.

Her ne kadar, din tanımı konusunda fikir birliği olmasa da, genel kabul gören iki tanımlama vardır. Batı'lı akademisyenler dini özsel ve işlevsel olarak, iki farklı kategoride açıklama meylindedirler. İşlevsel tanımlar pragmatisttir ve dinin mensuplarına sağladığı faydayı ele alır. Örnek vermek gerekirse, İslam dinine inanan bir bireyin ilk hedefi Allah'ın rızasını kazanmak olsa da ikincil hedeflerde onsuz âlemde(ahirette) rahat yaşama ve cenneti kazanma arzusu vardır. Özsel tanımlar ise terimseldir. Dinin öz, içerik ve ne'liği ile ilgili durumlarla alakadar olur (Kurt, 2008).

Özsel tanımlara göre, İlahi güçleri(tanrı) benimseyip onları kutsal görenlerin dini vardır; reddedenlerin ise yoktur. Özsel tanımlarda din, sadece kişinin bireysel yaşantısını ilgilendirir sosyal yaşantıya müdahalesi yoktur. Bir nevi kişinin kendi iç dünyasını anlamlandırmasına yardımcı bir olgudur (Inger & Repstad, 2006). Alman ilahiyatçı Rudolf Otto 'nun "Din kutsalın tecrübesidir" (Wach, 1995) şeklindeki tanımı özsel tanımlara örnek teşkil eder.

İşlevsel tanımlar dinin insan üzerindeki etkisiyle ilgilenir. İnanan kişi üzerinde dinin etkisi nasıl tecelli eder? İşlevsel tanım bu soruya yanıt arar (Kurt, 2008). Söz gelimi,

İnsanın inandığı değerler sistemi yaşantısı üzerinde değişimler meydana getiriyorsa bu dindir, herhangi bir etkisi yoksa buna felsefe denilebilir.

İşlevsel açıdan din, insanların yaşantılarını açıklamaktan daha çok anlamlandırmaya yöneliktir. Birçok dinin Hedefi insanın sosyalleşmesine katkı sağlayıp yalnızlıktan kurtarmaktır. Dinlerin bir parçası olan toplu ibadet ve ritüeller bu amaca yöneliktir (Kurt, 2008). Toplu ibadete katılan bireyin ruh sağlığı kolay kolay bozulma eğilimine girmez. Cemaat halinde yapılan ibadetler kişinin birlik beraberlik ruhunu artırır ve mensup olduğu din ve toplumla olan bağını güçlendirir. Bu durum bireyi hem dini açıdan hem de milli açıdan bir üst seviyeye taşır.

Dinler hafıza ve kimliğin atıf noktalarıdır Din, bağlılarına ortak bir yaşam alanı oluşturarak inanlarına aidiyet duygusu sağlar. Aynı dine mensup kişiler arasında oluşan Ortak bilinç sayesinde bireysellik azalırken toplumsallık artış gösterir. Artan toplumsallık ise ortak hafızayı meydana getirir. Ortak paylaşımlarla oluşan bu hafıza birlik beraberliği arttırarak manevi duyguların yanında milli duygularında gelişmesine katkı sağlar (Ortiz, 2007).

Milliyetçiliğin din ile etkileşimine gelecek olursak bu konu tartışmalıdır. Aralarında ters orantı vardır. Milliyetçiliğin ortaya çıkması ile dinin etki alanının düştüğü görüşü bu alandaki hâkim görüştür. Ulus devlet bilincinin yayılması ve kilisenin otoritesinin sarsılması bu görüşü haklı çıkarmaktadır. Ayrıca Milliyetçiliğin dinden güç aldığı misaller de vardır. Bu misaller daha çok Ortadoğu toplumlarında karşımıza çıkmaktadır. Kürtlerde tarikat lideri olan Şeyh Ubeydullah Nehri, Şeyh Said ve Molla Mustafa Barzani; Kafkaslardaki ünlü Çeçen lider Şeyh Şamil gibi kişiler üyesi olduğu topluluğun hem dini hem de milli liderleridir (Fırat, 2018).

Avrupa da modern milliyetçilik, kişiler arası ilişkilerde dinin rolünü üstlenmiştir. Dinler mensuplarının milliyetçi-vatansever, kavmi vefalarından büyük güç alırken bir süre sonra bu gücünü kaybetmiştir. Birinci sıradaki konumunu kaybeden din, muhtelif biçimlerde devlet hâkimiyetinde, devletten destek alarak veya devlet harici faaliyetlerde bulunan kiliseler, siyasetten uzak ahlaki içerikler vasıtasıyla ulusal alanda yerini korumaya devam etmiştir (Baron, 2007).

Çağdaş devlet üzerine çalışma yapan ve devletin içyapısını anlamını ve neticelerini bütün olarak kavrayan Machiavelli devletin laik anlamda iktidarla ilişkili olduğunu söyler. Machiavelli'ye göre din iktidarın meşrulaştırma aracıdır ve ikinci planda kullanılmak üzere hazır beklemektedir. Kriz, kaos veya çözümü güç konularda iktidar halkı din vasıtasıyla yatıştırma yoluna gidebilmektedir (Machiavelli, 2015).

Yahudi asıllı uzman Elie Kedourie, milliyetçiliğin modern dönemin bir vebası olduğunu, Avrupa'da ve diğer toplumlarda kültürel yozlaşmaya yol açtığını, insanların dinlerine olan bağlılığını zayıflattığını belirtir. Milliyetçilik bir devirde şımarık gelenek-görenek bilmez asi gençliğin kendisinden önceki nesillere karşı başkalarında kullandığı bir kalkandır. Ortaya çıktığı dönemde milliyetçiliğin ilk düşmanı din olmuştur. Kedourie'ye göre milliyetçilik halkın güvenini kazanmak için dini otoritelerle savaş halinde olmuştur. Geller de milliyetçilik öncesi dönemde inanların din adı altında topluma taptığını ifade eder (Aktürk, 2014).

Avrupa'da modern milliyetçilik, insanlar arasındaki grup ilişkilerinde baş etmen olarak dinin yerini almıştır. Dinler bağlılarının vatanperver, kavmi ve kültürel vefalarından büyük efor alırken, lehte ve aleyhte, hem ulusallaşmanın hem de ulusçuluğun ortadan kalkmasının en ehemmiyetli aracı olmuştur. Birinci sıradaki yerini yitirmiş olan din, hem muhtelif biçimlerde devletin hâkimiyetinde, devlet destekli veya devletten ayrı faaliyet gösteren kiliseler hem de uluslar üstü, siyasal olmayan etik öğretiler vasıtasıyla ulusal yaşamda ehemmiyetli derecede rol almaya devam etmiştir (Baron, 2007).

Modern öncesi dönemde varlığa, evrene, beşeri hayata ait anlam haritasının apsislerini tanımlayan din; milliyetçi argümanların şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Tam aksine milliyetçilik de dinin modern topluma uyum sağlamasında etkili olmuştur. Din, milliyetçilik ile birlikte ideoloji haline gelmiş, daha net ifade edilecek olursa dinin, ideolojiler arasında yer edinmesi milliyetçilik sayesinde olmuştur. Bu iki kavram dönem-dönem çatışma halinde olsa da bazı dönemlerde birbirinin meşrulaştırma aracı konumundadır (Bora, 1998).

Westphalia sürecinin evvelinde batılı devletlerde papalık karşısında dine olan memnuniyetsizlik aktifliğini yavaş yavaş hissettirmeye başlamıştı. 1648 tarihine gelindiğinde ise bu memnuniyetsizlik açık hale gelmiştir. Dini şahıs ve müesseselerin

devlet idarelerinde tesirlerinin azalmaya başlamasıyla birlikte milliyetçiliğin yükselişe geçtiği manasına gelen bu düşüncenin yanı sıra dinin milliyetçilik üzerinde olumlu etkisinin olduğunu iddia eden görüşler de mevcuttur.

Modern dönemde milliyetçilik henüz popüler hale gelmeden önce, din belirleyici bir otorite olarak varlığını sürdürmekteydi. Toplumların sınırlarını milliyetleri değil ait oldukları din belirliyordu. Toplumlar isimlerini milliyetlerinden değil mensubu oldukları dinden alıyorlardı. Milliyetçiliğin doğuşu dinlere dayanak olduğu kadar bazen de dinlerin yasaklanma sebebi olmuştur. Dini değişikliklerin milletlerin ayrışmasına ve güç kaybetmesine sebep olduğu da bir gerçektir (Kohn, 2012).

İçinde bulunduğumuz zamana baktığımızda ise dinlerin halen varlığını sürdürmesi dinin kimlik inşasında tayin edici bir rolünün olduğunu göstermektedir. Fakat milliyetçiliğin yükselmesi ile din kimlik inşasında tek belirleyen olma özelliğini kaybetmiştir. Din gücünü yaratıcıdan (Tanrı) alırken milliyetçilik yaratıcı yerine ulusu koymuş ve dinle rekabete başlamıştır. Milliyetçilik din karşıtı eylem ve söylemlerle insanların dine karşı duydukları sadakati kendisine çekme yöneliminde olmuştur. Kimi zaman da insanlara eşitlik, adalet, çağdaş bir toplum hayali sunarak kendisini kiliseye karşı alternatif olarak ortaya koymuştur (Aktoprak, 2015).

Modern milliyetçilik henüz Avrupa'da yokken yaşamış olan toplum bilimcisi ve din sosyoloğu İbn-i Haldun toplumları bedevi ve hadari olmak üzere iki kısımda ele almıştır. Toplumların ilk gelişme basamağı olan bedevilikten bahsederken bireylerin bir çatı altında toplanma şartının asabiye (kan bağı) olduğunu belirtir. Ona göre toplumlar asabiye bağıyla birbirine bağlıdır. Bu bağlılık son derece güçlü ve katıdır. Bağlılar, doğrudan da yanlıştan da kan kardeşinin yanında ve kardeşinin savunucusudur. Fakat İbn-i Haldun'a göre toplumlar yalnızca asabiye ile bağlılık kurmazlar; din de toplumların birlikteliğini tesis eden bir diğer faktördür. Haldun din ve asabiye toplum hayatında olmadığı takdirde insanların yaşayış ve ahlak olarak hayvandan farksız olacağını dile getirmiştir (Acet, 2014). Haldun'a göre Din ve Milliyetçilik insanca yaşamın sigortasıdır.

“İslamiyet'in bir millet olarak kavramlaştırılmış olmasının yapı bakımından sonuçları nelerdir?” sorusuna cevap arayan Şerif Mardin'e göre İslamiyet'in yapı bakımından en ehemmiyetli özelliği asabiye ve kabile ilişkilerinin en güçlü olduğu

dönemde inzal olmaya başlamasıdır (Mardin, 2014). Asabiyet bağıını milliyetçilik olarak ele aldığımız zaman dinin milliyetçilikle çatıştığını söyleyebiliriz. Çünkü haksız da olsa sırf kan bağılısı olduğu için bir şahsı savunmak İslam'ın adalet prensibine terstir.

Milliyetçilik bazı durumlarda kendisini din üzerinden inşa eder. Hal böyle olunca din ve milliyetçilik sanki iç içe geçmiş gibidir ve bu birliktelikten dini bir milliyetçilik ortaya çıkar. Bu uyumu olası kılan sebep iki olgunun benzer yönlerinin varlığıdır (Aktoprak, 2015).

Din ve milliyetçilik arasında benzer noktalar olmakla birlikte farklılıklar da vardır. Benzer yönler şu şekildedir (Fırat, 2018):

1. Milliyetçilik de din de bireylerin davranışlarına hâkim olmak ister. Her ikisi de davranışları kontrol altında tutar.
2. Her İkisinin de değerler sistemi vardır. Bu değerler sistemine göre topluma yön vermek isterler.
3. Hem milliyetçilik hem de din insanlığın varoluşundan beri faaldir.
4. İki kavramın da özel günleri ve inanlarından yapmasını istediği ritüelleri vardır. Dini bayramlar dinin, milli bayramlar ise milliyetçiliğin özel günlerine örnek teşkil eder.

Farklılıkları ise şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Milliyetçiliğin bağlılığı vatanadır, dinin bağlılığı ise tanrıyadır. Milliyetçilikte bağlılık somut olana dinde ise soyut olanadır.
2. Milliyetçilik belirli bir topluluğa hitap eder dinin muhatabı ise birden fazla topluluktur.
3. Milliyetçilik kendi değer sistemini kutsal görür. Din ise tüm insanlık için ortak değerler sistemi oluşturur.
4. Milliyetçilik insanları sınıf ayrımına tabi tutar. Din de ise farklı ırktan insanların din kardeşliği esastır.
5. Milliyetçilik ayrıştırıcı, din ise birleştiricidir.

6. Milliyetçilikte kendi ırkından olmayana dışlayıcı bir anlayış varken, Dinin anlayış yapısı birleştirici ve davet edicidir.

7. Milliyetçilikte topluluk olarak “millet” kavramı benimsenirken din “ümme” anlayışını benimser.

Anderson’a göre din milliyetçilikten çok daha önce faaliyet halinde idi ve hayali bir topluluk kurma yeterliliğine her zaman sahipti. Bu sebeple din, tüm milliyetçi oluşumlar için bir ilham kaynağı olmaya devam edecektir (Anderson, 1995). Dinler milliyetçiliğin ataları gibidir. Milliyetçilik için yol gösterici konumundadır. Dinler oluşumlarını liderlerinin öğretileri doğrultusunda büyük oranda tamamlamışken milliyetçiliğin yenilik hareketleri sürekli evrilerek devam etmektedir.

MHP’ye göre milliyetçilik ise asil Türk milletine olan sevgi ve bağlılığı güçlendirmek, Türk milleti adına kararlar alırken Türk milletinin hassasiyetlerini göz önünde bulundurmak ve ona göre karar vermektir. Milliyetçi düşüncenin bir değerler sistemi vardır. Bu sistem içerisinde milli kimlik, milli dil, milli kültür, millî hâkimiyet, millî devlet ve dayanışma kavramları belirleyicidir. Parti, Türk milletine karşı duyduğu sevgiden aldığı güçle Türk milleti adına gösterilecek her türlü çabayı gerekli gerekli görmektedir (Milliyetçi Hareket Partisi, 2009). Parti, Milliyetçilik anlayışının temelini insan (millet) faktörünü oturtmuştur. Devletin var olması için milletini refahı önemlidir.

3.2. 1998 Sonrası Dönem MHP Parti Politikalarında Din Olgusu

3.2.1. MHP’nin Laik Devlet Anlayışı

Hem geçmişte hem de günümüzde din- devlet münasebeti, dinin devlet politikaları içerisindeki yeri sürekli tartışma konusu olmuştur. İnsanların manevi hazlarını doyuran, varlık âleminde cevap bulamadığı sorulara kendisine başvurarak cevap bulup aydınlığa ulaşmasını sağlayan dinler, insanlık için önemini korumaya her asırda devam etmiştir. Çünkü insanların inanma ihtiyacı sürekli var olmuştur. Bu ihtiyaç var olduğu sürece de dini tartışmalar devam edecektir.

Laiklik prensibi, farklı dönemlerde tarihî deneyimlere şahitlik ederek din-devlet ilişkilerine çekidüzen vermek, dini grupların devlet kademelerine yerleşip birbiri üzerinde üstünlük kurmasını engellemek için geliştirilen bir sistemdir. Dünya ülkelerinin çoğu,

laiklik prensibine, kendi milli ve tarihi deneyimlerini de ilave ederek devlet yönetimlerini şekillendirmek için bu ilkeyi kullanmışlardır. Türkiye’de ise, bu mücadeleler bir gereklilik olarak 19. yüzyıl içerisinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Ülkemizde bir ilke olarak kullanılması kurtuluş mücadelesi sonrası olmuştur. Cumhuriyet’le birlikte laiklik Cumhuriyet’in altı temel ilkesi içerisinde yer almıştır.

Türkiye’de, başta Diyanet İşleri Başkanlığı olmak üzere, devletin dinle ilgili siyasi adımlarını dinin sorgulanması ya da dine karşı açılmış bir savaş gibi görmemek gerekir. Bu adımlar devletin dini gruplara hâkim olması ve onları denetim altında tutması açısından önem arz etmektedir. Denetimsiz kalan cemaat veya dini grupların güçlendikçe bu gücünü devlete başkaldırmak için kullandığı geçmişte olduğu gibi günümüzde de bilinen bir gerçektir. Öte yandan, halkın ibadetlerini icra edebileceği uygun ortam oluşturmak da devletin birincil görevleri arasında gelmektedir.

Dinî algılama ve uygulamalar arasında var olan değişikliklerin, bireylerin ikili ilişkilerine zarar vermemesi, toplumsal kargaşa ve ayrışmaya neden olmaması arzu edilen sonuçtur. Bu konuda devlete ve toplum bireyelerine düşen önemli görevler vardır. Devletin görevi halkın doğru bilgiye ulaşmasını sağlamak halkın görevi ise tartışmalar karşısında sağduyulu olmaktır.

5 Kasım 2000 tarihinde MHP lideri Devlet Bahçeli’nin MHP 6. Olağan Büyük Kongresi’nde yapmış oldukları konuşmada, Türk milliyetçilerinin büyük çoğunluğunun inançlarına samimiyetle bağlı olduklarına ve aynı zamanda diğer inançlara saygılı olduklarını ve bireyler arasında bu anlamda bir sorun olmayacağına inandığını belirtmiştir (MHP, 2000).

Bahçeli’ye göre problemin temelinde yatan sebep samimiyetsiz insanlar topluluğudur. "Şahsi menfaatleri için dini istismar edenler İslamiyet’i kullanmaktan; laikliği istismar edenlerin ise Atatürk ve Cumhuriyet adına konuşmaktan vazgeçtiği zaman sorun çözüme kavuşacaktır." Eğer vaziyet böyle devam ederse işler daha da karmaşık bir hal alacaktır (MHP, 2000).

Yine Bahçeli 2000 yılında 6. Olağan Büyük Kongresinde partililere hitabında Asil Türk Milleti’nin Dini inançlarını, demokrasiyi, Cumhuriyet rejimini başarılı bir şekilde uygulayacak tarihi birikimi sahip olduğunu, milletin her bir ferdinin de bu olanak ve

iradenin yok edilmesine sebep olmaktan dikkatle kaçınması gerekli olduğunu dile getirmiştir.

MHP Genel Başkan'ı Devlet Bahçeli'nin 15 Kasım 2006 yılındaki basın toplantısında, Din ve laiklik üzerine yapılan anlamsız tartışmaların amacından saparak cumhuriyet rejimine yöneleceğini ve siyasi krizlere sebep olacağını, etnik tartışmaların ise toplumsal kargaşa ortamı oluşturacağını dile getirmiştir. Bahçeli'ye göre cumhuriyetin temel değerlerinin tartışma konusu olmasının hiçbir kimseye katkısı yoktur. Bu tarz tartışmalar boş ve anlamsızdır. Laiklik ilkesi tartışmaya açılmamalıdır (MHP, 2006).

Ülkenin hem milli hem manevi değerlerinin siyaset konusu yapılması terk edilmeli, Türk milleti açısından hassas olan bu konular üzerinden siyaset üretilmesi ülkeye ve millete kötülükten başka bir şey getirmeyeceği unutulmamalıdır. Türk milletinin kutsal değerler temelinde kutuplaşması laik-dindar gibi sınıflara ayrılmasının hiçbir kimseye yarar sağlamayacağı kin ve nefret iklimini tetikleyeceği herkesçe bilinmelidir (MHP, 2006). Bahçeli'ye göre, Kutsal değerler Cumhuriyet'e ve devlete karşı çıkmak için malzeme yapılmamalı, devlet ve kurumları da dini inançlarla ters düşmemeye dikkat etmelidir (MHP, 2006).

3 Eylül 2007 yılında yapılan 60. Hükümet Programı Görüşmelerinde Türk milletinin, “ilerici-gerici”, “laik-dindar”, “inançlı-inançsız” şeklinde sınıflara ayrılmış olduğunu ve bu şekilde farklı iki Türkiye tablosu oluşturulmaya çalışıldığını Bahçeli yapmış olduğu konuşmada dile getirmiştir (MHP, 2007).

Laiklik, din ve inanç konuları, içerisinde çok yönlü hassasiyetler barındıran nazik konulardır. Bahçeli'ye göre yüce Türk milleti, cumhuriyeti ve demokrasiyi, dini değerlerini birada yaşama kudretine muktedirdir. Ülkenin milli ve manevi değerleri siyasi ve toplumsal çatışma malzemesi yapılamamalıdır. İç siyasette bu değerler bahse konu edilmemeli, siyasi rant olarak kullanılmamalıdır (MHP, 2007). Laiklik başta olmak üzere Türk milletinin kutsal saydığı değerlerin siyasete alet olmaması için siyaset kurumu üzerine düşen sorumluluğun bilincinde olmalıdır. Siyaset makamı kargaşa makamı değil çözüm makamıdır. Bu sebeple siyasiler üzerin düşen görevi iyi niyetle yapmalıdır.

MHP'nin üzerinde ittifak ettiği ve millet olarak da herkesçe kabul edilmesini gerekli gördüğü temel ilkeleri; dil, bayrak, cumhuriyet, sosyal devlet, demokrasi, din ve

vicdan özgürlüğünün teminatı laik devlet anlayışı, tek devlet, sınırların değişmezliği ve terör karşısında olması şeklinde sıralanabilir (MHP, 2007). Bu ilkelerin tamamı bir milletin huzur içinde yaşamasının asgari şartı olarak görülmektedir.

MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli mecliste yapmış olduğu konuşmada, hiç kimsenin Türkiye'yi temel hak ve hürriyetler konusunda yasaklı, sosyal ve ekonomik açıdan geri kalmış toplum gibi göstermeye hakkı olmadığını ifade etmiştir. Yine aynı TBMM grup toplantısında Bahçeli; Türkiye Cumhuriyeti'ni sokaklarında, düşünce ve inanç hürriyeti problemlerinin olduğu, ancak diktatör rejimlerde görülebilecek olayların yaşandığı, üniversite çağına gelmiş kızların başlarını örtüp örtmeyeceğine karışan bir devlet olma görüntüsünden kurtaracaklarını dile getirmiştir. Bahçeli'ye göre, 21. yüzyıl Türkiye'si, lâik-dindar kutuplarının olmadığı, yasaksız ve baskısız bir çağa açılmak demektir (MHP, 2007).

Dini konular ve laiklik ilkesi son derece hassas konulardır. Devlet Bahçeli'ye göre bu konular ele alınırken ince eleyip sık dokunmalıdır. Kavramların çerçevesinin iyi çizilmesi, kavramların doğru yerde kullanılması, konulara ön yargıyla yaklaşılmaması gerçekçi bir bakış açısıyla konuların ele alınması objektif bir sonuç elde etmek için son derece önemlidir. MHP'nin laiklik ve dini konulardaki ortaya koyduğu ilkeler şu şekildedir (MHP, 2008):

1. Türk toplumu inançlarına ve milli manevi değerlerine samimi bir şekilde bağlıdır. Farklı inançlara mensup kişilere ise son derece saygılıdır. Türk milletinin bu tutumu insanlık sevgisinden ileri gelir.
2. Devlet düzeninin kilit taşlarından olan laiklik; insan-devlet, devlet-din münasebetlerini şekillendiren önemli bir ilkedir.

Bir değer olarak laiklik, değişik inançların sevgi, saygı, hoşgörü ortamı içerisinde birlikte yaşam ortamı bulmasını sağlayan temel ilkedir. Laiklik bu bakımdan modern bir devletin, milli birlik ve bütünlüğe ulaşmış toplumun teminatıdır. Laiklik kesinlikle din karşıtlığı değildir. Devletin tüm inançlara eşit yaklaşması ve bütün inançlara saygı duymasıdır. Laiklik yalnızca din-devlet işlerinin ayrılmasından ibaret değildir. Bunun haricinde din ve vicdan hürriyetinin gerçek manada yararlanılmasının şartlarını oluşturan laik bir sistemdir (MHP, 2008).

Din-vicdan özgürlüğü ve laiklik bir bütünün parçaları gibidir, birbirini besleyen iki temel değerdir. Bu iki kavramdan birisinin olmadığı ya da kenara itildiği bir ortamda diğeri anlamsız olacak, içi boş ve değersiz kalacaktır. Bu iki değer birlikte hayat bulması toplum ve devletin yaşaması için vazgeçilmez bir zorunluluktur. Din ve vicdan hürriyetinin teminatı laikliktir. Laik, demokratik bir hukuk devleti olmanın ön şartı din ve vicdan hürriyetidir. Fikirlerin özgürce ifade edilemediği bir toplumda din ve vicdan hürriyetinden bahsedilemez. Bir devlet din-vicdan hürriyetine verdiği önem ölçüsünde demokratik sayılabilir.

Din, kul ile arasında ve vicdani bir meselesidir. Tüm toplumun dini inanç ve fikir özgürlüğü anayasayla teminat altına alınmıştır. Din-vicdan özgürlüğünün baskılanması hukuk dışı yollarla engellenmesi demokratik hukuk devletlerinde meşru bir dayanağı olmayan, hukuk dışı bir engellemedir. Temel hak ve özgürlükler kötüye kullanılarak din-mezhep ayırımına gitmek ve bu yollarla ayrımcı görüşlere dayanan bir devlet kurmak fikir özgürlüğüne set çekmektir. Dini duygular siyasete ve devlet işlerine alet edilemez. Dini olarak kutsal sayılan değerler devletin sosyal, siyasi, ekonomik, hukuk düzeninin işleyişinde az da olsa din hükümlerine dayandırılarak istismar edilemez. Bu anayasanın yasa hükmüdür (MHP, 2008).

Milliyetçi Hareket Partisi'ne göre, vicdanen rahat, milli ve manevi değerlerimizin Türk toplumu tarafından benimsendiği ve korunduğu bir Türkiye için şu temel prensipler etrafında görüş birliğine varılmalıdır (MHP, 2008):

1. Türkiye cumhuriyetin yapı taşları olan milli ve manevi değerler siyasi tartışmalardan uzak tutulmalıdır.
2. Milli ve manevi değerler iki kutup olarak değil birbirine tamamlayan iki vazgeçilmez değer olarak görülmelidir.
3. Bu değerler siyasete alet edilmemeli, siyaset kurumu tarafından istismara uğratılmamalıdır.
4. Türk toplumu din ve inanç meselelerinde ayrıştırıldığı zaman son derece tehlikeli bir çatışma ortamının oluşacağı herkes tarafından bilinmeli ve ona göre tedbir alınmalıdır. Bu yollara tenezzül edilememelidir.

5. Dini değerler cumhuriyet ve devlete karşı bir silah olarak kullanılmamalı, devlet kurumları da din karşıtı eylemlerde bulunmamalı karşılıklı güven ve huzur ortamı tesis edilmelidir.
6. Devlet kurumları laiklik ve toplumun dini değerlerinin çatışmaya girmesini engellemek için tüm çabayı göstermeli bu konuda sorumluluk bilinciyle hareket etmelidir.
7. Temel hak ve özgürlükler, hukuk, anayasa bu konuda yol gösterici olmalı, toplumun bütün yeleri ortak bir akılda buluşmak için çaba göstermelidir.

Devlet Bahçeli 5 şubat 2008 yılında TBMM grup toplantısında yapmış olduğu konuşmada, MHP'nin din ve vicdan özgürlüğü ve laikliğin teminatı, koruyucusu olduğunu ifade etmiştir. Bahçeli Partinin bu iki değerleri yalnızca savunmakla kalmayıp, iki değerin birbiriyle uzlaşma içerisinde olmasını sağlayacağının sözünü vermiştir. Ayrıca bu kavramın istismar edilmesine ve çatışmasına da izin vermeyeceklerini dile getirmiştir (MHP, 2008).

3.2.2. MHP'nin Dini Gruplara Bakışı

MHP'nin çeşitli dini gruplara bakışı, birlik ve beraberliği sağlamak, huzursuzluk alanlarının tartışma alanına dönüşmesini engellemek ve toplumdaki tüm bireylerin inandığı değerlere saygı göstererek beraber yaşam sürme ülküsü çevresinde toplumun tamamını ilgilendiren problemleri birlik ve beraberlik duygusu içinde çözmeye çalışmak temel amaçtır. MHP'nin parti politikalarında, Alevilik tartışmalarındaki problemlerin sona ermesi için öncelikle görüş birliğine varılması gerektiği inancı görülmektedir. Olaylara bakış tarzının nasıl olması gerektiği ile ilgili Bahçeli'nin 18 Kasım 2008 yılında TBMM'de yaptığı konuşmada şu ifadelere yer vermiştir (MHP, 2008):

1. Karşılıklı endişe, korku ve önyargılar bir kenara bırakılmalı ve Türk toplumunun geçmişten bugüne kadar ulaşan zenginliği olan bu değerler sistemi, endişe, korku ve önyargılardan temizlenerek sahih bilgilere dayalı bir ortamda ele alınmalıdır.
2. Alevilik tüm inançlar gibi siyasi polemiklere konu edilmemeli, şahsi veya kurumsal iktidar alanı olarak görülmemelidir.
3. Bu konu inanç konusudur, inancın dışında tartışma konusu yapılmamalıdır. Konu kesinlikle ideolojiden ve siyasallıktan uzak tutulmalıdır.

4. Bir inanç biçimi olan bu görüş, zıtlık ilişkisi ve yahut zıt iki kutbun çatışması olarak görülmemeli Alevi-Sünni, Camii-Cemevi zıtlığı şeklinde dar bir düşünceye hapsedilmemelidir.
5. Sevgi, saygı, hoşgörü ortamı hiçbir zaman bozulmamalı; hiçbir inanç ve düşünce sistemi küçümsenmemeli ve hiçbir kimsenin böyle davranmaya hakkı olmadığı unutulmamalıdır.
6. Toplumlar için hassas olan konularda daha dikkatli olmalı, dışlayıcı ve küçümseyici davranışlarda bulunulmamalıdır.
7. Konu doğru anlaşılmalı, kavramsal çerçevesi iyi çizilmeli ve bütüncül bir anlayışla konuya çözüm üretilmelidir
8. Aleviler ve kurumları arasında toplum düzeyinde fikir birliği olmayan konularda tarafsız çözüm üretmeyi amaçlamak, ortak zeminde konuyu çözmek için bilimsel çalışmalardan yararlanmak gerekir (MHP, 2008).

MHP, Alevilerin sorunlarını çözüme kavuşturmak için, “karşılıklı anlama ve anlaşma” süreci başlatılması gerektiği görüşündedir.

MHP'nin Alevi İslam inancını benimseyenlerle ilgili beklentileri, inanç ve kültür temelli sorunların anlayışla ele alınması, TBMM'de konunun sorumluluk duygusu içinde gündeme getirilmesidir. Samimi duygularla herkesin bu konuya hassasiyetle yaklaşması ve çözümü için kararlılık göstermesi gerekmektedir. MHP'nin Alevilik konusundaki görüşleri; çok eskilerden gelen ve Türk kültürünün ayrılmaz bir parçası olan bu zenginliğin son bulmaması, ayrışmaya mahal vermeden birlik beraberlik içerisinde milli duygularla çözümlenmesidir (MHP, 2009).

Alevi İslam inancına sahip bireylerin odaklandıkları temel konu ve istekler; Cem evlerinin ibadethane statüsü kazanması, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi alevi başkanlığı kurulması, Alevi İslam inancının eğitim müfredatında alevi öğrencilere okutulmasına yöneliktir. Bahçeli 9 Haziran 2009 yılında TBMM grup toplantısı konuşmasında, bu taleplerden yola çıkarak sorunlara yönelik atılacak adımların genel çerçevesini çizmiş ve partinin somut çözüm önerilerini dile getirmiştir. Parti bu konuda Çalışmaya katılacak olan üyelerin değerlendirmesini almak için düşüncelerini beş başlıkta toplanmıştır (MHP, 2009).

Birinci başlık, Alevilerin İslamiyet inancı ile ilgili bilgilendirme faaliyetleridir. Bu konuda alevi temsilcileri geniş kapsamlı kaynak taraması yaparak alevi öğretilerine ilişkin yazılmış eserleri güncel hale getirmelidir. İkinci başlık, eğitim alanında yapılacak düzenlemelerdir. Kurumların eğitim ihtiyaçları ve nitelikli kadro sorunları belirlenmelidir. Devlet desteği alınarak Alevilik üzerine araştırma yapmak üzere Alevilik araştırma merkezi kurulmalıdır. Üçüncü başlıkta ise Alevi İslam inancının öğretilmesi için din derslerinde yapılacak değişiklik ve düzenlemelerdir. Bu kapsamda, Din Dersi müfredatına Alevilik inanç ve kültürünü öğretmek maksadıyla doğru, tarafsız, bilimsel içerikler eklenmelidir. Dördüncü başlık, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde yapılacak değişikliklerdir. (MHP, 2009).

Diyanet İşleri Başkanlığının İslam dini ile ilgilendiği bir gerçektir ve laiklik prensibi ile milli birlik ve beraberliği bütünleştirmeyi amaçlayan bir nosyonu da vardır. Bu konumu sebebiyle, Alevilerin sorunlarına çözüm üreten bir kurum halini alması doğru bir karar olacaktır. Aleviler de Diyanet İşleri kadrolarında temsil edilmelidir. Çünkü, Türkiye Cumhuriyeti'ni resmi din ve mezhebi yoktur, dini işleri yürüten bir kurum olarak Diyanet İşlerinin bu konuda çalışmalar yapması elzemdir.

Beşinci başlıkta ise, Cem Evleri konusunda yapılabilecek görüş ve önerilerden oluşmaktadır. Türkiye'de yaşayan aleviler sosyal bir gerçekliktir. Cemevleri ise Alevilerin ibadet mekânıdır ve bu ibadet mekânlarına herhangi bir yardım sağlanmadığı gerçek bir olgudur. MHP'ye göre Türkiye Cumhuriyeti'nin inanç hayatının bir gerçeği cemevlerine destek olunmalı ve giderleri için bütçeden pay ayrılmalıdır (MHP, 2009).

MHP'nin Türk mili kimliğine ve Türk kültürüne büyük katkı sağlayacağını düşündüğü bu fikirler, Alevi kuruluşların görüş ve değerlendirmeleriyle, hukuk içerisinde olgunlaştırılabileceğine ve anlaşma zemini oluşturmaya hizmet edebileceğine dair bir inanç barındırmaktadır.

MHP, 2007 seçimleri sonrası TBMM'de Alevilerin taleplerini grup toplantılarında dile getirmiş bu konuya diğer siyasi partilerden daha fazla yer vermiştir. 18 Kasım 2008 tarihli grup toplantısında konu kamuoyunun bilgisine sunulmuş ve konu muhataplarla yapılacak diyalog ve anlaşma sürecine bırakılmıştır. Milliyetçi Hareket Partisi'nin temel amacının, ötekileştirme değil, Türk milletinin birlik beraberliğinin korumak, toplumsal

sıkıntılara neden olan konulara çözüm bulmak, konunun toplumsal ayrışmaya neden olmasını engel olmak, farklı inanç ve fikirlerin ülkede sevgi saygı çerçevesinde yaşatılmasını sağlamak olduğu grup toplantısında belirtilmiştir” (MHP, 2009).

MHP lideri Devlet Bahçeli'nin, 2022 yılında TBMM Grubunda yapmış olduğu hitabında şu ifadeleri kullanmıştır:

Türk mezheplerle, sıfatlarla ifade edilemez, Türkün Sünni'si, Şii'si olamaz. Türkün sınıflandırmaya tanımlamaya ihtiyacı yoktur; Türk Türk'tür, Türkmen ise Türkmen'dir. Çevremiz düşmanlarla dolu iken, tehlike yanı başımıza gelmişken, Türk'e olan düşmanlık kıtaları aşmışken bir de mezhep ayrışmasına mı gidilecektir? Birbirimizi mezheplerle mi ifade edeceğiz? Böyle yaparsak tarih önünde nasıl hesap veririz? Bunun hesabını şehitlerimize, ecdadımıza, milletimize nasıl veririz? Mezhepçilik yapmak fitne üretmektir. Mezhepçilik Türk milletine doğrultulmuş bir silahtır. Bu silahı kullananlar bizden gibi görünürler ama esasından bizden değildirler. Hiçbir zaman bizden birisi olmayacaklardır. Türkü görmek isteyenler bizi mezhepte aramasınlar bulamazlar. Bizi kardeşlikte, zaferde, Türk kültür ve medeniyetinde bulacaktır. Çok şükür ki bizler Müslümanız ve Türk'üz. Allah'ımız bir, dinimiz bir, kiblemiz aynı, kitabımız bir, imanımız birdir, farklı bir tasnife ne ihtiyacımız ne müsaademiz vardır. Bir mezhebe mensup olmak bir tercihtir. Türklük ise sonsuz bir kaddedir. Türklüğü geri planda tutmak, mezhepçiliği ön plana almak ve bunu konuşma ve diyaloglarımızın merkezine oturtmak ilkel bir davranıştır, vebali ise ağırdır (MHP, 2022).

Anlaşıldığı üzere, Bahçeli'ye göre Türklük farklı mezheplere indirgenmemeli, farklı tanımlar yapmaya çalışılmamalıdır. Türk'ün Türk olması yeterli bir sebeptir. Türk olduğumuz için birbirimize kenetlenmemiz, birlik haline gelmemiz, mezhep çatışmasına girmemek gerektiğini ifade etmiştir. Türk milleti, tüm mezhepleri kucaklayabilecek geçmişe ve kültürel çeşitliliğe sahiptir. Kardeşlik mezhepte değil, Türk kültürü ve medeniyetindedir. Bahçeli'ye göre mezhep bir seçimdir, Türklük ise ezeli ve ebedidir.

3.2.3. MHP'nin Eğitim ve Din Eğitimine Bakış

MHP Grup Başkanvekili Oktay Vural yaptığı basın açıklamasında, MHP'nin; vatandaşların içinde yaşadığı toplumun medeniyetler içindeki konumunu bilen, milli-manevi değerleri benimseyen, içinde bulunduğu toplum ile uyumlu, eğitim seviyesi yüksek, nitelikli bireyler yetiştirmeyi hedefleyen bir eğitim sisteminin yanında olduklarını ifade etmiştir. Grup Başkan Vekili Vural, CHP'nin milli-manevi hassasiyetlerden uzak, AKP'nin ise millikten uzak ve farklı kimliklere göre ayrışmayı öngören ve dini konularda da başka programları vermeyi önceleyen bir tavır içinde olduğunu savunmuştur. Başkan

Vekili Vural, milli kimlik ve dini bilgilerin temel eğitimde toplumun tüm bireyelerine verilmesi gerektiğini ifadelerine eklemiştir (MHP, 2012).

Eğitimi fidanların geleceği olarak gördüklerini ifade eden Vural, “*Bu fidanları soldurmayın. Bunların farklı farklı renkleri, meyveleri olabilir ama hepsi bir ağaca, topluma bağlı fidanlardır*” diyerek ifade etmiştir (MHP, 2012). Burada dikkat edilmesi gereken nokta Türk milletine bağlı bütün çocukların, etnik ya da dini bir fark gözetmeksizin eğitim alması, eğitim hakkından yararlanması gerektiğidir. Etnik, mezhebi tehlikelerin altını çizen Vural, milletleşme sürecimizi sekteye uğratabilecek mevzuların önünün açılmamasının gerektiğini ifade etmiştir.

Vural’ın, 4+4+4 teklifinin TBMM Genel Kurul’daki görüşmelerindeki düşünceleri, şu şekildedir: “Biz Milliyetçi Hareket Partisi olarak sistemi kısmen destekliyoruz. CHP gibi düşünmüyoruz. CHP’nin görüş ve önerilerinde temel eğitim safhasında hassasiyetle üzerinde durduğumuz konular yok. Parti olarak milli kimlikten, din eğitiminin verilmesinden ve dinin öğretilmesinin taraftarıyız. Hükümet meslek okullarının orta kısımları için teklifte bulunuyorsa biz bunu destekleriz buna herhangi bir itirazımız yoktur. Bu kişisel tercihtir. Türk milletinin Dinini, imanını, Kur’anı, Peygamberini bilmesi gerekir. CHP-AKP ayrışma siyasetini bıraksın. Fidanların kurutulması için değil filizlenmesi için davetimiz var” şeklinde konuşmuştur (MHP, 2012).

Başkan Vekili Vural’ın ifadelerine göre, MHP eğitime hassasiyetle yaklaşmaktadır. Temel eğitimde din ve diyanetin öğretilmesi gerektiği anlayışı hâkimdir. Eğitimin çocuklara dinini, imanını, Kur’anı, peygamberini öğretmesi, bütün bu dini eğitim içeriklerini kapsamaması, içine alması gerekmektedir. Söylem ve eylemlere bakıldığı zaman MHP, İmam Hatip Okullarının orta kısımlarının açılması, Kur’an-ı Kerim ve Peygamber efendimizin hayatının eğitim müfredatına eklenmesi yönünde ilk adımları atan, girişimlerde bulunan bir parti olarak karşımıza çıkmaktadır.

MHP, çoğunluğu Müslüman olan bir milletin, çocuklarına, kendi inanç ve değerlerinin öğretilmesi ve dini eğitiminin verilmesini bir hukuk hâline getirmeye çalışmıştır. MHP, ilköğretim kanunu ve bazı kanunlarda değişiklik gidilmesine dair kanun teklifini TBMM’ye sunmuştur. Bu teklif sırasında MHP milletvekili Mehmet Şandır konuşmasında, artık millet ile cumhuriyeti barıştırmamanın zamanı geldiğini ifade etmiştir.

Şandır: “Meclis, cumhuriyet, devlet, hukuk hepsi milletimize hizmet etmek için vardır. Türk Milletinin inançlarını, milli manevi değerlerini görmezden gelerek ne geleceği inşa edebiliriz ne de küreselleşen bu dünyada kendimizi koruyabiliriz” (MHP, 2012). Milliyetçi Hareket Partisi, 1999 yılından bu yana, din dersinin okullarda müfredata eklenmesi gerektiğini, bunun gerekli olduğunu, bunun okullarımızda okutulması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır. Seçim beyannamesinin hemen hemen hepsinde, her programında her grup konuşmasında bunu dile getirmiştir.

Yapılan ve yapılacak olan düzenlemelerin cumhuriyet rejimine ve Atatürk’e karşı olmadığını Şandır konuşmasında ifade etmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır: Büyük Atatürk diyor ki: “*Dini mekteplerde öğretiniz.*” İşte din mekteplerde öğretilecek. Bu ülke Müslüman bir ülke, Müslüman bir ülkenin çocuklarının dini eğitim almasından daha doğal ne olabilir? Bu kesinlikle ne cumhuriyete ne de Atatürk ilkelerine karşı olmaktır (MHP, 2012) . MHP, TBMM’ye sunduğu teklifin ne laikliğe ne de cumhuriyete karşı olduğunu düşünmektedir. Türk milleti Müslüman bir millettir. Bu Müslümanlığın okullarda öğretilmesi gereklidir ve bunda hiçbir sakınca yoktur.

Atatürk’ün sözüne gelecek olursak Atatürk de din eğitimini destekliyor fakat bunun öğretileceği yer olarak mektepleri işaret ediyor. Bunun sebebi ise mekteplerde verilen eğitimin denetlenebilir olması. Diğer türlü her cemaat, her dini grup kendi düşüncesine göre eğitimler verir. Dindar bir nesil yetişmesini beklerken karşımızda kindar, rejim düşmanı devlete asi gelen bir nesil bulabiliriz. Eğitim konusu da diğer meseleler gibi hassas ve önemlidir.

TBMM Genel Kurulu’nda “İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” teklifi görüşülerek 20 Şubat 2012 tarihinde kabul görmüştür. Böylece Milli Eğitim Bakanlığı, eğitimde kamuoyunun bildiği şekliyle “4+4+4” şeklindeki eğitim sistemi yasalaşmıştır. MHP, milli ve manevi değerlerin muhafaza edilmesi için eğitim konusunda gerekli desteği vermiş bu konuda karakterli bir tutum sergilemiştir. Bu minvalde, ortaokul ve liselerde “*Kur’an-ı Kerim ve Peygamber Efendimizin hayatının*” gönüllülük esasına bağlı ve İmam Hatip ortaokullarının müfredatına seçmeli ders olarak eklenmesi Milliyetçi Hareket Partisi’nin samimi gayret ve çabalarıyla hayata geçmiştir (MHP, 2012).

Yine Devlet Bahçeli, 3 Nisan 2012 tarihinde TBMM’de yapmış olduğu konuşmada, milli eğitimde yapılan yeni düzenlemelerin en güzel ve en faydalı tarafının İmam Hatip Liselerinde ortaokul kademesinin açılması, Kur’an-ı Kerim ve Peygamber efendimizin hayatının gönüllülük esasına göre seçmeli ders olarak okutulmasının kabul edilmesi olduğunu ifade etmiştir (MHP, 2012).

Bakıldığı zaman, ilk ve temel eğitimde isteyen ve talep eden her bireyin dinini ve inançlarını tam ve eksiksiz öğrenmek istemesi ve bu konudaki isteklerinin yerine getirilmesi her şeyden önce devletin görevidir. Bu şekilde davranmak laik demokratik hukuk devletinin gereklerindedir. Bu konuda da devlet tarafından Millet’in ihtiyaç ve hassasiyetleri göz önünde tutularak gerekli adımlar peyderpey atılmaktadır.

Sonuç olarak MHP’nin, İmam Hatip Liseleri’nin orta kısımlarının açılması, Kur’an-ı Kerim’in ve Peygamber Efendimiz’in hayatının seçmeli ders olarak okutulması yönündeki girişimlerini olumlu bir sonuç bulmuştur. Yapılan konuşmalar verilen demeçlere bakıp milliyetçi bir parti olan MHP’nin din konusundaki düşüncelerini değerlendirmek gerekirse:

1. MHP dinini bilen milli manevi değerlerini özümsemiş bireyler yetişmesini desteklemektedir
2. Kerim’in ve Peygamber Efendimizin hayatının seçmeli ders olarak okutulması konusunda çabaları büyüktür.
3. Mezhepçiliğe karşıdır
4. MHP inanç ve değerler yok sayıldığı zaman kendi öz benliğimizi koruyamayacağımızı ve küreselleşen dünyada yok olacağımızı belirtmektedir.
5. Devlet eliyle yürütülen, denetlenebilir, rejime karşı tehdit oluşturmayan, dini eğitimi desteklemektedir.

3.2.4. Başörtüsü Konusunda MHP’nin Takındığı Tavır

Bu başlık altında, MHP’nin başörtüsü meselesinde ortaya koyduğu tavır ele alınacaktır. Konuya ışık tutacak olan konuyla ilgili yapılan grup konuşmaları ve verilen demeçler olacaktır. Öncelikle konuyla ilgili MHP’ye ait düşüncelere yer verilip, akabinde genel bir sonuca ulaşılabilecektir.

Devlet Bahçeli, 2000 yılı Kasım ayında MHP 6. Olağan Kongresi'nde yapmış olduğu konuşmada, milleti üzen başörtüsü meselesinin, yeni gerilim ve çözümsüzlüklere yol açmadan en güzel bir şekilde ve mutlak suretle halledilmesi gerektiğini savunmuştur. “Biz, dün böyle düşünüyorduk, bugün de böyle düşünüyoruz. Yarın da böyle düşünmeye devam edeceğiz” (MHP, 2000). Bahçeli'ye göre, Yüce Türk Milleti, Cumhuriyeti, demokrasiyi, dini inançlarını hep birlikte sorunsuz bir şekilde uygulayacak tecrübe, birikim ve iradeye sahiptir. Toplumun tüm kesimlerinin, bu imkân ve iradenin tüketilmesine, çıkmaz sokaklarda yok edilmesine sebep olmaktan özenle kaçınması şarttır (MHP, 2000).

Başörtüsü meselesi, Türk toplumunda çok yönlü hassasiyetleri olan ve hala da toplumun kanamaya devam eden bir yarasıdır. MHP'ye göre, toplumun sağduyu bir şekilde hareket etmesi, bu konuda ortak bir sonuca varabilmenin vazgeçilmez şartıdır.

Bahçeli'ye göre, başörtüsü meselesinde toplumsal uzlaşmanın odağının kamu hizmetlerinden yararlanmada eşitlik ilkesinin korunması olmalıdır. Eğitim, sağlık, adalet, ibadet ve inanç özgürlüğü gibi toplumun temel ihtiyaçlarının karşılanması sosyal bir devletin birincil görevleri arasındadır. Bahçeli, başörtüsü sorununun çözümü konusunda 17 Ocak 2008 tarihinde yaptığı basın açıklamasında, kamu hizmeti alan vatandaşların, bazı haklarından yararlanıp bazı haklarından ise mahrum bırakılmasının hem inanç hem de insan hakları açısından doğru olmadığını ifade etmiştir. Devletin vatandaşa sunduğu hizmetlerinden yararlanmada eşitsizliğe sebep olması nedeniyle MHP uygulamada olan başörtüsü yasağına karşıdır (MHP, 2008).

Başörtüsü konusunda Milliyetçi Hareket Partisi'nin çözüm önerisi şu şekildedir: Mevcut Anayasa'nın 10. Maddesi 4. Fıkrasında yer alan “*devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadır*” ifadesine ek olarak bütün işlemlerinden cümlesinden sonra gelecek şekilde “*her türlü kamu hizmetlerinin sunulmasında ve bunlardan yararlanılmasında*” cümlesinin eklenerek konunun çözüme ulaştırmasını teklif etmektedir (MHP, 2008).

Partinin önerdiği Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 10. maddesinin 4. fıkrasının değiştirilmesi hakkında kanun teklifi ise şudur (MHP, 2008):

Madde 1: Anayasa'nın 10. maddesinin 4. fıkrasının "devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde ve her türlü kamu hizmetinin sunulmasında ve bu hizmetlerden yararlanılmasında kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadır.

Madde 2: Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer, halkoylamasına sunulduğu takdirde tümüyle oylanır.

Başörtüsünün yasaklanması ile ilgili herhangi bir yasal düzenleme yasalarda mevcut değildir. Bu konuda muhalif düşüncedeki kişilerin dayandığı nokta Anayasa Mahkemesinin 1989 senesinde aldığı bir karardır. Bu konuda bir yapılacak bir düzenlemeyle yükseköğretim kuramlarından yararlanılacak ve anayasal eşitlik sağlayacaktır. Bu düzenlemeden sonra tartışmalara konu olan yasal düzenlemelerin anayasaya ve laiklik ilkesine aykırılığı eşitlik ilkesi birlikte ele alınıp değerlendirileceğinden daha dengeli daha net ve sağlıklı bir sonuca ulaşılması mümkün olacaktır. Bahçeli'ye göre yürürlükteki anayasanın 10. Maddesinin 4. fıkrasına ilave edilecek bir cümle ile bu mevzu hukuk zemininde toplumsal ve siyasal çatışmalara konu olmadan çözümlenmiş olacaktır (MHP, 2008)

Devlet Bahçeli, başörtüsü sorununun çözümü konusunda 2008 yılının ocak ayında yapmış olduğu bir değerlendirmesinde, MHP'nin sunduğu bu önerinin kabul edilmesi halinde bu konudaki tüm polemiklerin son bulacağını ifade etmiştir. Aynı zamanda MHP konuya kesin, kalıcı ve hızlı bir çözüm bulmak maksadıyla Türkiye Büyük Millet Meclisini göreve çağırmıştır (MHP, 2008). Bunun için yeni anayasa hazırlıklarını beklememiştir.

Milliyetçi Hareket Partisi'nin anlayışına göre, başörtüsü sorununa çözüm bulmak amacıyla yapılan araştırma ve çalışmalarda çalışma heyetinin hareket noktası, soruna objektif ölçülerle yaklaşmak ve sorunu toplumun tüm kesimleri tarafından anlaşılır hale getirmek olmalıdır. Öte yandan sorun neden çözüme kavuşmuyor? Çözumsuzlük kaynakları neler? Sorularına da yanıt aranmalıdır (MHP, 2008).

22 Ocak 2008 tarihinde Bahçeli TBMM grubunda yaptığı konuşmada şu objektif tespitler üzerinde dikkatle durulması gerektiğini ifade etmiştir (MHP, 2008):

- Din bireylerin vicdanıyla ilgilidir ve şahsi bir meseledir. Başörtüsünün dindeki yerini yorumlamak ilahiyatçıların işidir, bu meseleye yorum getirmek siyaset kurumunun işi değildir.
- Türkiye'de şöyle bir sosyolojik gerçeklik vardır: Bu da başörtüsünün dini bir gereklilik olduğuna inanan ya da kendi gelenek ve göreneklerine göre başörtüsü takan insanların varlığıdır.
- Birtakım çevreler tarafından başörtüsü siyasi ve ideolojik bir simge olarak kullanılmaktadır.
- Bazı çevreler ise yükseköğretimde başörtüsünü laikliğe aykırı bir argüman ve Cumhuriyete doğrultulmuş bir silah olarak görmektedir. Bu ve benzeri gerçeklikler göz önüne alındığında sorunun çözümü için tüm kesimlerin sorumluluk bilinciyle ve sağduyuyla hareket etmesi elzemdir.

Ayrıca Aşağıdaki hususlara da dikkat edilmesi gerektiği ifade edilmiştir (MHP, 2008):

- Konunun çözüme ulaşabilmesi için öncelikle konu istismarcı düşünce ve kötü niyetlerin esaretinden kurtarılmalıdır. Siyaset konuyu politika malzemesi yapmayı bırakmalıdır.
- Başörtüsü ideolojik bir malzeme olarak görülmemeli bu şekilde davrananlar bu huylarından derhal vazgeçmelidir.
- Başörtüsünü işe girmek için kullanan ve yahut gelir kapısı olarak görenler bu davranışlarını terk etmelidir.
- Dini inançlar ve samimi duygularla takılan başörtüsünün devlete ve cumhuriyet rejimine bir tehdit oluşturmayacağı bilinmelidir.
- Bu konu ele alınırken dışlayıcı ve suçlayıcı tavırlar terk edilerek konu sağduyulu ve objektif bir tutum tercih edilmelidir.

Bahçeli sorunun çözüm yeri olarak TBMM'yi işaret etmiştir. Bahçeliye göre bu sorunun çözüme kavuşabilmesi için karşılıklı iyi niyet, sağduyu, samimiyet ve ortak bir bilinç oluşturmak şarttır. TBMM konunun çözümü için ortak bir bilinç oluşturmalı, konunun çözümüne ulaşması için öncülük yapmalıdır (MHP, 2008). MHP'ye göre bu konuda ortaya atılacak çözüm; insani bir çözüm olmalıdır. Başörtüsü toplum içinde kanayan bir yara olmaktan çıkarılmalıdır. Toplumsal huzur ön planda tutulmalı; devlet ve

milleti çatışma haline getirecek, yeni tartışmalara kapı aralayacak, hukuki düzenini bozacak, gerilim yaratacak tutum ve davranışlar terk edilmelidir. Konuya hakkaniyetli çözümler bulmak için çaba gösterilmelidir. MHP'nin bu konudaki temel fikirleri bu şekildedir (MHP, 2008).

MHP; lüzumsuz tartışmaların ve anlamsız gerginliklerin tarafında olmayarak ülkenin ve milletin sorunlarının çözümü için doğru bildiği ilke ve inançlarla sürece olumlu katkıda bulunmayı, ortak değerler üzerinden kardeşlik hukukunu geliştirmeyi siyasi ahlakın bir gereği olarak kendisine şiar edinmiştir. Başörtüsü konusunda ortak bir uzlaşmaya varmak için ortaya koymuş olduğu somut fikirler MHP'nin bu konudaki ilkeli tutumunun bir sonucudur (MHP, 2008).

MHP, bu konuda ortak uzlaşmaya kamu haklarından yararlanmada eşitlik sağlandığı takdirde varılacağını düşünmektedir. Bu minvalde Anayasanın genel esaslar konusundaki birinci kısmının bireyleri kanunlar karşısında eşitleyen 10. Maddesinde değişiklik yapılması ve eğitim, adalet, yargı gibi kamu hizmetlerinden yararlanmada eşitsizliğe yol açacak uygulamaların önüne geçilmesi önerilmiştir. Anayasa'nın üstünlüğü ve bağlayıcı olduğunu düzenleyen 11. maddesi burada önem arz etmektedir. 11. Madde Anayasa kararlarının yargı uzuvları ve idare makamlarını bağlayan temel hukuk kuralları olduğunu buyurmaktadır.

MHP'nin önerileri yalnızca kamu hizmetlerini kapsamaktadır. Kamuda çalışan personel kılık kıyafet yönetmeliğine uyacaktır. MHP liderine göre başörtüsü meselesi yalnızca yükseköğretim kurumlarında eğitim gören gençlerin kılık kıyafet sorunu olarak gündeme gelmiştir. Çözüm önerisinin merkezinde de Yükseköğretimde eğitim hakkından mahrum kalan kızlar vardır (MHP, 2008). Yükseköğrenim kurumları dışındaki eğitim birimleri bu değişikliklerden etkilenmeyecek, mevcut uygulama devam edecektir. Başörtüsü serbestisine ilk ve orta öğretim kurumları dâhil değildir. Bahçeli, toplum olarak bizi zehirleyen ve politik istismara açık bu meseleyi gündem dışı bırakmak için verdiği çabanın amacının ve kapsamının bu temeller ışığında sunulmasının, gereksiz kaygı ve kararsızlıkların ortadan kaldırılması açısından önemli olduğunu düşünmektedir (MHP, 2008).

MHP başörtüsü konusunu kamu hizmeti veren ve kamu hizmetinden faydalanan şeklinde ayırarak çözüme kavuşması için AKP henüz siyaset sahnesinde yokken 2000 yılında dile getirmiştir. AKP'nin siyaset sahnesine çıkması ile MHP süreci AKP ile yürütmüştür. Yükseköğretim kademesi, başörtüsü meselesinde yürütülen temaslarda olumlu gelişmeler yaşanmış, MHP ile AKP arasında başlatılan görüşme sürecinde 28 Ocak 2008 tarihinde anlaşmaya varılmıştır. Böylelikle Türkiye gündemini meşgul eden ve tüzük duruşmasınının 1989 kararından sonra 19 yıl boyunca çözüm kayda değer bir mesafe kat edilemeyen bu mesele çözüm aşamasına getirilmiştir. İki partinin bu konuda vardığı anlaşma kamuoyuna duyurulmuş ve anlaşmanın esasları da şu şekilde açıklanmıştır:

1. Yükseköğretim kurumlarında sorun olarak ortaya çıkan başörtüsü yasağı kalkacaktır.
2. Yapılan düzenleme yükseköğretim kurumları için geçerli olacak ilk ve ortaöğretim kurumları bu düzenlemenin dışında kalacaktır.
3. Kamu kurumlarında hizmet verenler bu düzenlemenin dışında tutulacaktır.
4. Bu amaçlarla Anayasa'nın 10. ve 42. maddeleri ile Yükseköğretim Kanunu'nun Ek. 17. maddesinde bazı değişikliklere gidilmesi öngörülmüştür (MHP, 2008).

Bu kapsamda; Anayasa'nın kanun önünde eşitliği düzenleyen 10. maddesine bir cümle eklenmesi marifetiyle ile kamu hizmetlerinden yararlanılmasında sağlanacak eşitliğe vurgu yapılmıştır. Bu değişiklik ile devletin öncelikli ödevlerinden olan kamu hizmetlerinden yararlanmada eşitlik ilkesi sağlanmış olacak ve yükseköğretim kademesinden faydalanma hakkının kısıtlanmaması anayasal güvence altına alınmış olacaktır.

Devletin idare makamlarına eğitim ve öğrenim hizmeti sunarken, bundan faydalananlar açısından ayrımcılık yapılmaması yükümlülüğü açık bir şekilde dile getirilmiştir. Bunun yanı sıra Anayasa'nın eğitim ve öğrenim hakkını düzenleyen 42. maddesinin birinci fıkrasında yapılan bir değişiklik ile hiçbir vatandaşın açık bir yasal düzenleme yoksa eğitim ve öğrenim hakkından mahrum bırakılmayacağı kararına bağlanmıştır (MHP, 2008).

Bu şekilde eğitim öğretim hakkının sadece kanunla kısıtlanabileceği bu hakkı kullanmak için bazı yasal kısıtlamalar koyulabileceği Anayasa kararı haline getirilmiştir. Bu düzenlemenin amacının yükseköğretim kurumlarında eğitim ve öğretim kurumlarında

eğitim hakkının eşit şekilde kullanılması için olduğu kamuoyuna duyurulmuştur. İlk ve orta oğretim kademesinde uygulanacak esaslar, kılık-kıyafet şartları yürürlükteki yasalarla düzenlenmiştir (MHP, 2008).

Anayasa'nın bu maddesinde kılık-kıyafet sebebiyle hiçbir bireyin bu haktan yoksun bırakılmayacağı yolunda açık bir karara yer verilmemiş, bu konudaki sınırların belirlenmesi ilgili kanuna bırakılmıştır. Bu doğrultuda Yükseköğretim Kanunu'nun Ek 17. maddesinde açık bir düzenleme yapılması öngörölmüştür. Bilindiği üzere Ek 17. madde halen yürürlüktedir. Buradaki amaç, eğitim ve öğrenim hakkını kullanmak, bu haktan faydalanmak isteyenlerin bunun için uymak zorunda oldukları kılık kıyafete ait kaidelerin bu maddede açıkça sayılması, bunun dışında kalan giysilere sınırlama ve yasak getirilmesinin karara bağlanması olmuştur.

Bu düzenlemelerle yürürlükteki kanunlara aykırı olmamak kaydıyla yükseköğretim kurumlarında kılık ve kıyafet serbest hale getirilmiştir. Yürürlükteki kanunlar, kılık-kıyafete ilişkin kısıtlama getiren geçerli mevzuattır. Bu kanunlara konu olan kılık ve kıyafetlerle üniversitelere girilmeyecektir. Bu düzenleme ile başörtüsü, yükseköğrenim hakkından mahrum bırakma sebebi olmaktan çıkartılmıştır.

Bu doğrultuda farklı şekilde uygulama ve düzenleme yapılamayacağı yasal güvence altına alınmış ve başın nasıl örtüleceği Ek 17. madde içinde net bir şekilde belirtilmiştir. Buna göre yüz açık kalacak ve bu örtünme kişinin kimliğinin tanınmasına engel olmayacaktır. Baş ene altından bağlanacak şekilde örtülecektir. Böylece, tarif edilen şeklin dışında çarşaf, pee, burka ve benzeri kıyafetlerle yükseköğretim kurumlarına girilmesine müsaade edilmeyecektir (MHP, 2008).

MHP'ye göre başörtüsü sorunu, Yükseköğrenimde yaşanan bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. özümü de sadece yükseköğretimle sınırlı kalacaktır. Yükseköğrenim kademesi dışındaki kurumlarla ilgili böyle bir düzenlemeye hiçbir şekilde gidilmeyecektir. MHP'nin tavrı bu konuda kesindir. Bahsedilen hususlar, kamuda çalışanlar, kamu yetkilerini kullanarak kamu hizmeti verenler için de geçerlidir. MHP bu yöndeki taleplere kapıyı kapatmıştır bu taleplerin arkasında durmayacağını net bir şekilde ifade etmiştir (MHP, 2008).

Bahçeli, ikinci bir kaygı konusunun, üniversitelerde başörtüsü yasağının kaldırılmasının, başörtüsü dışındaki çarşaf, peçe, cübbe ve benzeri kıyafetlerin yaygınlaşmasının önünü açabilecek olduğunu açıkça dile getirmiştir. Bu endişesinin de yersiz olup olmadığı varılan mutabakatın açık hükümlerinin uygulanmasıyla ortaya çıkacağını belirtmiştir. Başörtüsünün siyasi bir araç ya da siyasi bir simge görülmesinin asla kabul edilemeyeceği de belirtilmiştir (MHP, 2008).

Bahçeli, yükseköğretimdeki başörtüsü sorununun özü itibarıyla bir temel hak ve özgürlük sorunu olduğunu düşünmektedir. Özetle, MHP ile AKP arasında başlatılan çözüm sürecinde varılan anlaşmanın özü ve esası; başörtüsü sebebiyle yükseköğretim hakkından yoksun kalan gençlerin bu sorununun hukuki süreç işletilerek çözüme kavuşmasıdır. 5 Şubat 2008 yılında yapılan TBMM grup toplantısında Bahçeli, kılık kıyafet farklılıklarının kişisel tercihlerin bir yansıması olarak kabul edilmesi gerektiğini, başörtüsünün cumhuriyet rejimine karşı getirilmemesini dile getirmiştir. Bu hususta üniversite yöneticilerinin gerekli her tedbiri alması, bunu sebep edinerek bir baskı ortamı oluşturmak isteyenlere her türlü caydırıcı önlemin hiç tereddüt etmeden tereddütsüzce uygulanması gerektiğini ifade etmiştir (MHP, 2008).

Diğer taraftan o şartlarda, başı açık olan öğrencilerin ise, taşra üniversitelerinde baskı ile karşılaşabilecekleri, başörtüsünü serbest hale getirmenin başı açık öğrenciler için tehdit ve tehlike oluşturabileceği algısı, toplumun büyük çoğunluğunda etkili olan düşünce ve endişeler olmuştur. MHP'ye göre bunun görmezden gelinmesi, yersiz görülmesi ne geçerli ne de doğru bir tutumdur. Bu konunun takipçisi olmak endişelerinin ortadan kalkması için bir gerekliliktir (MHP, 2008).

Hiçbir özgürlüğün, başkalarının özgürlük alanını ihlal ederek ve bunları yok etme yönünde kullanılamayacağı evrensel bir hukuk ilkesidir. Bahçeli'ye göre, bir kimsenin sırf başı örtülü diye yükseköğretim hakkından mahrum kalamayacağı kabul edilirken, aynı şekilde bu hak başkalarının özgürlük alanını kısıtlamak için de kullanılamaz (MHP, 2008).

Bahçeli'nin ifadesine göre “*Milliyetçi Hareket Partisi, kimseyi asla bir tercihe ve taraf olmaya zorlamadan, her ikisini de en yüksek seviyede benimseyen ve temsil eden, bu değerler arasındaki ilişki ve bağın kopartılmasına asla izin vermeyen duruşu ile Anıttepe ile Kocatepe arasına çekilmiş çelikten bir halattır*” (MHP, 2008). Bahçeli bu serbestinin

karşılıklı saygıya dayalı uygulanmasını ve toplum içinde herhangi bir endişeye mahal verilmemesini istemektedir. Devlet bahçeli başörtüsü meselesinde hem başı açık vatandaşın hem de başı kapalı olan vatandaşların özgürlüğü için teklifler sunmuştur. Bu konudaki çaba tek taraflı değildir. MHP, din ve vicdan özgürlüğünün ve laikliğin koruyucusu olarak kendisini görmektedir. Parti bu değerleri savunmakla kalmayıp bu değerlerin birbiri ile birleşimini arzulamaktadır. Bu yapının yıkılmasına ve istismarına asla izin vermeyecekleri bir politika hâkimdir. Üniversitelerde başörtüsü serbestisinin laikliğe aykırı ve laikliği kaldırmaya yönelik bir girişim olarak görülmesi MHP tarafından kabul edilemez bir tutumdur. MHP'nin din ve vicdan özgürlüğü, laiklik konularındaki tutumu ve bu ilkelere bağlılığı bu tarz isnatların dışında kaldığını göstermektedir (MHP, 2008).

MHP'ye göre, üniversitelerdeki başörtüsüne çözüm bulacak merci TBMM'dir. Konunun din âlimlerini, Diyanet işlerini ya da moda tasarımcılarını alanına gören bir tarafı yoktur. *“Bu çağda, kılık kıyafetlerinden dolayı kızlarımızın üniversite eğitiminden mahrum edilmeleri son derece ilkel ve geri bir yaklaşımdır”* (MHP, 2010). Kimin nasıl giyineceğine, inancı gereğince nasıl davranacağına siyasetin yargı vermek için pozisyon alması toplumsal barış ve uzlaşma açısından talihsizlik, aynı zamanda da ilkel bir tutumdur. Başörtüsü meselesi anlaşma ve anlayışla, hoşgörü ve konuşmayla çözümlenip bitirilmesi gerekirken, iktidar ile ana muhalefet arasında tartışmaya neden olması, eskide kalan tartışmaların tekrar yüzeye çıkması kimseye bir şey kazandırmayacaktır (MHP, 2013). Bahçeli'ye göre vatandaşların giyim tarzına karışmak, onlara bir kalıp çizmek uzlaşıdan uzak demokratik olmayan, aykırı, ilkel bir davranıştır. Bu konu, anlayışla çözümlenmesi gereken bir konudur, eski tartışmaların yeniden açılması sorunun çözümüne bir katkı sağlamayacaktır.

2022 yılına gelindiğinde halen daha mecliste başörtüsü meselesinin tartışma konusu olmaya devam ettiği görülmektedir. Bu tartışmalar, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun 3 Ekim 2022 tarihinde yaptığı açıklamalarından sonra CHP'nin başörtüsü serbestliği ile ilgili TBMM'ye bir kanun teklifi vermesinin ardından başlamıştır. TBMM'deki grup toplantısında konuşan Kılıçdaroğlu, "Kadınların inançlarını istismar ettiğiniz yeter" demiş ve grup toplantısının ardından kanun teklifini Meclis'e sunacaklarını söylemiştir (BBC, 2022).

Partisinin grup toplantısından sonra basın mensuplarının sorularını yanıtlayan MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli, Kılıçdaroğlu'nun çıkışıyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır (BBC, 2022): "*Helalleşme kisvesi altında başörtüsünü istismar etmenin bir manası yoktur. Böyle bir yasa TBMM'ye geldiğinde MHP, geçmiş dönemde başörtüsü konusunda vermiş olduğu Meclis kararının arkasında durur. Yeni karar da ihtiyaç olmadığını söyler.*"

11 Ekim 2022 TBMM grup toplantısında Bahçeli, başörtüsü meselesinin milletin kalıcı ve köklü anlaşmasıyla çözülmüş bir mesele olduğunun üzerinde durmuştur. Kalıcı çözüme kavuşmuş bu konuyu tekrar tekrar gündeme getirmenin, siyasete alet etmenin, kısır tartışmaları yeniden açmanın kimseye faydasının olmayacağını, başörtüsü sorununun bittiğini, mağduriyetlerin son bulduğunu dile getirmiştir.

Hatırlatmak gerekirse, 9 Şubat 2008 tarihli 5735 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunla Anayasa'nın 10. maddesinin dördüncü fıkrasına "*bütün işlemlerinde*" ibaresinden sonra gelmek üzere "*ve her türlü kamu hizmetlerinden yararlanılmasında*" ifadesiyle, 42.maddesine altıncı fıkradan sonra gelmek üzere, "*kanunda açıkça yazılı olmayan herhangi bir nedenle kimse yükseköğretim hakkını kullanmaktan yoksun bırakılamaz ve bu hakkın kullanılmasının sınırları kanunla belirlenir*" fıkrası eklenmişti. MHP, AKP ile birlikte yaptığı bu değişiklik esas itibariyle başörtüsü meselesini 411 milletvekilinin oyuyla tamamen çözümlenerek anayasal güvenceye kavuşturmuştur (MHP, 2022).

Devlet Bahçeli, MHP'nin başörtüsü sorununun bütünüyle gündemden çıkarılması amacıyla hayırlı bir girişim olarak değerlendirdiği anayasa değişikliğine her zaman hazır olduğunu ve sözünün de 2008 yılında olduğu gibi arkasında olduğunu dile getirmiştir. Diğer dini konularda olduğu gibi, bu konuda da bahçelinin tavrı nettir. Başörtüsü meselesi ile ilgili geçmişte verdiği sözlerin arkasındadır. MHP, başörtüsünü güvenceye alan ve ailenin korunmasını hedefleyen anayasa değişikliğini desteklemektedir. Bahçeli'ye göre MHP'nin görüşü bellidir. Karar ve iradelerinde bir değişiklik yoktur. Bu anayasa değişikliği teklifini ya geniş bir anlaşma halinde TBMM'de ele alıp sonuca gitmeye veya halk oylamasıyla milletin takdirine sunmaya açık ve hazırdır (MHP, 2022).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ ve ÖNERİLER

Türkiye’de milliyetçi kesimin ideolojik ve eylemsel temsilcisi MHP’dir. Bu hareketi partinin temel ideolojisi 9 ışık doktriniyle şekillendiren, yönlendiren, harekete geçiren sağ parti geleneğindeki lider konumuyla Alparslan Türkeş olmuştur.

Bu çalışmada, MHP milliyetçi bir parti olduğu için ilk iki bölümde milliyetçilik ile ilgili kavramlara, partiyi şekillendiren liderler olduğu için de parti genel başkanları ve partisinin kuruluş aşamasıyla ilgili bilgiler verilmiştir. Son bölümde ise Bahçeli’nin partiye genel başkan olarak seçildiği 1998 yılından bu güne kadar nasıl bir politika izlediği, parti politikalarında dinin yeri ve önemi, parti politikalarında önemli kırılmaların olup olmadığı, varsa politikaların hangi etkenlere göre şekillendiğini ortaya koymaya yönelik olmuştur.

Milliyetçi hareketin lideri Devlet Bahçeli’nin şahsına münhasır özelliklerine çalışmanın sonuç kısmında değinmeyi okurlarımızın yüksek müsamahasına sığınarak politik öznellikten uzak bir biçimde, siyaseti bir kenara bırakarak ve yalnızca var olan bir durumun tespitini yapmak için ele aldığımızı belirmemiz gerekir.

Devlet Bahçeli, alçakgönüllü yaşamı, hoşgörülü tavrı, öfkesine hâkim olabilen, kışkırtıcı ifadeleri önemsemeyen soğukkanlılığını her daim koruyan nadir siyasi liderlerdendir. Vatanseverlik, çıkar gözetmemek ve vatanına olan ahde vefa borcu çerçevesinde milletvekili maaşını hiç almamış, maaşının tamamını şehit ailelerine dağıtılmak üzere şehit ailelerine bağışlamıştır. Aynı zamanda Üniversite’den gelen emekli maaşını kız yetiştirme yurtlarına bağışlamış ve yaptığı bağışların lafını etmemiş bunu seçim malzemesi olarak kullanmamıştır.

Diğer taraftan, Türklüğün bir gereği olarak Ermeni olaylarının araştırılması için Türk Tarih Kurumu’na 400 bin TL bağış yapmıştır, Ayrıca, şahsına ait olan araziye devlete hibe etmiş ve arazi üzerine yapılan hastaneye ailesinden birisinin isminin verilmesi teklifini ‘riya olur’ diyerek kabul etmemiştir. (Devlet Bahçeli Belgeseli) yukarıda bahsedilen hassasiyetleri dolayısıyla siyasete girdiği günden sonra mal varlığı sürekli azalmıştır

Siyasi hayatında kişiliğine yöneltilen eleştirilere olabildiğince müsamahalı bir tavırla karşılık veren Bahçeli, ara ara medya dünyasında şahsına müteveccih çıkan makûs ve hakaret sayılabilecek seviyedeki karikatür ve eleştirileri dikkate almamış ve bunu basın özgürlüğünün bir kapsamında değerlendirerek konuyla ilgili dava süreci başlatmamıştır.

MHP ideolojisinin düşünce esası “Türk Milliyetçiliği/Türk-İslam Ülküsü” olarak özetlenebilecek değerler ve düşünceler sistemidir. Bu ideolojide İslam dininin önemli bir yeri vardır. İslam’a, Türkeş’in “9 Işık” doktrininde ve “Ahlakçılık” kısmında “Temel Görüşler” isimli çalışmasında yer verilmiştir. Türkeş’in ortaya koyduğu bu fikirler, MHP parti Programlarında, Seçim Beyannamelerinde ve Parti AR-GE yayınlarında yer edinmiştir. MHP bu konuda aşırılıktan ve dışlayıcılıktan uzak, herkesi bir çatı altına alıcı “orta yolu” benimsemiştir. MHP İslam’ı siyaset dışında tutmuş dini siyasete alet etmekten uzak durmuştur.

MHP, Türk siyasete girdiği günden itibaren Türk milletinin dini doğru öğrenmesini, dini konularda yeterli bilgiye sahip olmasını bu konuda ihtiyacını karşılayabilecek seviyeye ulaşmasını samimi duygu ve tavırlarla istemiş ve bu yolda adımlar atmıştır. MHP’de bu çizginin oluşmasında ve bu çizginin devam etmesinde kurucu lider Alparslan Türkeş’tir anlayışının rolü büyüktür. Alparslan Türkeş, yazdığı kitaplarda, kendi adını taşıyan ve kendisi ile bağlantısı bulunan eserlerde dini siyasetten ayrı tutmuş dinin yerini belirlemiş, aşırılık ve tefrite karşı gelmiş, dinin olması gereken yerde olmasını istemiştir. O, dini siyasete aleti etmeyi düşünmemiş ve siyaset malzemesi olarak kullanmamış ve kullanılmasına karşı çıkmıştır.

Devlet Bahçeli MHP Genel Başkanı olduktan sonra parti daha çok geleneksele yakın bir duruş sergilemiştir. Türkeş’in “Türk-İslam sentezi” düşüncesi Bahçeli döneminde de varlığını sürdürmüştür. “Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslümanız” ideolojisi partinin politikalarında etkisini hissettirmeye devam etmiştir.

MHP’nin din anlayışını ve dine olan bakışını oluşturan kişi Alparslan Türkeş’in kendisidir. O, milletin hayatında dinin vazgeçilmez bir yerinin olduğunu belirtmiş ve dini gerekli bir kurum olarak görmüştür. Türkeş, Türk milletinin dini olmadan yaşayamayacağını, din öğretiminin gerekli olduğunu, dinin öğretileceği yerin ilkokuldan başlamak kaydıyla devlet okulları olduğunu, din derslerinin ortaöğretim kademesinde

zorunlu ders olarak okutulmasını, İmam Hatip Liselerinin ortaokullarında olduğu gibi Kur'an-ı Kerim derslerinin seçmeli ders olarak diğer okulların müfredatına eklenmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Din mevzusundaki samimi ve dürüst yaklaşım MHP politikalarında Türkeş'in vefatından sonra da devam etmiştir. MHP Genel Başkanı olan Devlet Bahçelinin din konusundaki tavrı yasaklayıcı değil yol açıcı olmuştur. Bahçeli, aynı geleneği geliştirerek devam ettirmiş ve bu konuda önemli çalışmaların yapılmasında öncü olmuştur. Türk milletinin hangi ırktan, hangi meşrepten, hangi mezhepten, hangi ırktan olursa olsun bütün fertlerinin bir, beraber ve kardeşçe yaşamasını temel amaç edinmiştir.

Yaygın eğitim kurumu olan camilerin daha işlevli, Kur'an kurslarının iyileştirilmesi, dini yayınların Türk milletinin taleplerine göre yapılması, din görevlilerinin kıdem ve maaş artışlarında başarı kriterinin esas alınması gibi öneriler sunmuştur. Burada ifade edilen önerilerin bir kısmı; 1999, 2000, ve 2022 tarihli seçim beyannamelerinde yer almıştır. Bu önerilerin birçoğu ilk olarak MHP tarafından gündem konusu yapılmıştır.

Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığının kuruluş amacına uygun hizmet etmesi, Diyanetin çağın problemlerine, Türk milletinin beklenti ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek, toplumun tüm kesimlerini kucaklayacak biçimde, DİB genel müdürlüğünün kurulması ve bu yeni oluşumun buna göre yapılması ile ilgili MHP'nin verdiği öneriler Diyanet İşleri'ne yüklenen anlamın önemini ifade etmektedir.

İlköğretimin 6. sınıfından itibaren seçmeli ders olarak "Kur'an Okuma ve Türkçe Anlamı" dersinin eklenmesi, dini alanda bilgi edinmek isteyenler için merak edilen konularda seçmeli derslere imkân sağlanması ve yaz aylarında faaliyet gösteren Kur'an kurslarının her yaştan, her kesimden ve seviyeden insana hizmet verebilmesinin sağlanması bu ve benzer çalışmaların yapılmasıyla ilgili MHP'nin TBMM'ye öneriler sunması, MHP'nin din derslerine ve Kuran'a verdiği değeri göstermektedir. Bahçeli, Din eğitimi devlet harici grupların eline geçmesin diye 4+4+4 sistemine destek vermiş bu desteği sebebiyle de büyük eleştiri almıştır.

Alevîlik konusunda halkı doğru bilgilendirmek ve çözüm önerileri sunmak için araştırma birimlerinin kurulması önerilmiş, camilerden hem ibadetler için hem de eğitim için daha fazla yararlanılması gerektiği dile getirilmiştir. Din görevlilerinin mesleğe

imamlıktan başlatılması, çalışma ve gösterdiği başarılarla bakılarak daha üst makamlara kadar terfi etmesinin önünün açılması ve din görevlilerinin ilahiyat fakültesi mezunu olmalarının sağlanması gibi öneriler sunmuştur. Dini grupların ayrışmaması, hoşgörü çerçevesinde bütün mezheplerin bir arada kardeşçe yaşaması sağlanmaya çalışılmıştır.

Yine dini ve toplumsal bir diğer konu Başörtüsü meselesi, Türk toplumunda çok yönlü hassasiyetler taşıyan bir konudur. MHP başörtüsü meselesinin kamu hizmeti veren ve alan ayırımına dayalı olarak çözümünü 2000 yılında açıkça dile getirmiştir. Bahçeli, başörtüsü sorununun çözümü konusunda 2008 tarihinde yaptığı yazılı basın açıklamasında, kamu hizmeti alan vatandaşların bu haklarından bazılarında yararlanıp bir bazılarında mahrum bırakılması vatandaşlık hakları ve inanç özgürlüğü açısından doğru olmadığını belirtmiştir. Devletin sunduğu kamu hizmetlerinden yararlanırken eşitsizliğe yol açması sebebiyle MHP başörtüsü yasağı uygulamasına karşıdır ve yasağın kaldırılması için çözüm önerini ortaya koymuştur (MHP, 2008).

Başörtüsü sorunu, siyasi istismara alet edilmeden, iyi niyet, sağduyu ve anlayış, ortak akıl ve ortak çabalarla çözüme kavuşturulabileceği düşünülmüş çözüm yeri ise TBMM olduğu kanısına varılmıştır. Üniversiteler başörtüsünün serbest olması konusunda MHP öncülüğünde başlatılan temaslarla somut gelişmeler yaşanmış, MHP ile AKP arasında 28 Ocak 2008 günü başlatılan görüşme sürecinde anlaşmaya varılmıştır. İki siyasi parti arasında başlatılan çözüm sürecinde varılan anlaşmanın özü ve esası; başörtüsü sebebiyle yükseköğrenim hakkından yoksun kalan gençlerin yaşadığı bu sorunun hukuki süreç işletilerek çözüm bulmasıdır.

Günümüze gelindiğinde 2022 yılında bile halen başörtüsü meselesinin kapanmayan bir yara olduğu görülmektedir. Bu sorun yeniden tartışmaya açılmıştır. MHP'nin bu konudaki tavrı nettir. MHP başörtüsünü güvenceye alan ve ailenin korunmasını hedefleyen anayasa değişikliğini desteklemektedir. Milliyetçi Hareket Partisi başörtüsü sorununun bütünüyle gündemden çıkarılması için anayasa değişikliğine her zaman hazır ve 2008 yılında olduğu gibi sözünün de arkasındadır. Bahçeli'ye göre de MHP'nin görüşü bellidir. Karar ve iradelerinde bir değişiklik yoktur.

MHP din ve vicdan özgürlüğü ve laikliğin teminatı savunucusu konumunda kendisini görmektedir. Bu konuda MHP hem din adına konuşan din istismarcılarının hem

de Cumhuriyet adına konuşan fakat samimi olmayan laiklik istismarcılarının karşısındadır. MHP Laikliğin istismar edilerek çatışma ortamının oluşturulmasına karşıdır. Laiklik dinsizlik değildir, Laiklik farklı din mensuplarının bir beraber çatışmadan yaşamasının teminatıdır.

Tezimizde 1998-2022 arası dönemi ele aldık. MHP ve Bahçeli özelindeki ortaya koyduğumuz bu çalışmayla bizim yaptığımız literatüre bir katkı sağlamaktır. Ortaya koyulan bu çalışma tarihe ayna tutmaktan ibarettir. Konunun gerçek niteliğiyle ilgili kararı her şeyde ve her zaman olduğu gibi kuşkusuz tarihin kendisi verecektir.

KAYNAKÇA

- Acet, M. (2014). *Ziya Gökalp'te Din ve Milliyetçilik*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Acun, F. (2015). *Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Akçura, Y. (2016). *Muasır Avrupa'da Siyasi ve İctimai Fikirler ve Fikri Cereyanlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aktoprak, E. (2015). Din Ve Millet: Kuzey İrlanda Örneğinde Bir Azınlık Milliyetçiliği Olarak Katoliklik. *Alternatif Politika Dergisi, Cilt 7, Sayı 2*, 329-350.
- Aktürk, Ş. (2014). 'Milliyetçilik ve Etnik Çatışmalar', ed. Şaban Kardaş, Ali Balcı, *Uluslararası İlişkilere Giriş*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Altuntaş, O. (2015). *1980-1997 Yılları Arasında Alparslan Türkeş'in Siyasi Hayati Ve İdeolojisi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler Çev. . İskender Savaşır*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Arık, O. (2012). "Milliyet İdeolojisi", *Milletler ve Milliyetçilikler, (Ed.: Mümtaz'er Türköne)*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Arslan, A. (2007). 1950'den 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesine Genel Seçim Sonuçları Temelinde Türkiye'nin Siyasi Yapısı. . *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi 4 (1)*, 1-29.
- Arslan, G. (2021). Türkiye'de Milliyetçi İdeolojinin Söylem Analizi Yöntemiyle İncelenmesi: 1997 Sonrası Mhp Örneği. Erzurum: T.C.Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler Ve Tanıtım Ana Bilim Dalı Doktora Tezi.
- Atsız, H. N. (2011). *Türk Ülküsü 5. Basım*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aydın, S., & Taşkın, Y. (2016). *1960'tan Günümüze: Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bahar, İ. (2016). *Başbuğ Türkeş ve Dokuz Işık*. İstanbul: Kamer Yayınlar.

- Bakirezer, G. (2008). *Nihal Atsız. Ed. T. Bora içinde, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Cilt 4 Milliyetçilik)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baron, S. W. (2007). *Modern Milliyetçilik ve Din Çev.: Mehmet Özay*. İstanbul: Açılım Kitap Yayınları.
- BBC. (2022, Ekim 4). Kılıçdaroğlu'nun başörtüsü çıkışı: Ne dedi, siyasiler ne tepki verdi? <https://www.bbc.com/turkce/articles/cjrn4y9qdwjo>.
- Berger, P. (1990). *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*. New York: Anchor Books.
- Bora, T. (1998). *Türk Sağının Üç Hali*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T., & Can, K. (2015). *Devlet Ocak Dergâh: 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bölükbaşı, O. (2011). *Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Calhoun, C. (2012). *Milliyetçilik (Çev.: Bilgen Sütçüoğlu) 3. Baskı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Caner, O. (2021). *İdeoloji ve Milliyetçilik Kavramları Açısından Türk Milliyetçiliğinin Tarihsel Gelişimi*. Aydın: T.C.Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cengiz, O. (2015). *Alparslan Türkeş*. İstanbul: Bilge Oğuz Yayınları.
- Çaylak, A. (2010). *Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Çetinkaya, Y. (2006). Milliyetçi Harekette Yarılma ve MHP Kongresi. *Birikim Dergisi Güncel Yazılar*.
- Darendelioğlu, İ. (1977). *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri, (3. Baskı)*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Demirdağ, Y. (2016). MHP Kongreleri. *Yeniçağ Gazetesi*.
- Dönmezer, S. (1999). *Toplumbilim*. İstanbul: Beta Yayınları.

- Durkheim, E. (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, (Çev. Fuat Aydın). İstanbul: Ataç Yayınları.
- Ergün, G. (2010). *İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği*. İstanbul: T.C.İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisan Tezi.
- Eroğlu, H. (1992). *Atatürk ve Milliyetçilik*. Ankara: Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi,.
- Fırat, A. (2018). *Milliyetçilik ve Din Etkileşimi*. Konya: T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Gellner, E. (2012). *Milliyetçiliğe Bakmak* (Çev.:Simten Coşar ve Saltuk Özertürk) 4.Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gellner, E. (2013). *Uluslar ve Ulusçuluk*. İstanbul: Hil Yayın.
- Gökalp, Z. (2010). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak 2. Basım*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gökalp, Z. (2019). *Türkçülüğün Esasları 2. Basım*. İstanbul: Maviçatı Yayınları.
- Güngör, E. (1996). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik 9. Basım*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Haber, S. (2022, Kasım 10). *Milliyetçilik Nedir?* SancakHaber.Org: <https://www.youtube.com/watch?v=zbEwgSQcwzc> Erişim Tarihi adresinden alınmıştır
- Hayes, C. J. (2010). *Milliyetçilik Bir Din, Batı Siyasal Düşüncesinde Ulusalçılık Tasavvuru*, (Çev. Murat Çiftkaya). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Hervieu-Leger, D. (2017). *Sekülerleşme, Gelenek ve Dindarlığın Yeni Şekilleri: Bazı Teorik Öneriler*”, *Din Sosyolojisi, Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, der.İ.Çapcıoğlu-B.Solmaz. İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Heyd, U. (2010). *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, (Çev.: A. Göke Bozkurt),. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (1995). *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik* (Çev.:Osman Akınhay) 2.Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Inger , F., & Repstad, P. (2006). *An Introduction to the Sociology of Religion, Classical and Contemporary Perspectives*. Asgate Publishing.
- Kafesoğlu, İ. (2013). *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kafesoğlu, İ. (2016). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat,.
- Karabacak, A. (2011). *Üç Hilalin Hikâyesi*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- Karakaş, M. (2007). *Türk Ulusçuluğunun İnşası*. Ankara: Elips Kitap.
- Karakoç, S. (2012). *Çağ ve İlham I*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakurt, G. (2016). Siyasi Partilerin Doğuş Teorileri, Parti Tipolojileri ve Kurumsallaşmaları Bağlamında MHP Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 41-50.
- Karpat, K. (2012). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kohn, H. (1944). *Türk Milliyetçiliği (çev.:Ali Çetinkaya)*. İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- Kohn, H. (2012). *Milliyetçilik Fikri”, Milletler ve Milliyetçilikler*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Köseoğlu, N. (2018). *Milli Kültür ve Kimlik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kurt, A. (2008). Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu. *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 2, 73-93.
- Kushner, D. (2009). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908, (Çev. Ş. S. Türet, R. Ertem, F. Erdem)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Lavenda, R. H., & Schultz, E. (2018). *Kültürel Antropoloji*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Llobera, J. (2007). *Modernliğin Tanrısı Batı Avrupa’da Milliyetçiliğin Gelişimi, Çev. Emek Akman-Ebru Akman*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Machiavelli, N. (2015). *Prens, Çev. Alev Tolga*. İstanbul: Say Yayınları.
- Mardin, Ş. (2006). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908 (13. Baskı)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2014). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- MHP 1969 Seçim Bildirisi. (1969). Memleket ve Dünya Hadiseleri. TBMM Kütüphanesi.
- MHP. (2000, Kasım 5). Devlet Bahçeli'nin MHP 6. Olağan Büyük Kongresinde Yapmış Oldukları Konuşma.
https://mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/322/index.html.
- MHP. (2000). *Milliyetçi Hareket Partisi Tüzüğü*. Ankara.
- MHP. (2006, Kasım 15). Devlet Bahçeli'nin Yapmış Oldukları Basın Toplantısı Metni.
https://mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/64/index.html.
- MHP. (2007, Eylül 3). Devlet Bahçeli'nin 60. Hükümet Programı Görüşmelerinde Yapmış Oldukları Konuşma.
https://mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/11/index.html.
- MHP. (2007, Ekim 2). Devlet Bahçeli'nin TBMM Grup Toplantısı'nda Yapmış Oldukları Konuşma Metni. https://mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/54/index.html.
- MHP. (2008, Ocak 22). Devlet Bahçeli'nin TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma.
https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/424/index.html.
- MHP. (2008, Ocak 17). Devlet Bahçeli'nin Başörtüsü Sorununun Çözümü Konusunda Yaptığı Yazılı Basın Açıklaması.
https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/423/index.html.
- MHP. (2008, Kasım 18). Devlet Bahçeli'nin TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma.
https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/605/index.html.
- MHP. (2008, Ocak 22). Devlet Bahçeli'nin TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma.
https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/424/index.html.
- MHP. (2008, Ocak 29). Devlet Bahçeli'nin TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma.
https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/426/index.html.

- MHP. (2008, Haziran 10). Devlet Bahçeli'nin TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma.
https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/463/index.html.
- MHP. (2008, Şubat 5). Devlet Bahçeli'nin TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları . .
https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/429/index.html.
- MHP. (2009, Haziran 9). Devlet Bahçeli'nin TBMM Grup Toplantısı Konuşması.
https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/686/index.html.
- MHP. (2009, Kasım 8). MHP Parti Tüzüğü. 9. Olağan Büyük Kurultay. Ankara.
- MHP. (2010, Ekim 26). Devlet Bahçeli'nin TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma Metni.
https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/949/index.html.
- MHP. (2012, Mart 31). Devlet Bahçeli'nin "TBMM'nde Kabul Edilen Yeni Eğitim Sistemiyle" ilgili yaptıkları yazılı basın açıklaması.
https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/1940/index.html.
- MHP. (2012, Nisan 3). Devlet Bahçeli'nin TBMM Grup Toplantısında yapmış oldukları konuşma.
https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/1949/index.html.
- MHP. (2012, Mart 29). İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi Mehmet Şandır Konuşma Metni.
<https://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/1984/mhp/index.html>.
- MHP. (2012, Mart 16). TBMM'de basın toplantısı düzenleyen MHP Grup Başkanvekili Oktay Vural'ın konuşma metni.
<https://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/1919/mhp/index.html>.
- MHP. (2013, Ekim 30). Devlet Bahçeli'nin "Merkez Yönetim Kurulu Toplantısı ve Son Gelişmelerle İlgili" yaptığı basın açıklaması.
https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/3060/index.html.
- MHP. (2022, Ekim 11). Devlet Bahçeli'nin TBMM Grup Toplantısında yapmış oldukları konuşma. <https://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/5071/mhp/index.html>.

- MHP. (2022, Kasım 8). Devlet Bahçeli'nin TBMM Grup Toplantısında yapmış oldukları konuşma. <https://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/5081/mhp/index.html>.
- MHP. (2022, Kasım 3). *Genel Başkan*. Milliyetçi Hareket Partisi: https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/hayati/mhp/Devlet_Bahceli.html adresinden alınmıştır
- MHP. (2022, 11 4). *MHP*. Milliyetçi Hareket Partisi: https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/hayati/mhp/Devlet_Bahceli.html adresinden alınmıştır.
- MHP. (2022, Ocak 18). Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin, TBMM Grup Toplantısında yapmış oldukları konuşma. https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4942/index.html.
- Milliyetçi Hareket Partisi. (2009). *Parti Programı "Geleceğe Doğru"*. Ankara: MHP 9. Olağan Büyük Kurultayı.
- Milliyetçi Hareket Partisi. (2011). *2011 Seçim Beyannamesi "2023'e Doğru Yükselen Ülke Türkiye Sözleşmesi"*. MHP.
- Mırık, B. (2018). *Siyasal Liderlik Ve 1965 – 1980 Döneminde Alparslan Türkes*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Nakavi, A. M. (2005). *İslam ve Milliyetçilik 4.Basım*. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2016a). *Türklerin Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2016b). *Türklerin Tarihi II*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ortiz, R. (2007). *"Din ve Küreselleşme Üzerine Notlar", Küreselleşme, Ulus-Devlet ve Din (içinde), (Çev. Ş. Gürsoy, İ. Çapcıoğlu)*. Ankara: Platin Yayınları.
- Öncel, O. (2011). *Türkiye'de Ulus Kimliğinin İnşa Sürecinde Milliyetçilik Söyleminin Yansımaları (Yüksek Lisans Tezi)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özberk, S. (2019). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihsel Gelişimi: Milliyetçilik Kuramları Açısından Bir İnceleme. (Doktora Tezi)*. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Özdemir, Z. (2007). *1965-1969 Yılları Arasında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi, Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdoğan, G. G. (2015). *Turan”dan “Bozkurt” a Tek Parti Döneminde Türkçülük; 1931-1946 (Çev.: İsmail Bozkurt)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkan, Ş. (2013). *Ulus Devlet Oluşumunda Milliyetçi İdeolojinin Etkisi, (Yüksek Lisans Tezi)*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Özkırımlı, U. (2013). *Milliyetçilik Kuramları, Eleştirel Bir Bakış*. Ankara: Doğubatı Yayınları.
- Öznur, H. (2008). *Ülkücü Hareket, CKMP’den MHP’ye. Cilt:1*. Ankara: Alternatif Yayınları.
- Öztürk, E. (2018). 1997-2018 Döneminde Devlet Bahçeli ve MHP Siyasetinin Sürekliliğinin İncelenmesi. *Maltepe Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*.
- Parlar, M. (2021). *Milliyetçi Hareket Partisi Kültür Politikaları 1999-2011*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Partisi, C. M. (1954). *Cumhuriyetçi Millet Partisi Programı*. Ankara: Yeni Matbaa Yayınları.
- Program, C. A. (1954). *CMP Ana Nizamname ve Program*. Ankara: Yeni Matbaa.
- Roger, A. (2008). *Milliyetçilik Kuramları (Çev.: Aziz Ufuk Kılıç)*. İstanbul: Versus Kitap.
- Sanlı, F. (2019). *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’nden Milliyetçi Hareket Partisi’ne - Tarihi Süreç, İdeoloji ve Politika (1960-1969)*. İstanbul: Ötüken Yayıncılık.
- SANLI, F. S. (2017). *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden Milliyetçi Hareket Partisine Tarihsel Süreç, İdeoloji Ve Politika(1960 – 1969)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi.
- Sarıca, M. (1981). *100 Soruda Fransız İhtilali 2. Baskı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Sarımay, Y. (1994). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Satılmış, A., & Turhan, M. (2002). *Ülkücü Hareketin ABC'si. Cilt 3*. Ankara: Altinküre Yayınları.
- Seminer, B. (2022, Kasım 10). *Başbuğ Seminer 7 (Türk Milliyetçiliği)*. hayatvememat: <https://www.youtube.com/watch?v=SuAgpeJRfrc> adresinden alınmıştır
- Sezer Öztemiz, B. (2019). *Sezai Karakoç'un Din ve Toplum Anlayışı*. Çanakkale: T.C. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Sığımak, M. (2017). *"1970'lerden Günümüze Türk Milliyetçiliği'nin İslamla Bütünleşme Sürecinde Milliyetçi Hareket Partisi"*. Muğla: T.C. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Smith, A. D. (1994). *Millî Kimlik (Çev.:Bahadır Sina Şener)*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Smith, A. D. (1995). *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik, (Çev.: Derya Kömürcü)*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Smith, A. D. (2012). *"Milletin Savunusu", Milletler ve Milliyetçilikler, (Ed.: Mümtaz'er Türköne)*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Smith, A. D. (2013). *Milliyetçilik, Kuram İdeoloji Tarih, (Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal)*. İstanbul: Atıf Yayınları.
- Şentürk, R. (2005). *"Millet", İslam Ansiklopedisi, Cilt 30*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Şimşek, F. (2006). *Popüler Milliyetçilik*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- TBMM Meclis Araştırmaları Komisyonu. (2012). *TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu*. Ankara: TBMM.
- TDK. (2022, Ağustos 30). *TDK. Güncel Türkçe Sözlük*: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alınmıştır
- Teazis , C. (2001). *MHP ve MHP'de Devlet Bahçeli Dönemi. Ankara Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*.
- Tekin, A. (2011). *Alparslan Türkeş ve Liderlik*. Ankara: Berikan Yayınevi.

- Tunaya, T. (1952). *Türkiye’de Siyasal Partiler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Ulusal Amme Hukuku Dairesi Yayınları.
- Turgut, H. (1994). *Şahinlerin Dansı, Türkeş’in Anıları*. İstanbul: ABC Yayınları.
- Turhan, M. (2016). *Alparslan Türkeş: 1963-1980*. Ankara: Panama Yayıncılık.
- Türkeş, A. (1965). *9 Işık*. İstanbul: Dokuz Işık Yayınlar.
- Türkeş, A. (1975). *Temel Görüşlerimiz*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Türkeş, A. (1976). *Türkiye’nin Meseleleri*. İstanbul: Kutluğ Yayınlar.
- TÜRKEŞ, A. (2010). *Dokuz Işık*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- Türköne, M. (2012). *İttihad-ı İslam, İttihad-ı Osmani ve Milliyetçilik”, Milletler ve Milliyetçilikler*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Velidi, C. (2011). *“Millet ve Milliyet”, Kazan Tatarlarında Milliyetçilik Akımı.* İstanbul: Berikan Yayınevi.
- Wach, J. (1995). *Din Sosyolojisi, Çev. Ü. Günay*. İstanbul: Mar. Üniv. İlahiyat Fak.Vakfi Yayınları.
- Weber, M. (2012). *“Millet”, Milletler ve Milliyetçilikler, (Ed.: Mümtaz’er Türköne)*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Yalçın, S. (2001). *Alparslan Türkeş*. Ankara: Sivas Ülkü Ocakları Yayınlar.